De kern van de economie

A. Heertje

bron
A. Heertje, *De kern van de economie*. Stenfert Kroese, Leiden 1962.

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/heer039kern01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

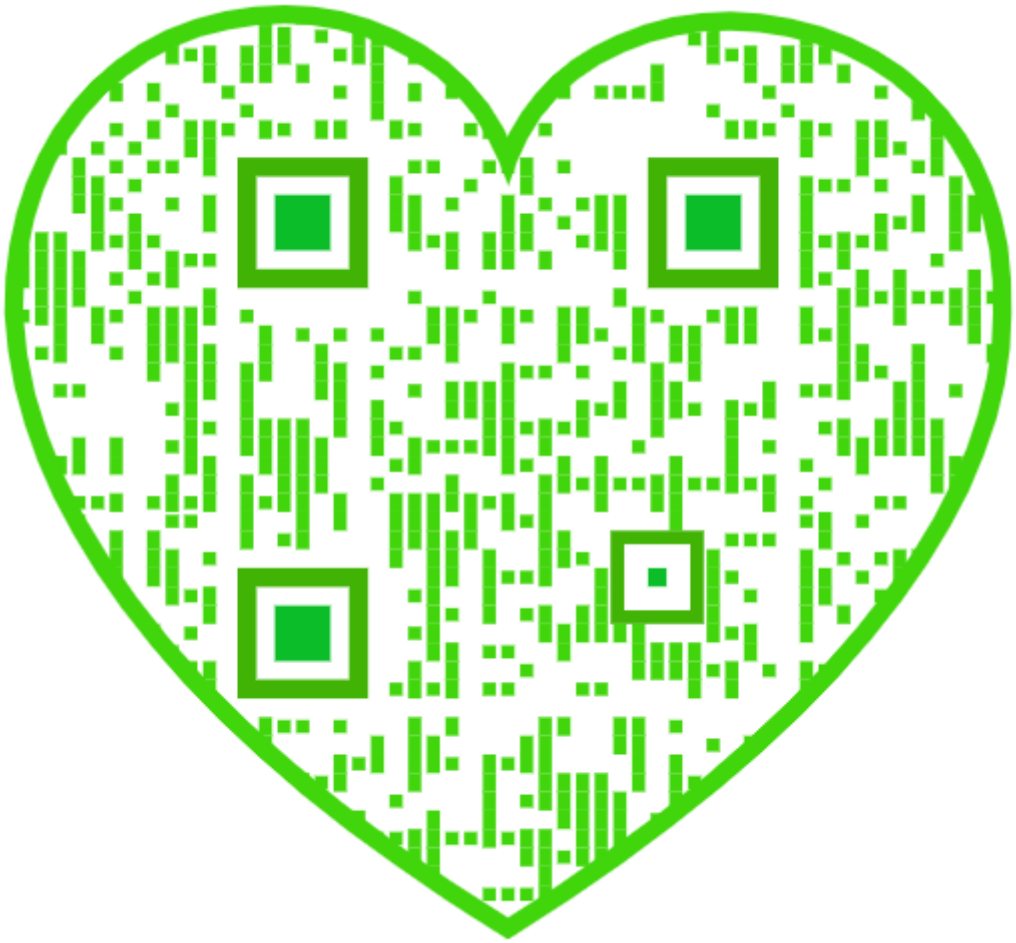

I. Grondbegrippen

1. Doel van de economische wetenschap

De mens wordt geconfronteerd met tal van verschijnselen waarvan hij het wezen niet zonder meer kan doorgronden. De wetenschappen trachten gezamenlijk de uiteenlopende gebeurtenissen die wij waarnemen, te verklaren. Dit betekent dat getracht wordt de verschijnselen logisch te ordenen en de samenhangen tussen de feiten bloot te leggen.

Elke wetenschap bestudeert de verschijnselen vanuit een bepaalde gezichtshoek. Zo benadert de biologie het verschijnsel ‘mens’ op een andere wijze dan de psychologie. De bijdrage, die de afzonderlijke wetenschappen tot onze kennis leveren is derhalve altijd in zoverre beperkt, dat het inzicht dat een wetenschap geeft, nooit een totaal inzicht in de verschijnselen inhoudt. Steeds wordt slechts het aspect belicht, dat a.h.w. binnen het gebied van de betrokken wetenschap ligt.

Wetenschap bedrijven betekent een onbegrensd herhalen van het woord: waarom? Als iemand, uitgaande van een willekeurig verschijnsel, deze vraag voortdurend zou stellen, zou hij al vrij spoedig het gebied van een groot aantal wetenschappen betreden. Hieruit blijkt wederom, dat de wetenschappen zich ieder afzonderlijk beperkingen opleggen. Op een bepaald moment is elke wetenschap tevreden en zij verfijnt de verkregen verklaring niet verder door nog eens naar het waarom te vragen.

Het spreekt vanzelf, dat deze beperking voor de beoefening van de wetenschappen ook noodzakelijk is. Hoewel men evenals op een examen voortdurend zou kunnen doorgaan met naar het waarom te vragen, weten wij allen welke onaangename situaties daaruit kunnen voortvloeien, zodat het heel goed te begrijpen is, dat elke wetenschap na haar bijdrage te hebben geleverd de fakkel met het vlammende woord - waarom? - aan een andere wetenschap overdraagt.

Ook het doel van de economie is het verklaren van verschijnselen, vanuit een bepaalde gezichtshoek. Voor de economie is dit uitgangspunt de schaarste. Er bestaat een spanning tussen de behoefte van de mensen aan voeding, kleding, auto's, toneelvoorstellingen en sterke dranken enerzijds, en de mate waarin deze behoeften kunnen worden

bevredigd anderzijds. Het woord ‘schaars’ moet goed worden onderscheiden van het begrip ‘zeldzaam’. Iets is zeldzaam, wanneer het in beperkte mate aanwezig is. Zo zijn rotte eieren in het algemeen zeldzaam. Daar er onder normale omstandigheden geen behoefte is aan dit soort eieren, zijn deze produkten niet schaars. Schaars worden deze eieren pas wanneer het optreden van een slechte spreker een plotselinge behoefte aan rotte eieren doet ontstaan. Hoe beter iemand in zijn behoeften kan voorzien, hoe groter zijn welvaart is.

Het bestaan van schaarste op zich zelf is nog geen voldoende basis voor het ontstaan van een economische wetenschap. Wanneer de bevredigingsmiddelen slechts op één manier zouden kunnen worden gebruikt, zou de vraag hoe men deze middelen moet aanwenden zich niet voordoen. De middelen, die ter bevrediging van onze behoeften beschikbaar zijn, zijn echter alternatief aanwendbaar, d.w.z. er kunnen verscheidene wegen mee worden ingeslagen. Een braakliggend stuk grond kan worden gebruikt voor de bouw van woningen, voor de landbouw of als recreatiegebied. Gegeven de schaarste, doet zich overal een economisch vraagstuk voor, waar een keuze moet worden gedaan. Het economisch handelen bestaat uit het kiezen uit een aantal alternatieven met het oog op de behoeftenbevrediging.

Conclusie

Het doel van de economische wetenschap is het verklaren van de verschijnselen, die voortvloeien uit de schaarste en die bestaan uit het kiezen uit een reeks van verschillende mogelijkheden ter voorziening in de behoeften. Het is derhalve geen samenstel van regels om zo snel mogelijk rijk te worden.

2. De behoeften en de bevredigingsmiddelen

In paragraaf 1 kwamen reeds enkele voorbeelden van behoeften ter sprake. Uit de gegeven opsomming blijkt, dat de economie volkomen neutraal staat tegenover de aard van de behoeften. Men zal misschien opmerken, dat sterke dranken ongezond zijn en het derhalve niet juist zou zijn van een schaarste aan jenever te spreken. Maar nog afgezien van de discussie, die hierover mogelijk is, berust een dergelijk oordeel in wezen op medische overwegingen. Ongemerkt hebben wij de grenzen der economie overschreden. De economie

verdiept zich niet verder in het ‘waarom’ van de behoeften. Waarom de één liever een rode dan een witte auto heeft en de ander liever een frans chanson dan een engelse song beluistert is voor een belangrijk deel een psychologisch vraagstuk, waarmee de economie zich niet bezighoudt. Voor de economie is de rangorde van de behoeften een gegeven.

Dit betekent intussen niet, dat deze behoeftenschema's, waarin de behoeften naar opklimmende graad van dringendheid gerangschikt zijn, voor de economie onbelangrijk zijn. Integendeel, het is juist één van de opgaven van deze wetenschap, aan te geven wat er zal gebeuren indien bv. plotseling de behoefte aan kleurentelevisie sterk toeneemt. Uitgaande van zo'n gegeven tracht de economische wetenschap de keten van reacties vast te stellen.

Reeds is gebleken, dat het woord behoefte niet alleen betrekking heeft op materiële behoeften. Schouwburg- en bioscoopbezoek staan hier op één lijn met aardappelen en groente. Verschillen die men tussen deze categorieën van behoeften meent te moeten waarnemen berusten steeds op in andere wetenschappen gemaakte indelingen.

Tegenover de onbegrensdheid van de behoeften staat de beperktheid van de bevredigingsmiddelen. Een bevredigingsmiddel is elk middel dat in een behoefte kan voorzien. Meestal worden de bevredigingsmiddelen goederen genoemd. Het goedsbegrip omvat dus zowel stoffelijke zaken als meer geestelijk gerichte genietingen. Het vermogen van een goed om in een behoefte te voorzien heet de nuttigheid van het goed. In de economie gaat het uiteraard om die goederen, die behalve nuttig ook schaars zijn. Zo zal men in het navolgende geen beschouwingen aantreffen over de lucht die wij inademen, omdat het hier een goed betreft dat weliswaar nuttig, maar niet schaars is.

Conclusie

De economie spreekt geen enkel oordeel uit over de aard van de behoeften. Het begrip nuttigheid heeft dan ook uitsluitend betrekking op het vermogen van de goederen om in een behoefte te voorzien. Het behoeftenschema zelf vormt voor de economische wetenschap een gegeven, dat als uitgangspunt voor de economische analyse dienst doet. Het goedsbegrip is ruim in die zin, dat het niet beperkt is tot boter, kaas en eieren.

3. Consumptie en produktie

Men kan de goederen verdelen in consumptiegoederen en kapitaalof produktiegoederen. Consumptiegoederen zoals brood, jurken en boeken kunnen direct in een behoefte voorzien. Het gebruiken van deze goederen wordt consumeren genoemd. De kapitaalgoederen zijn van belang voor de vervaardiging van de consumptiegoederen. Deze vervaardiging wordt met de term produktie aangeduid. Produktiegoederen, zoals deegmachines, naaimachines en persen, voorzien slechts indirect in behoeften.

Uiteindelijk is alle produktie op de consumptie gericht. De producent die deegmachines maakt, verricht evenzeer een activiteit die haar betekenis ontleent aan de consumptie, als de bakker die het brood maakt en aan de man brengt. Het verschil bestaat slechts uit de afstand tot de consument.

De consumptie, d.w.z. het verbruik van de geproduceerde goederen, vindt plaats in de consumptiehuishoudingen. Geproduceerd wordt in de bedrijfshuishoudingen. In het algemeen kan men bij de consumptiehuishoudingen aan de gezinnen en bij de bedrijfshuishoudingen aan ondernemingen denken.

Conclusie

Het bevredigen van behoeften door het verbruik van geproduceerde goederen heet consumptie. Alle activiteit die ten doel heeft de bevredigingsmiddelen in een consumptierijpe toestand te brengen, wordt produktie genoemd. De consumptierijpe goederen heten consumptiegoederen en de goederen die hebben meegeholpen om deze toestand te bewerkstelligen zijn de kapitaalgoederen. Er wordt geconsumeerd in de gezinshuishoudingen en geproduceerd in de bedrijfshuishoudingen.

4. De produktiefaktoren

Het geheel van de kapitaalgoederen in een land duidt men aan als het kapitaal van dat land. Om goed te laten uitkomen, dat het hier niet om een geldsom gaat, voegt men vaak het woord ‘reëel’ toe. Het reële kapitaal, d.w.z. alle machines, harken, gebouwen, telefoons e.d. bij elkaar, speelt een belangrijke rol bij de produktie. Het kapitaal vormt dan ook één van de drie produktiefaktoren.

De beide andere produktiefaktoren zijn de natuur en de menselijke arbeid. Ook deze twee spelen bij de totstandkoming van een goed een voorname rol. De natuur levert o.a. de grond, zonder welke geen produktie denkbaar is. De arbeid, zowel de lichamelijke als de geestelijke, is eveneens een noodzakelijke schakel in het produktieproces.

Natuur en arbeid worden tezamen wel eens de oorspronkelijke produktiefaktoren genoemd. Ze waren bij wijze van spreken vanaf het begin van het menselijk leven op aarde aanwezig. Het kapitaal daarentegen is een afgeleide produktiefactor. Kapitaal is er niet, maar moet worden gemaakt. In een primitieve toestand haalt de visser de vissen met zijn handen uit het water. Door tijdelijk zijn consumptie te beperken kan hij tijd vrij maken om een net (d.i. een kapitaalgoed!) te knopen. Met dit net kan hij per tijdseenheid meer vissen uit het water halen. De nu vrij gekomen tijd kan voor andere doeleinden worden gebruikt.

Conclusie

Er zijn drie produktiefactoren: natuur, arbeid en kapitaal.

5. De arbeidsverdeling en de ruil

De produktiviteit, d.w.z. de produktie per arbeider, neemt niet alleen toe door kapitaalvorming, doch ook door de zg. arbeidsverdeling. De mensheid heeft al vroeg ontdekt, dat het verstandig is, wanneer ieder zich toelegt op slechts een klein onderdeel van het maatschappelijke produktieproces. Ieder mens blinkt meestal in een bepaald vak uit en het is begrijpelijk, dat de totale produktie kan worden verhoogd, wanneer elk mens zoveel mogelijk zijn eigen capaciteiten uitbuit. Door de arbeidsverdeling verkrijgen de mensen routine in de door hen uitgevoerde werkzaamheden, terwijl bovendien de vakbekwaamheid kan worden verhoogd door ook bij het onderwijs met de toekomstige specialisatie rekening te houden.

Een ver doorgevoerde arbeidsverdeling is intussen alleen mogelijk bij een goed ontwikkeld ruilverkeer. Wanneer bijna niemand iets maakt waarmede men in eigen behoeften kan voorzien, moet er de zekerheid bestaan, dat de consumptiegoederen door ruil kunnen worden verkregen. Men zal verwachten, dat in een maatschappij waarin de arbeidsverdeling nog niet zo ver is voortgeschreden als in

onze samenleving, ook het ruilverkeer primitiever verloopt. Dit is ook inderdaad het geval. Goederen worden tegen goederen geruild, de z.g. ruil in natura en eerst langzaam worden bepaalde voorwerpen van waarde als tussenschakel ingevoerd, tot tenslotte het geld als algemeen aanvaard ruilmiddel wordt gebezigd. Het verrichten van werkzaamheden bij de produktie, het ontvangen van loon, het overhandigen van geld en het ontvangen van consumptiegoederen in de winkel is in de plaats gekomen van het ruilen van berevellen tegen vissen.

Conclusie

De arbeidsverdeling met de consequenties voor het ruilverkeer vormt een fascinerend probleem.

6. De organisatie van het economisch leven

Men kan zich afvragen hoe het komt, dat ieder mens rustig zijn eigen bescheiden taak vervult, terwijl hij nooit in staat zou zijn zelf de goederen te maken die hij voor eigen levensonderhoud nodig heeft. Zowel het probleem van de kapitaalvorming als het vraagstuk van de arbeidsverdeling zijn al voldoende om ons te doen afvragen of hier niet geweldige organisatieproblemen liggen. De organisatie van een feest geeft, althans wanneer men het tot een goed einde wil brengen, al heel wat moeilijkheden, hoewel het aantal deelnemers beperkt is en de organisator meestal goed bekend is met de typische fuifnummers. Hoe worden nu in onze maatschappij de grote organisatorische problemen tot een oplossing gebracht?

In principe zijn er twee mogelijkheden, die nog al ver uit elkaar liggen. Of men tracht alles van bovenaf tot in de kleinste details te regelen of men laat iedereen maar zijn gang gaan. De gastheer op het feest kan alles van te voren tot in de puntjes organiseren, hij kan ook niets regelen en hoopt dan dat er een soort spontane orde ontstaat. In het eerste geval spreken wij van een centraal geleide economie, in het tweede geval van een vrije ruilverkeershuishouding. Hoewel in de werkelijkheid uitsluitend mengvormen voorkomen, lijken onze westerse economieën nog het meest op een vrije verkeershuishouding en we zullen dus zeker moeten nagaan hoe in een dergelijk geval het organisatieprobleem, bestaande uit het economisch

omgaan met de middelen die ons ten dienste staan, wordt opgelost. In Rusland staat de organisatie van het economisch leven dichter bij die van een centraal geleide economie.

Conclusie

In onze moderne samenleving zijn de gezins- en bedrijfshuishoudingen vrij in het nemen van beslissingen over de consumptie en de produktie, maar de overheid speelt toch een belangrijke rol in het economisch leven door aan de consumenten en producenten allerlei beperkingen op te leggen.

7. De data van de economie

Reeds is gebleken, dat aan de economie grenzen zijn gesteld. Zo wordt wat de consumptie betreft het waarom van de behoeften niet verder onderzocht, terwijl wat de produktie betreft niet wordt ingegaan op de wijze waarop de kapitaalgoederen technisch worden geconstrueerd. M.a.w. ook de ontwikkeling van de techniek is een gegeven, dat de economie niet verder verklaart en waarvan de verklaring derhalve aan andere wetenschappen wordt overgelaten.

Feiten die voor de economie het karakter van gegevens dragen worden de data van de economie genoemd. De data vormen de begrenzing van het gebied, waarbinnen zich de economische wetenschap beweegt. Een econoom acht een verschijnsel verklaard, wanneer hij het heeft herleid tot de data. De ‘waarom’-vraag wordt dan niet meer gesteld. Tot de data behoort ook de juridische en sociale organisatie van de maatschappij, waarover in de vorige paragraaf is gesproken. Waarom in Rusland de economie centraal geleid wordt, is geen economisch vraagstuk. De economische wetenschap onderzoekt slechts de economische gevolgen van een dergelijk feit. Tenslotte worden ook tot de data gerekend de beschikbare hoeveelheden en kwaliteiten van de produktiefaktoren. Bij onze redeneringen gaan wij dus uit van de hoeveelheden die van de produktiefaktoren aanwezig zijn, maar we onderzoeken niet hoe deze hoeveelheid is ontstaan. Ook wordt niet ingegaan op bv. de kwaliteit van de produktiefaktor arbeid. Deze kwaliteit kan van land tot land wisselen, doch dit feit is voor de economie een gegeven.

De vier data zijn dus:

1. de behoeftenschema's van de consumenten
2. de beschikbare hoeveelheden en kwaliteiten van de produktiefaktoren
3. de juridische en sociale organisatie van de maatschappij
4. de stand van de technische kennis.

Intussen moet de begrenzing van de economie door deze vier data niet als een te scherpe grenslijn worden opgevat. Er zijn problemen van maatschappelijke aard die zo dicht aan de grens liggen, dat het gevaar bestaat dat geen enkele wetenschap deze problemen aanpakt. In die gevallen is een gebiedsoverschrijding niet alleen mogelijk, maar ook wenselijk. Een voorbeeld hiervan is de reclame. Door het maken van reclame kunnen de mensen worden beïnvloed om bv. in plaats van een Ford een Citroën te kopen. Streng genomen is dit feit voor de econoom een gegeven, maar de reclame zelf heeft zovele economische facetten, dat het niet goed mogelijk is het effect van de reclame op de behoeften buiten de analyse te houden. Ook wanneer men als econoom nadenkt over de onderontwikkelde gebieden, zal men niet voorbij kunnen gaan aan de wisselwerking van de technische ontwikkeling en de economische omstandigheden.

Conclusie

De grenzen van de economie worden gevormd door de data. Daar juist aan de grenzen vaak interessante problemen liggen moeten deze grenzen eerder als een strook dan als een lijn worden opgevat.

8. Vergelijking met andere wetenschappen

Wanneer men de economie vergelijkt met bv. de natuurkunde, de scheikunde en de biologie, valt het op dat in deze wetenschappen het experiment een veel grotere rol speelt. In de laboratoria worden proeven genomen en worden allerlei verschijnselen onder vaak ideale omstandigheden bestudeerd. Het ideale schuilt dan vooral hierin, dat men bepaalde factoren bij wijze van eerste benadering constant kan houden. Zo blijkt experimenteel, dat bij lage druk het produkt van druk en volume van een gas constant is. Deze wet van Boyle

geldt echter alleen maar indien men bij het veranderen van het volume, de temperatuur van het gas niet wijzigt. Doet men dit wel dan wordt het gedrag van het gas ingewikkelder.

Het laboratoriumexperiment is voor de natuurwetenschappen een machtig hulpmiddel gebleken, omdat op die manier ingewikkelde problemen kunnen worden vereenvoudigd. In de economie zijn dergelijke experimenten niet mogelijk. Wanneer men bv. wil weten wat er zal gebeuren, wanneer de lonen van de handarbeiders worden verhoogd, kan men bezwaarlijk eerst honderd arbeiders gedurende enige tijd in een afgesloten gebied brengen teneinde onder geïsoleerde omstandigheden hun economisch gedrag te bestuderen. Men kan niet door het omdraaien van een knop de levende werkelijkheid bevriezen.

Hoewel de economie derhalve niet bepaalde factoren constant kan houden, is dit wel mogelijk bij het denken over economische samenhangen. In het voorbeeld van de loonsverhoging van de handarbeiders kan men bv. voorlopig afzien van het besteden van het extra inkomen in het buitenland. Dan nemen we dus eenvoudigheidshalve aan, dat evenveel in het buitenland wordt besteed als vroeger. De hoeveelheid geld, die naar het buitenland vloeit wordt constant gedacht. Het afzien van bepaalde omstandigheden, resp. het constant houden van bepaalde factoren wordt het hanteren van de ceteris paribus conditie genoemd. Om inzicht te krijgen in gecompliceerde economische situaties maakt men bij de redeneringen veel van deze conditie gebruik.

Alvorens men de getrokken conclusies op de werkelijkheid toepast, moet men wel eerst grondig onderzoeken of is voldaan aan de ceteris paribus conditie. Als in werkelijkheid de arbeiders hun extra loon wel geheel in het buitenland besteden, heeft dat een heel andere economische betekenis dan wanneer het extra ontvangen geld uitsluitend in het binnenland wordt besteed. Afwijkingen tussen theorie en werkelijkheid moeten dan worden verklaard uit het feit, dat één of meer van de factoren die constant werden gedacht, in feite toch veranderen.

Conclusie

Terwijl de natuurwetenschappen de ceteris paribus conditie metterdaad in het laboratorium toepassen, is de economie genoodzaakt deze conditie te hanteren bij het denken over de economische verschijnselen.

9. Slotopmerkingen

Dit hoofdstuk heeft ons geleerd, dat de economische wetenschap de verschijnselen tracht te verklaren die voortvloeien uit de spanning tussen behoeften en bevredigingsmiddelen. De mensheid tracht deze spanning op te heffen door de produktie van zoveel mogelijk goederen. Daarbij moet steeds worden bepaald welke goederen zullen worden gemaakt, omdat er tal van alternatieven zijn. Hoewel tenslotte alle produktie gericht is op de consumptie, worden soms lange omwegen ingeslagen. Het inslaan van deze produktie-omwegen leidt echter tenslotte tot een produktie die groter is dan wanneer men de fabricage van kapitaalgoederen achterwege had gelaten. De produktiviteit wordt niet alleen door de vorming van kapitaal, maar ook door de arbeidsverdeling gunstig beïnvloed.

Het verklaren van een economisch verschijnsel betekent het opsporen van de oorzaken van het verschijnsel. Het tot in het oneindige zoeken naar steeds dieper en verderweg liggende oorzaken wordt vermeden door ergens een grens te stellen. Deze grens wordt gevormd door de data. Een van de data heeft betrekking op de organisatie van het economisch leven. Steeds houden wij een westerse samenleving voor ogen, waarin in principe vrijheid van consumptie en produktie is.

Daar het aantal oorzaken dat een economisch verschijnsel beinvloedt vaak zeer groot is, wordt veel gebruik gemaakt van de ceteris paribus conditie, volgens welke bepaalde factoren in eerste aanleg constant worden gedacht.

10. Vragen

1. Lever kritiek op de volgende redenering: ‘Brood is niet schaars, want wij kunnen het in overvloed krijgen’.

2. Is een auto een kapitaal- of een consumptiegoed?

3. Iemand zegt, dat het de bedoeling van de economie is, aan te geven op welke manier Philips zoveel mogelijk winst kan maken. Is dat juist?

4. Welke van de volgende verschijnselen moet de economie verklaren en welke niet:
    a. de boterprijs wordt ƒ 0.50 per pond hoger.

    b. de economieleraar wenst voortaan meer boter bij de vis.

    c. door een technische verbetering wordt het vetgehalte van boter hoger.

    d. door mond- en klauwzeer worden een aantal koeien buiten werking gesteld.

II. De nationale boekhouding

1. Deductie en inductie

In het vorige hoofdstuk hebben wij gezien, dat het opstellen van conclusies dat uitgaat van bepaalde veronderstellingen, in de economie een belangrijke rol speelt. Daarbij is het logisch denken van groot belang. Men noemt deze methode van wetenschapsbeoefening de deductieve methode.

Tegenover de deductie staat de inductie. Volgens deze methode verzamelt men eerst een groot aantal feitelijke gegevens en tracht dan enige samenhang te ontdekken in deze gegevens. Zo gezien staat de inductieve methode dichter bij de werkelijkheid. Met deze gevolgtrekking moet men echter voorzichtig zijn, omdat men bij de bestudering van het materiaal het niet zonder begrip, d.w.z. zonder het vermogen in oorzaken en gevolgen te denken, kan stellen.

Tegenwoordig ziet men het dan ook zo, dat deductie en inductie elkaar moeten aanvullen. Daarom zullen wij in dit hoofdstuk trachten eerst een voorstelling te krijgen van de werking van een vereenvoudigde economische samenleving. De vereenvoudiging bestaat hierin, dat voorlopig wordt afgezien van betrekkingen met het buitenland en van het optreden van de overheid. Er is dan sprake van een gesloten economie zonder overheidsingrijpen, waarin alleen gezins - en bedrijfshuishoudingen voorkomen.

Conclusie

In de economie dient men zowel inductief als deductief te werk te gaan; beide methoden vullen elkaar aan. Dit kan worden gedemonstreerd door in een vereenvoudigd geval de betrekkingen tussen gezins- en bedrijfshuishoudingen te bestuderen.

2. De economische kringloop

Gemakshalve nemen wij aan, dat de gezinshuishoudingen tot één groep kunnen worden samengevat. Hetzelfde wordt voor de bedrijfshuishoudingen verondersteld.

De gezinshuishoudingen kopen goederen van de bedrijfshuishoudingen, d.w.z. er loopt een stroom van broden, fietsen, schoenen,

toneelvoorstellingen enz. naar de gezinnen, waartegenover een geldstroom loopt van de gezinnen naar de bedrijven. In onze moderne samenleving worden immers de goederen niet tegen goederen geruild, maar speelt het geld een bemiddelende rol. Hoe dat precies in zijn werk gaat zien we later wel, doch nu houden we vast, dat tegenover de goederenstroom een geldstroom staat. Er loopt ook een stroom, bestaande uit de produktiefactoren kapitaal, grond en arbeid, van de gezinshuishoudingen naar de bedrijven. In de bedrijven worden de produktiefactoren gecombineerd, zodat goederen ontstaan. Uit de opbrengsten van de geproduceerde goederen worden de bezitters van de produktiefactoren betaald. Zo is er weer een in tegengestelde richting lopende geldstroom van interest, pacht en loon. Bovendien vloeit ook de uitgekeerde winst naar de gezinnen. Lonen, interesten en pachten vormen tezamen de produktiekosten van de bedrijven. Het voordelig verschil tussen de ontvangsten voor de verkochte goederen en deze produktiekosten heet winst. Afgezien van winst die als reserve in de bedrijven achterblijft, ontvangen de gezinnen deze winst als inkomen.

Deze eenvoudige kringloop is in onderstaande figuur schematisch aangegeven. De stippellijnen zijn reële stromen, de getrokken lijnen stellen geldstromen voor.

De gedachte, dat er in de volkshuishouding een kringloop is, waarbij goederen en geld voortdurend in elkaar worden omgezet, is niet nieuw. De hofarts van Lodewijk XIV, Quesnay (1694-1774), kwam naar analogie van de menselijke bloedsomloop reeds op dit idee.

Quesnay was de grondlegger van de school der fysiocraten. Deze school meende, dat de welvaart in het bizonder voortspruit uit de voortbrengselen van de natuur. Zoals wij reeds zagen hebben wij hieromtrent tegenwoordig een andere opvatting. Elke handeling die de spanning tussen behoeften en bevredigingsmiddelen vermindert, verhoogt de welvaart. Denk bv. aan het optreden van een goochelaar in een cabaretprogramma.

Conclusie

Zelfs in het eenvoudige geval waarin alleen gezinnen en bedrijven in het beeld worden betrokken, is er al een intensief verkeer tussen deze beide groepen van huishoudingen. De bedrijven leveren goederen aan de gezinnen, waarvoor zij gelden ontvangen, terwijl omgekeerd de gezinnen een inkomen verwerven door de prestaties die zij bij de produktie leveren.

3. Boekhoudkundige beschrijving van de kringloop

Het kringloopproces kan boekhoudkundig worden beschreven met behulp van een rekening ‘gezinshuishoudingen’ en een rekening ‘bedrijfshuishoudingen’. De bedragen die in onderstaande rekeningen voorkomen, zijn uiteraard fictief, omdat onze kringloopbeschrijving nog te eenvoudig is om aan de werkelijkheid ontleende cijfers te kunnen gebruiken. De rekeningen hebben betrekking op een periode van bv. een jaar. Een 2 stelt twee milliard gulden voor. Zo kan men alle cijfers omrekenen.

Gezinshuishoudingen

Lasten			**Baten**
Aankoop van consumptiegoederen	20	Loon	17
		Interest	2
Besparing	2	Pacht	1
		Winst	2
	---		---
	22		22

Bedrijfshuishoudingen

Lasten			**Baten**
Loon	17	Verkoop van consumptiegoederen	20
Interest	2		
Pacht	1	Toename voorraden	4
Winst	2		
Afschrijvingen	2		
	---		---
	24		24

De gezinnen hebben een bedrag van 22 ontvangen voor hun bijdrage aan de produktie. Hiervan hebben zij 20 uitgegeven voor de aankoop van consumptiegoederen. Een bedrag van 2 is niet uitgegeven. Wij zeggen, dat de gezinnen hebben gespaard, omdat van hun totale inkomen slechts een gedeelte consumptief is besteed. Op de rekening van de bedrijven komt het van de gezinnen ontvangen bedrag van 20 uiteraard als een bate voor.

Men zal de prestaties die de bedrijven aan elkaar hebben geleverd missen. Bedenk echter, dat we hier te maken hebben met een systeem van dubbele boekhouding. De aankoop van een machine is voor het betrokken bedrijf een last en voor het bedrijf dat de machine verkoopt een bate. Neemt men dus de exploitatierekeningen van alle bedrijven bij elkaar, dan vallen deze baten en lasten tegen elkaar weg.

De stijging van de voorraden kan uiteraard eveneens als een bate worden gezien. De toename van de voorraden bestaat uit kapitaalgoederen, consumptiegoederen en ook uit halffabrikaten. De afschrijvingen kan men opvatten als een fonds voor de toekomstige aankoop van kapitaalgoederen. Dit zijn dus bedragen, die in de bedrijven achterblijven met het oog op de financiering van de kapitaalgoederen. Het bedrag van 22, dat een bate vormt voor de gezinshuishoudingen is een last voor de bedrijfshuishoudingen.

Conclusie

De kringloop van goederen en geld tussen de gezinnen en de bedrijven kan boekhoudkundig voor een bepaalde periode met behulp van twee exploitatierekeningen worden weergegeven.

4. Nationaal inkomen, besparingen en investeringen

De beschrijving van het gebeuren in een volkshuishouding waarin slechts bedrijfs- en gezinshuishoudingen voorkomen, kan aanzienlijk worden verduidelijkt door enkele definities in te voeren.

Het totale inkomen dat de gezinnen gedurende de periode van een jaar hebben ontvangen, noemen wij het nationale geldinkomen. Het is gelijk aan de som van lonen, interesten, pachten en winsten en bedraagt in onze cijferopstelling 22. Voor dit nationale geldinkomen gebruiken we steeds de letter *Y*. Dus $Y = 22$.

De brutowaarde van de produktie heet het bruto nationale produkt. Het is gelijk aan de waarde van de verkochte consumptiegoederen en de toename van de voorraad. In het bovenstaande voorbeeld is de waarde van het bruto nationale produkt dus 24. De waarde van het netto nationale produkt wordt verkregen door de waarde van het bruto nationale produkt te verminderen met het bedrag van de afschrijvingen, die de waardevermindering van het produktieapparaat in de betrokken periode aangeven. Dit netto nationale produkt geven wij aan met de letter *W*. Dus $W = 24 - 2 = 22$.

Met consumptie wordt het bedrag bedoeld, dat door de gezinnen voor de aankoop van consumptiegoederen wordt besteed. Geven wij de consumptie aan met de letter *C* dan geldt dus $C = 20$. Onder de besparingen wordt het gedeelte van het nationale geldinkomen verstaan, dat door de gezinnen niet aan consumptie wordt besteed. Er geldt dus $S = 2$,als *S* het symbool voor de besparingen is.

Van het bruto nationale produkt wordt het gedeelte, dat niet uit consumptiegoederen bestaat de bruto-investering genoemd. De brutoinvesteringen bestaan dus uit de verandering van de voorraden. In het voorbeeld zijn de bruto-investeringen 4. De netto-investeringen zijn gelijk aan de bruto-investeringen verminderd met de afschrijvingen. Als voor de netto-investeringen de letter *I* wordt gebezigd, geldt dus $I = 4 - 2 = 2$.

Conclusie

Uitgaande van de exploitatierekeningen van gezinnen en bedrijven kan men op een ondubbelzinnige manier begrippen als nationaal geldinkomen, besparingen en investeringen definiëren.

5. Relaties tussen de ingevoerde begrippen

Uit de definities volgen enkele identiteiten, d.w.z. noodzakelijke gelijkheden. In de eerste plaats valt het op, dat het nationale geldinkomen per definitie gelijk is aan de som van de consumptieve uitgaven en besparingen van de gezinnen (22 = 20 + 2).

Er geldt dus altijd:

$$Y = C + S \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (1)$$

Uit de rekening van de bedrijven volgt, dat de waarde van het netto nationale produkt gelijk is aan de waarde van de geproduceerde consumptiegoederen en de netto-investeringen (22 = 20 + 2). Er geldt dus ook:

$$W = C + I \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (2)$$

Tenslotte blijkt ook, dat de waarde van het netto nationale produkt gelijk is aan het nationale geldinkomen. In de gebruikte symbolen:

$$W = Y \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (3)$$

Daar de C in de eerste vergelijking hetzelfde bedrag voorstelt als de C in de tweede vergelijking volgt uit de drie vergelijkingen, dat de besparingen van de gezinnen per definitie gelijk zijn aan de netto-investeringen van de bedrijven. Wij moeten er goed aan denken, dat de gelijkheid tussen S en I een zuivere definitiekwestie is. Daarmede wordt bedoeld, dat de gelijkheid van S en I voortvloeit uit de inhoud die aan de begrippen sparen, investeren, nationaal geldinkomen en netto nationaal produkt is gegeven. De identiteit geeft geen causale samenhang tussen de verschijnselen aan. Als men de inhoud van één van de begrippen vergeten is, dient men steeds de vorige paragraaf opnieuw door te nemen. Anders ontstaan onnodige verwarringen.

Conclusie

Uit de in paragraaf 4 gegeven definities volgt, dat het nationale geldinkomen steeds gelijk is aan de waarde van het netto nationale produkt en dat de besparingen van de gezinnen gelijk zijn aan de netto-investeringen van de bedrijven.

6. Macro-economie

Tot nu toe hebben wij het economisch gebeuren beschreven met enkele totaalgrootheden. Er is niet gesproken over het inkomen dat toevalt aan een bepaald gezin, doch over het totale inkomen van alle gezinnen tezamen. Hetzelfde geldt voor de besparingen en de investeringen, die eveneens totalen voorstellen. Het gedeelte van de economie dat zich bezighoudt met de betrekkingen tussen deze zg. geaggregeerde grootheden heet macro-economie. Hieraan zullen wij voorlopig onze aandacht schenken en eerst later ingaan op de micro-economie.

In de micro-economie interesseert men zich voor het economisch gedrag van de afzonderlijke gezinshuishouding en de afzonderlijke bedrijfshuishouding. In dit gedeelte van de economie komen vragen aan de orde als: ‘Waarom koopt de leraar geschiedenis 20 sigaren per week en waarom produceert Philips een bepaald aantal radio's per jaar?’.

Een zeker inzicht in de werking van een volkshuishouding in haar geheel is gewenst, teneinde het gedrag van de afzonderlijke subjecten beter te kunnen begrijpen. Daarom besteden wij eerst aandacht aan de macro-economie.

Conclusie

De economie kan worden verdeeld in micro-economie en macro-economie.

7. Statistiek

Alvorens deductief te werk te gaan, d.w.z. een theoretische gedachtengang te ontwikkelen, blijven we nog even in de inductieve sfeer. We moeten ons immers afvragen hoe men nu in feite komt aan de gegevens die in beide rekeningen van paragraaf 3 verwerkt zijn.

De verzameling van dit materiaal geschiedt door het Centraal Bureau voor de Statistiek te Den Haag. Dit bureau verzamelt o.m. tal van cijfers betreffende de economische gang van zaken in ons land. Deze zg. statistische gegevens worden door het bureau op een overzichtelijke wijze gegroepeerd en in de vorm van publicaties aan de openbaarheid prijsgegeven. Eén van deze publicaties heet De Nationale Jaarrekeningen, waarin men de volledige statistische be-

schrijving van onze Nederlandse economie aantreft volgens het bovenstaande boekhoudkundige systeem. Omdat het hier om *nationale* totalen gaat spreekt men van de nationale boekhouding.

De betekenis van de statistiek kan niet worden overschat, omdat statistisch materiaal de brug vormt tussen theorie en werkelijkheid. Men kan de statistiek verdelen in een beschrijvend en een analystisch deel. De beschrijvende statistiek beperkt zich tot het verzamelen en overzichtelijk samenvatten van het materiaal, terwijl in het analytisch deel berekeningen worden gemaakt en conclusies worden getrokken. Daarbij gaat het in de statistiek nooit om de individuele waarneming, bv. de omzet in één bepaalde schoenenwinkel, maar om het beeld dat de massa, d.i. de verzameling van de omzetcijfers van alle schoenenwinkels in een bepaald gebied, vertoont. Na het bijeengaren van al de omzetcijfers is de berekening van de gemiddelde omzet van de schoenenwinkels een eenvoudige bewerking. Door deze berekening voor enkele perioden te herhalen kan men conclusies trachten te trekken omtrent de ontwikkeling van de schoenenomzet in de loop van de tijd.

Conclusie

De inductie komt in de economie tot haar recht door de statistiek. De cijfers uit de nationale boekhouding worden verzameld door het C.B.S. te Den Haag. In het analytische deel van de statistiek gaat het om het opsporen van de eigenschappen van een massa van kwantitatieve gegevens.

8. Slotopmerkingen

In dit hoofdstuk is een eenvoudige kringloop, waarin uitsluitend de gezins- en bedrijfshuishoudingen voorkomen, statistisch beschreven met behulp van twee rekeningen, die voorkomen in de nationale boekhouding. De overheidssector en het buitenland zijn buiten beschouwing gebleven en komen later aan de orde.

Uit enkele definities, ontleend aan de nationale boekhouding, zijn drie identiteiten afgeleid. Deze identiteiten verklaren niets, doch beschrijven wel op een bondige wijze de betrekkingen tussen de ingevoerde macro-economische grootheden. De vergelijking $Y = W$ geeft aan hoe het nationale geldinkomen wordt gevormd, nl. door de

produktie in de bedrijven. De vergelijking $W = C + I$ geeft de samenstelling van het netto nationaal produkt aan, terwijl de betrekking $Y = C + S$ weergeeft hoe het nationale geldinkomen wordt besteed.

De gegevens nodig voor het invullen van de rekeningen voor gezinnen en bedrijven worden verzameld door het Centraal Bureau voor de Statistiek te Den Haag.

9. Vragen

1. Wat verstaat men onder het nationale geldinkomen?

2. Wat verstaat men onder de besparingen?

3. Stel de rekening van de gezinshuishoudingen samen, indien gegeven is dat zij aan lonen, interesten, pachten en winsten 50 hebben ontvangen en 30 hebben uitgegeven voor de aankoop van consumptiegoederen.

4. Stel de bijbehorende rekening van de bedrijfshuishoudingen samen, indien nog gegeven is dat de voorraden 26 zijn afgenomen.

5. Laat zien, dat de drie macro-economische identiteiten gelden.

6. Waarom is in dit hoofdstuk geen rekening gehouden met de belastingheffing?

7. Waarom is de export buiten beschouwing gebleven?

III. De hoogte van het nationale geldinkomen

1. Het probleem

Door de overwegend inductieve beschrijving van het macro-economische gebeuren in een volkshuishouding hebben wij een indruk gekregen van de betrekkingen tussen gezinnen en bedrijven. De bedrijven kunnen opgevat worden als de cellen waarin de bevredigingsmiddelen worden voortgebracht, terwijl in de gezinnen de bevredigingsmiddelen worden geconsumeerd. Gebleken is, dat er een nationaal geldinkomen ontstaat, dat gelijk is aan de waarde van het netto nationale produkt. In ons rekenvoorbeeld was Y gelijk aan 22. Maar, waarom is Y niet gelijk aan 20 of 30? De vraag komt op, waarvan de hoogte van Y afhangt. Het antwoord op deze vraag is van grote maatschappelijke betekenis. Wij hebben gezien, dat het nationale geldinkomen gelijk is aan de waarde van het netto nationale produkt. Dit betekent dus dat een laag nationaal geldinkomen hetzelfde is als een geringe omvang van de nationale produktie. En nu spreekt het vanzelf, dat een lage produktie met een geringer aantal arbeiders kan worden voortgebracht dan een grote produktie-omvang. In wezen is de vraag naar de hoogte van het nationale geldinkomen dezelfde als de vraag naar de factoren die de werkgelegenheid bepalen. Ook uit de statistieken kan men opmaken, dat de totale produktie en de werkgelegenheid dezelfde fluctuaties doormaken.

Het nationale inkomen wordt gevormd door de produktie. Als we dus kunnen bepalen waar het nationale produkt van afhangt, zijn de factoren die de vorming van het nationale inkomen bepalen ook bekend. Nu valt de waarde van het netto nationale produkt uiteen in de waarde van de consumptiegoederen en de waarde van de nettoinvesteringen. Er geldt immers $W = C + I$. Een analyse van de factoren die W (en dus Y) bepalen dwingt ons te zoeken naar de achtergrond van C en I.

Conclusie

Een onderzoek naar de factoren, die de hoogte van het nationale inkomen en de nationale produktie bepalen is van groot praktisch

belang, gezien het probleem van de werkgelegenheid. Een dergelijk onderzoek bestaat uit een nadere bespreking van C en I.

2. De macro-economische consumptiefunctie

Wij hebben gezien, dat de consumenten een bepaald deel van hun totale inkomen aan consumptie besteden. In ons voorbeeld op pag. 14 was dat 10/11. Het ligt voor de hand te veronderstellen, dat het bedrag, door de consumenten aan consumptiegoederen uitgegeven, verband houdt met hun totale inkomen. Uit statistische onderzoekingen blijkt dit ook inderdaad het geval te zijn. Als het nationale inkomen toeneemt stijgt ook het bedrag dat aan consumptie wordt uitgegeven. Daarbij heeft men ook geconstateerd, dat de consumptie niet zo sterk stijgt als het nationale inkomen. Eenvoudigheidshalve zullen wij aannemen dat *C* rechtevenredig is met *Y*. In het onderstaande staatje is een dergelijk geval weergegeven. De grootheden zijn in mld. guldens uitgedrukt.

Verband tussen C en Y

C	**Y**
16	24
20	30
24	36
30	45
40	60

Aangenomen is, dat $C = \frac{2}{3} Y$. Dit betekent, dat van elke stijging van het inkomen steeds een gedeelte ⅔ consumptief zal worden besteed.

Het verband tussen *C* en *Y* heet de macro-economische consumptiefunctie. Het getal ⅔ wordt de marginale consumptiequote genoemd. De marginale consumptiequote geeft de verhouding aan van de extra consumptie en het extra inkomen, dat de consumptiestijging veroorzaakt. Deze breuk is steeds kleiner dan 1, omdat de consumptietoename hoogstens gelijk is aan de stijging van het nationale inkomen.

De consumptiefunctie kan ook grafisch tot uitdrukking worden gebracht. Daartoe is in figuur 1 horizontaal het nationale geldinkomen *Y* en verticaal de consumptie *C* afgebeeld. De functie $C = \frac{2}{3} Y$ stelt een rechte lijn door de oorsprong voor.

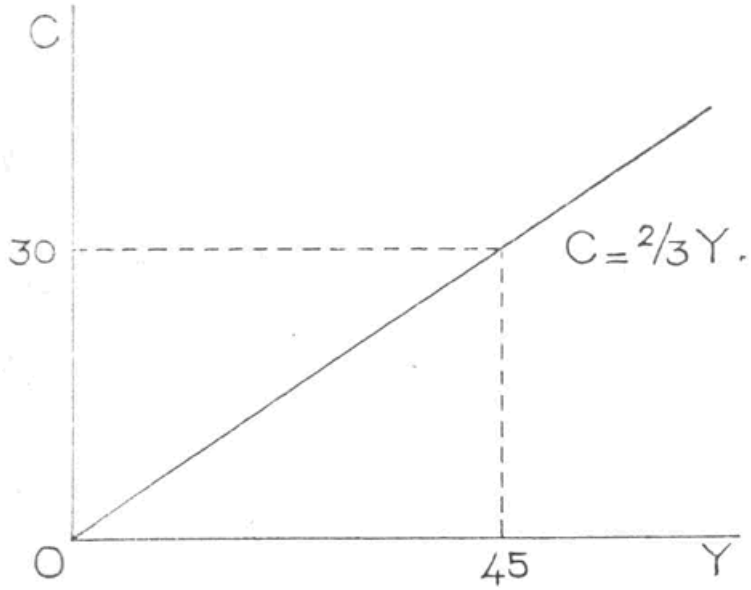

Fig. 1

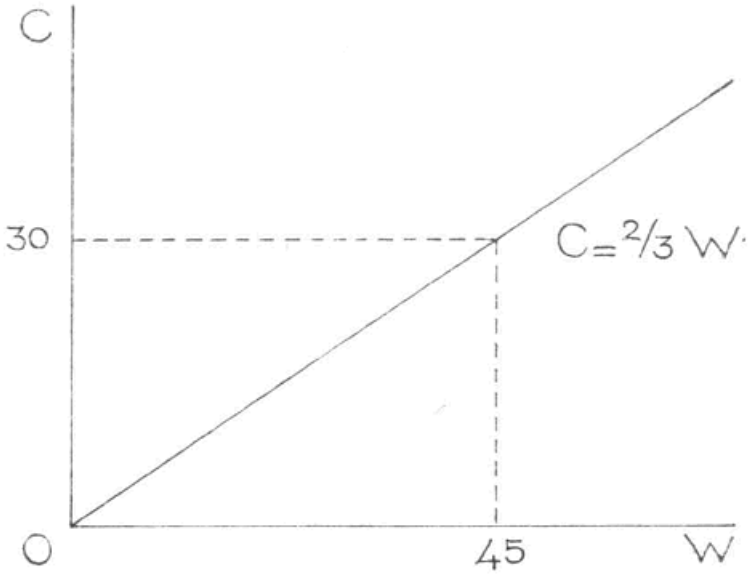

Fig. 2

Daar *Y* steeds gelijk is aan *W* kan men ook zeggen, dat *C* een functie is van *W*. M.a.w. het bedrag dat de gezinnen aan consumptie besteden, is afhankelijk van de waarde van het netto nationale produkt. In figuur 2 is daarom *C* als functie van *W* getekend. Het enige verschil met figuur 1 is, dat nu *W* i.p.v. *Y* op de horizontale as staat afgebeeld.

De vergelijking $C = \frac{2}{3} Y$, resp. $C = \frac{2}{3} W$ moet goed worden onderscheiden van de definitievergelijkingen, die in het vorige hoofdstuk ter sprake kwamen. De definitievergelijkingen zeggen op zichzelf niets; zij drukken slechts identiteiten uit. Uit een gelijkheid van het type $Y = C + S$ kan uiteraard niets omtrent de hoogte van *Y* worden afgeleid. Er wordt slechts aangegeven, dat, welke *Y* er ook ontstaat, deze

steeds gelijk is aan de som van consumptie en besparingen. De vergelijking voor de consumptiefunctie daarentegen drukt een bepaald gedrag uit van alle consumenten tezamen. Men spreekt daarom ook wel van een gedragsvergelijking. Juist de gedragsvergelijkingen zijn de eigenlijke bouwstenen van een theorie.

Nu behoeft het niet zo te zijn, dat het gedrag van alle consumenten tezamen precies door zo'n mooi lijntje zoals in figuur 2 is getekend, wordt beschreven. Het menselijk gedrag vertoont meestal een grilliger

baan. Maar ook wanneer de baan ingewikkelder is, blijft de grondgedachte dezelfde: er is een samenhang tussen het totale bedrag dat aan consumptie wordt uitgegeven en de waarde van het nationale geldinkomen. Als we in gedachten houden, dat dit verband in de werkelijkheid ingewikkelder kan zijn, is er niets tegen ons de macroeconomische consumptiefunctie eenvoudigheidshalve als een rechte lijn door de oorsprong voor te stellen.

Conclusie

De macro-economische consumptiefunctie is een gedragsvergelijking die ons leert van welke grootheid de totale consumptie in een volkshuishouding afhangt. Omdat Y en W identiek zijn kan men C zowel als functie van Y als van W opvatten.

3. De netto-investeringen

De gezinnen oefenen een vraag naar consumptiegoederen uit, de bedrijven vragen kapitaalgoederen en houden bepaalde voorraden aan. Over *C* beslissen de consumenten, over *I* zijn de producenten de baas. Eenvoudigheidshalve zullen we nu aannemen, dat de bedrijven hebben besloten een bedrag van 20 te investeren, geheel onafhankelijk van de hoogte van het nationale produkt. Onafhankelijk van de hoogte van *W* stellen de producenten zich dus voor de voorraden kapitaalgoederen, consumptiegoederen en halffabrikaten aan het einde van de periode met 20 te laten stijgen. Of *W* nu 100 of 200 zal zijn, steeds is *I* = 20. We zeggen, dat de investeringen autonoom, d.i. onafhankelijk van de hoogte van het nationale inkomen zijn. Dit gedrag van de producenten kan eveneens grafisch worden weergegeven, zoals in figuur 3 is gedaan. De investeringsfunctie is een rechte evenwijdig aan de horizontale as, omdat *I* ten opzichte van *W* steeds constant nl. 20 is.

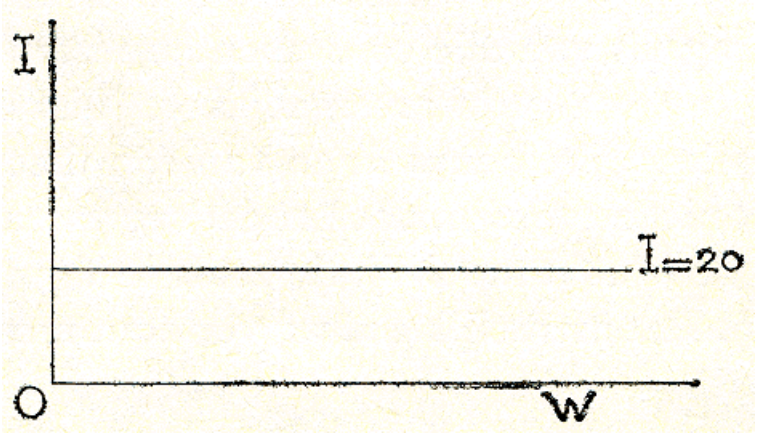

Fig. 3

Conclusie

De investeringsfunctie is een gedragsvergelijking, die de vraag van de bedrijven naar investeringen beschrijft. Als eerste benadering kan I onafhankelijk van W worden beschouwd.

4. De totale effectieve vraag

De totale effectieve vraag is de vraag van de gezinnen naar consumptiegoederen vermeerderd met de investeringsvraag van de bedrijven. Steeds is dus E.V. = *C* + *I*. Voor elke waarde van *W* kunnen wij de effectieve vraag uitrekenen. Dit is in onderstaande tabel gedemonstreerd voor enkele waarden van *W*. Als *W* = 12 zal *C* (= ⅔ *W*) gelijk aan 8 moeten zijn. Daar *I* steeds 20 is, is in die situatie de effectieve vraag 8 + 20 = 28. Nu is dus *E.V.* groter dan *W*. De effectieve vraag overtreft de waarde van het netto nationale produkt. Dit geval doet zich ook voor wanneer *W* 24, 36 en 48 is.

Berekening van de effectieve vraag (e.v.)

W	***C* = ⅔ *W***	***I* = 20**	***E.V.***
12	8	20	28
24	16	20	36
36	24	20	44
48	32	20	52
60	40	20	60
72	48	20	68

Voor de eerste vier waarden van *W* is de effectieve vraag derhalve groter dan de waarde van de netto nationale produktie. Deze situaties zijn niet van blijvende aard; het zijn geen evenwichtssituaties. De producenten worden immers door de grote vraag gedwongen minder voorraden aan te houden dan zij van plan waren. Hun investeringen dreigen daardoor beneden de 20 te komen. Op deze verschijnselen zullen zij reageren door hun produktie uit te breiden. Tot hoever? Wanneer komt *W* tot rust? Wanneer de netto nationale produktie precies gelijk is aan de effectieve vraag. De bedrijven investeren dan

precies wat zij van plan waren en de gezinnen kopen precies datgene wat bij deze evenwichtsproduktie is geproduceerd aan consumptiegoederen. In het voorbeeld wordt de evenwichtstoestand bereikt voor $W = 60$. Bij die waarde van W komen de wensen van producenten en consumenten uit.

Als $W = 72$ schiet de effectieve vraag te kort om deze produktie op te nemen. Bij een netto nationaal produkt van 72 wordt immers slechts een vraag van 68 uitgeoefend. In die situatie zouden de voorraden bij de ondernemers dus tegen hun zin oplopen. Zo gauw zij dit zien gebeuren zullen zij hun produktie aanpassen, tot deze gelijk is aan de effectieve vraag.

Wij zien, dat de hoogte van het netto nationale produkt bepaald wordt door de effectieve vraag naar consumptie, kapitaalgoederen en halffabrikaten. De totstandkoming van de evenwichtsproduktie kan ook grafisch worden aangegeven. Daartoe zijn in figuur 4 de consumptiefunctie, de investeringsfunctie en de identiteit $W = C + I$ getekend. Voor het evenwicht moet er immers een gelijkheid bestaan tussen de waarde van het netto nationale produkt en de effectieve vraag. Ons getallenvoorbeeld leerde, dat de bedoelingen van consumenten en producenten alleen maar uitkomen als $W = E.V. = C + I = 60$.

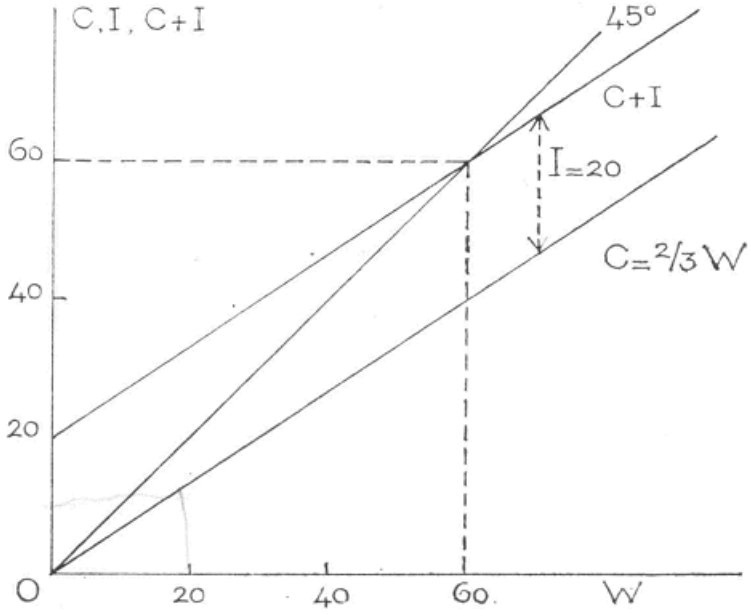

Fig. 4

Het evenwicht van de netto nationale produktie W wordt gevonden door het snijpunt te bepalen van de lijn $C + I$ met de 45°-lijn $W = C + I$. De lijn $C + I$, die een functie is van W krijgen we door bij $C = \frac{2}{3} W$ steeds een bedrag 20 op te tellen. De lijn begint dus bij het getal 20 op de verticale as, omdat $C = 0$ als $W = 0$. Zo kan men elk punt van de lijn $C + I$ vinden. Dat de vergelijking $W = C + I$ een 45°-lijn door O is, volgt uit het feit dat op de assen W en $C + I$ staan afgebeeld. Als op dezelfde assen resp. x en y staat, is de vergelijking van de 45°-lijn immers $x = y$.

Er ontstaat dus een netto nationaal produkt van 60, dat voor een bedrag 40 uit consumptiegoederen en voor een bedrag 20 uit investeringen bestaat. Aan de gezinnen is dus ook een geldinkomen Y ten bedrage van 60 uitgekeerd. Hiervan is 40 besteed voor de aankoop van de consumptiegoederen. De rest 20 is dus bespaard. Hieruit volgt, dat het evenwichtsinkomen zo hoog wordt, dat daaruit precies een bedrag wordt bespaard gelijk aan de investeringen van de bedrijven: $S = I = 20$. Afwijkingen van het evenwicht, die aan de kant van de produktie tot uiting kwamen in ongewilde voorraadmutaties, blijken wat de bestedingen betreft uit een verschil tussen gewenste besparingen en gewenste investeringen. Als bv. een nationaal produkt van 72 zou ontstaan zijn de besparingen 72 - 48 = 24. De investeringen zijn steeds 20 en in dit geval zijn de gewenste besparingen dus groter dan de gewenste investeringen, hetgeen inhoudt dat de nationale produktie te groot is ten opzichte van de effectieve vraag. Er is rust wanneer de gewenste besparingen gelijk zijn aan de gewenste investeringen.

Conclusie

De hoogte van het netto nationale produkt en daarmede van het nationale geldinkomen wordt bepaald door de effectieve vraag, d.w.z. door de som van consumptieve en investeringsvraag. Dat dit inderdaad zo is kunnen we echter pas goed inzien, als is aangetoond dat een ander nationaal geldinkomen ontstaat, indien de consumptiefunctie en de investeringsfunctie op een ander niveau liggen.

5. Veranderingen in consumptie - en investeringsneiging

Laten we nu eens aannemen, dat *C* niet gelijk is aan ⅔ *Y*, maar aan ½ *Y*. M.a.w. de marginale consumptiequote is kleiner geworden. We kunnen zeggen, dat de spaarneiging van de bevolking is toegenomen, want bij elke hoogte van het nationale inkomen wordt nu 50 % gespaard tegenover vroeger 33 %.

Veronderstellen we nu, dat *I* steeds gelijk is aan 15. Hoe hoog zal nu het evenwichtsinkomen worden? We weten *C* = ½ *Y*, dus *C* = ½ *W*, *I* = 15 en *W* = *C* + *I*. Hieruit kan men gemakkelijk afleiden, dat de evenwichtswaarde nu gelijk is aan 30; *Y* en *W* zijn dus tot de helft gedaald. De daling van de effectieve vraag, de toename van de spaarneiging heeft dus tot gevolg dat het nationale geldinkomen zal dalen.

In figuur 5 is ook deze situatie getekend. Het is van belang deze figuur goed met figuur 4 te vergelijken.

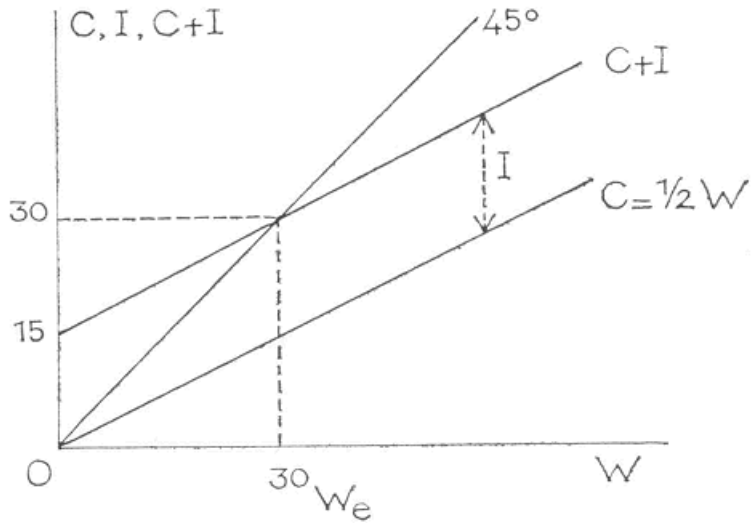

Fig. 5

Conclusie

Als de effectieve vraag van gezinnen en bedrijven naar goederen afneemt daalt het nationale geldinkomen. Als deze effectieve vraag toeneemt stijgt het nationale geldinkomen.

6. De werkgelegenheid

Uit het voorgaande volgt, dat de hoogte van het netto nationale produkt afhangt van de effectieve vraag. Als de gezinnen ineens bij

elk inkomen meer willen sparen, d.w.z. als hun spaarneiging toeneemt, daalt *C* en daarmede de effectieve vraag, zodat ook de produktie daalt, omdat de ondernemers deze afstemmen op de effectieve vraag. Dit betekent, dat arbeiders die tot voor kort aan het werk waren, zullen worden ontslagen en dat er machines stil komen te staan. Een toestand waarin grote werkloosheid heerst en de machines niet draaien heet een depressie. Een depressie kan worden verklaard uit het tekortschieten van de effectieve vraag.

Stel dat om de één of andere reden de effectieve vraag weer wordt gestimuleerd. Zal *W* dan onbeperkt omhoog kunnen gaan? Dit is niet het geval, omdat dan de omvang van de beroepsbevolking als knelpunt fungeert. De waarde *W* van het netto nationale produkt kan worden opgevat als het produkt van het prijspeil *P* en de physieke omvang *T* van de consumptiegoederen en de voorraadverandering. Deze waarde van *T* kan niet meer stijgen, wanneer het punt van volledige werkgelegenheid is bereikt. De effectieve vraag doet *T* allen maar toenemen, indien we ons in de fase bevinden waarin *T* nog *kan* toenemen, nl. wanneer er nog werkloosheid bestaat. Voor het punt van volledige werkgelegenheid doet een toename van de effectieve vraag, de produktie *T* en daarmede de waarde *W* van deze produktie stijgen. Hierbij kan worden aangenomen, dat het prijspeil *P* constant blijft. Het prijspeil *P* is een gemiddelde van de prijzen van de goederen. Er is geen reden om aan te nemen, dat de goederen duurder in prijs zullen worden, omdat het aanbod van goederen zich zonder enige moeite kan aanpassen aan de extra vraag.

Dit wordt anders, indien alle arbeiders aan het werk zijn. Dan leidt een vergroting van de effectieve vraag tot spanningen, omdat de bedrijven niet nog meer kunnen produceren. Zij zitten aan de grens van de produktie-capaciteit. In die situatie kan *T* niet meer stijgen. De toegenomen schaarste van de goederen komt dan tot uitdrukking in prijsstijging. Voorbij het punt van volledige werkgelegenheid leidt een toename van de effectieve vraag uitsluitend tot een hoger prijspeil.

Conclusie

De waarde van het netto nationale produkt W is gelijk aan P.T. De hoogte van dit nationale produkt en daarmede van het nationale geldinkomen Y wordt steeds bepaald door de effectieve vraag.

Wanneer nog niet alle arbeiders aan de slag zijn, leidt een verandering van de effectieve vraag tot een wijziging in T bij gelijkblijvende P. Zijn alle arbeiders aan het werk, dan kan T niet meer stijgen en leidt een toename van de effectieve vraag tot een stijging van P.

7. Het prijspeil

De vaststelling van het prijspeil is een statistisch vraagstuk, waarvan enige kennis noodzakelijk is. Een verandering in het prijsniveau wordt tot uitdrukking gebracht met behulp van zg. indexcijfers.

Laten we gemakshalve eens aannemen, dat er slechts één consumptiegoed en één kapitaalgoed wordt gemaakt. Als consumptiegoed nemen wij tarwebrood en als kapitaalgoed deegmachines. In de uitgangssituatie - de basisperiode - is de prijs van tarwebrood 20 cent per brood en de prijs van een deegmachine ƒ 100.000.-. Stel dat in de beschouwde periode de broodprijs tot 25 cent is gestegen en dat de deegmachine nu ƒ 150.000 kost. Wij zijn nu geïntereseerd in de gemiddelde prijsstijging. Daartoe berekenen we eerst zg. partiële prijsindexcijfers. In de uitgangssituatie worden de prijzen op 100 gesteld en we gaan na hoe hoog de prijzen in de beschouwde periode zijn t.o.v. de basisperiode. De partiële indices zijn dus 100 - 125 en 100 - 150.

Men is nu geneigd het prijspeil in de beschouwde periode te stellen op

$$\frac{125 + 150}{2} = 137{,}5$$

. Dit is echter niet juist, omdat zodoende geen rekening wordt gehouden met de relatieve betekenis, die deegmachines en broden in onze volkshuishouding hebben. Zo is het denkbaar, dat in de basisperiode slechts 2 deegmachines zijn gemaakt, terwijl 3 miljoen broden zijn verkocht. Dit betekent, dat de omzet in deegmachines ƒ 200.000 was en die in broden ƒ 600.000. M.a.w. aan de prijsstijging van de broden moet een belangrijker gewicht worden toegekend dan aan de prijsstijging van de deegmachines. We zeggen, dat de partiële prijsindexcijfers moeten worden gewogen met de omzetten uit de basisperiode. Het samengestelde gewogen prijsindexcijfers wordt dan

$$\frac{600.000 \times 125 + 200.000 \times 150}{600.000 + 200.000} = 131{,}25$$

Het prijspeil is derhalve met ruim 31 % gestegen, omdat de index van het algemeen prijsniveau ten opzichte van de basisperiode 31,25 punten is toegenomen.

Het berekenen van indexcijfers is één van de belangrijkste activiteiten van het C.B.S. Zo publiceert men maandelijks de index van de kosten van levensonderhoud. Dit indexcijfer is een gewogen gemiddelde van de partiële prijsindexcijfers van consumptiegoederen die door een bepaalde sociale laag (bv. de handarbeiders) worden gekocht. Er wordt eveneens gewogen met de bedragen die deze mensen in de basisperiode aan de diverse artikelen besteden. Deze omzetten geven immers aan hoe belangrijk een bepaalde prijsontwikkeling is. Stel bv. dat de partiële prijsindex voor kleding met 200 punten oploopt. Speelt dat een belangrijke rol in de samengestelde prijsindex, die een gemiddelde is van alle partiële indices? Dat hangt ervan af. Als de gezinnen waar het om gaat naaktlopers zijn, laat het ze letterlijk en figuurlijk koud of deze index zo sterk gestegen is. Maar als zij een groot deel van hun inkomen aan kleding besteden, speelt de sterke stijging van de kledingprijs een belangrijke rol.

Conclusie

Het algemeen prijsniveau is een gewogen gemiddelde van alle goederenprijzen, dat statistisch met behulp van indexcijfers kan worden vastgesteld. Daarbij spelen de gewichten een belangrijke rol. De index van de kosten van levensonderhoud wordt maandelijks door het C.B.S. gepubliceerd. Het verloop van deze index kunnen we maandelijks in de krant volgen.

8. Keynes

Een toestand van grote werkloosheid heeft zich voor de tweede wereldoorlog in de jaren dertig vrijwel over de gehele wereld voorgedaan. Juist in die tijd is de theorie ontstaan, waarvan hierboven de kern is aangegeven. De theorie is opgesteld door de grote Engelse econoom John Maynard Keynes (1884-1946).

In 1936 verscheen Keynes' boek ‘The General Theory of Employment, Interest and Money’, waarin hij betoogde, dat de depressie waarin de wereld zich bevond moest worden verklaard uit het tekort-schieten van de totale effectieve vraag. Naar zijn inzicht is de consump-

tiefunctie tamelijk stabiel, omdat consumptiegewoonten slechts langzaam veranderen en moeilijk te beïnvloeden zijn. De ondernemers hebben in een dergelijke situatie geen enkel belang bij investeringen. De ondernemers zijn immers uit op het behalen van winst en die is alleen maar te verkrijgen, indien een sterke vraag naar consumptiegoederen het aantrekkelijk maakt produktie-omwegen in te slaan. Volgens Keynes kan de volkshuishouding dan ook alleen weer op gang worden gebracht doordat de overheid de effectieve vraag stimuleert, bv. door zelf investeringen ter hand te nemen.

De theorie van Keynes is in grote trekken thans algemeen aanvaard en speelt een dermate grote rol, dat wij er nog uitvoerig aandacht aan zullen schenken.

Conclusie

De grote crisis van de jaren dertig is voor één van de grootste economen van onze tijd aanleiding geweest grondig na te denken over de factoren die de hoogte van het nationale inkomen, de nationale produktie en de werkgelegenheid bepalen. Keynes' conclusie, dat alles draait om de effectieve vraag van gezinnen en bedrijven, is een belangrijk uitgangspunt voor de verdere theorie en een aanknopingspunt voor de bestrijding van het kwaad der ernstige werkloosheid.

9. Slotopmerkingen

In dit hoofdstuk is aangetoond, dat de waarde van het nationale produkt bepaald wordt door de effectieve vraag. Deze effectieve vraag bestaat uit de vraag van de consumenten naar consumptiegoederen en uit de investeringsvraag van de producenten. De netto nationale produktie is alleen maar in rust, indien een zodanige W ontstaat, dat de investeringen van de bedrijven gelijk zijn aan de gewenste investeringen. Onverwachte wijzigingen van de voorraden treden dan niet op. Uit het evenwichtsinkomen dat bij deze situatie hoort, wordt door de gezinnen een bedrag S gespaard, dat precies gelijk is aan de investeringen I van de bedrijven. Boven het niveau van volledige werkgelegenheid komt een toename van de effectieve vraag tot uiting in een stijging van P.

Als de consumptiefunctie en/of de investeringsfunctie verschuift, komt een ander evenwichtsinkomen tot stand. Daar bij elk niveau van de produktie een bepaald werkgelegenheidsniveau behoort, betekent een daling van de produktie eveneens de werkloosheid van een aantal werknemers. Voor Keynes was dit aanleiding te analyseren waarvan veranderingen in produktie, inkomen en werkgelegenheid afhangen.

10. Vragen

1. Wie was Keynes?

2. Wat is een depressie?

3. a. Bereken het evenwichtsinkomen, indien de consumptiefunctie luidt $C = 3/4\ Y$ en de autonome investeringen 50 bedragen.
   b. Welk bedrag wordt uit het evenwichtsinkomen bespaard?
   c. Geef ook een grafische afleiding van het evenwicht.

4. Dezelfde vragen indien $C = \frac{1}{3}\ Y + 20$ en $I = 10$. Deze consumptiefunctie is iets ingewikkelder dan de in dit hoofdstuk behandelde. Nu wordt immers aangenomen, dat de consumenten ook wanneer het nationale inkomen nihil is, een bedrag van 20 consumptief besteden, bv. door ontsparing.

5. Dezelfde vragen indien $C = \frac{2}{3}\ Y + 20$ en er door de ondernemers niet wordt geïnvesteerd.

6. Hoe hoog is deze maand de index van de kosten van levensonderhoud? Is deze gestegen of gedaald? Hoe wordt een dergelijke index berekend?

IV. Het geld

1. Wezen en functies van het geld

Op de inductieve beschrijving van hoofdstuk II is de deductieve beschouwing omtrent de hoogte van het nationale geldinkomen in hoofdstuk III gevolgd. Wij hebben gezien, dat de omvang van de produktie wordt bepaald door het beroep dat de subjecten op het produktie-apparaat doen. De mogelijkheid bestaat, dat een zo zwakke vraag wordt uitgeoefend dat niet alle arbeiders behoeven te werken om de gevraagde produktie voort te brengen. Er is dan sprake van onvrijwillige werkloosheid. Daartegenover staat het geval waarin de omvang van de beroepsbevolking te kort schiet om aan de vraag naar goederen en diensten te voldoen. Dan ontstaan er spanningen; het produktieapparaat werkt op volle toeren. In die situatie ontstaat prijsstijging; de goederen worden schaarser. Een prijsstijging betekent dat een grotere hoeveelheid geld voor hetzelfde goed moet worden gegeven dan tevoren.

Tot nu toe heeft het geld een stilzwijgende rol gespeeld; het was wel aanwezig, maar we hebben er niets van gemerkt. Het wordt daarom tijd er eens wat dieper op in te gaan.

Het geld dient om de ruil te vergemakkelijken. Met de ontwikkeling van het ruilverkeer komt de behoefte op aan een object dat algemeen wordt aanvaard in ruil tegen goederen. Het zou te gek worden als de gezinnen zouden worden betaald met consumptiegoederen, die worden gemaakt in het bedrijf waar zij werken. Men zou dan iemand moeten opzoeken die juist die goederen nodig heeft en andere consumptiegoederen wil afstaan. Het wordt nog moeilijker wanneer iemand werkt in een bedrijf waar kapitaalgoederen worden gemaakt.

Een functie van het geld is dus de ruil soepel te doen verlopen. Het geld is ongedifferentieerde koopkracht, d.w.z. men kan er een vraag naar alle goederen mee uitoefenen, omdat degene die het ontvangt er ook weer van alles mee kan doen. Voor geld is bijna alles te koop! Deze functie van het geld wordt de ruilmiddelfunctie genoemd. Onder geld moet al datgene worden verstaan wat de functie van ruilmiddel vervult en als zodanig algemeen wordt aanvaard.

Het geld heeft nog een tweede hoofdfunctie nl. die van rekeneenheid. Men rekent in geld. Als men zegt, dat iets ƒ 12. - kost, beziet

men het geld in de functie van rekeneenheid. In een moderne samenleving vallen deze beide functies van het geld vrijwel altijd samen.

Het geld breekt de ruil in natura van berenvellen tegen vissen in twee stukken. Voor de berenvellen wordt een geldbedrag ontvangen en met dit geld kan men vissen kopen. Men kàn vissen kopen, m.a.w. men kan het ook laten. Als het geld eenmaal is ingevoerd staat de ontvanger van geld dus voor de keus het weer uit te geven, of het geheel of gedeeltelijk in zijn zak te houden. Dit laatste heet oppotten. Het geld heeft derhalve nog een derde, afgeleide functie nl. die van oppotmiddel.

Over deze derde functie van het geld komen wij nog uitvoerig te spreken en het is daarom van belang erop te wijzen dat oppotten iets anders is dan sparen. Sparen is het niet consumptief besteden van het inkomen. Oppotten is het in kas houden van geld, dat niet dient tot het doen van dagelijkse betalingen. Oppotten is dus een speciaal geval van sparen. Iemand die zijn geld naar de spaarbank brengt, pot niet op, maar spaart wel.

Conlusie

Elk object dat de geldfunctie vervult is geld. Meestal is het geld niet alleen ruilmiddel maar ook rekeneenheid. Een afgeleide functie van het geld is die van oppotmiddel. Oppotten moet goed worden onderscheiden van sparen.

2. Historische ontwikkeling van het geld

Gouden (en ook zilveren) munten zijn al vrij spoedig in onze beschavingsgeschiedenis als geld gaan circuleren. Dat wil dus zeggen, dat zij in het ruilverkeer algemeen als middel van betaling werden aanvaard. De overheid waarborgde gewicht en gehalte door de munten in een bepaalde vorm te slaan. Langzamerhand werden deze metalen standaardmetalen, d.w.z. dat de waarden van de goederen algemeen in de standaardmunten werden uitgedrukt. Steeds konden edele metalen door de bevolking ter aanmunting worden aangeboden, terwijl ook omgekeerd de gouden (of zilveren) munten weer konden worden gesmolten. Essentieel is, dat deze aanmunt door de overheid werd geregeld en wij zouden tegenwoordig deze munten dan ook tot het staatsgeld rekenen.

Met de ontwikkeling van het ruil- en betalingsverkeer deden ook de wissel en de promesse hun intrede. In dit verband is in het bizonder de gewoonte van belang die in de 17e eeuw in Engeland ontstond goud en gouden munten in bewaring te geven bij goudsmeden. Zij gaven ontvangstbewijzen af, die aanvankelijk als geld gingen circuleren omdat zij volledig door goud gedekt waren. Deze biljetten, die later bankbiljetten werden genoemd, maakten zich langzaam los van hun oorspronkelijke tegenwaarde. De goudsmeden ontdekten nl., dat slechts een gering deel van de afgegeven schuldbekentenissen werd ingewisseld. Zij konden deze biljetten dus ook afgeven zonder dat eerst een storting van goud had plaats gehad. Zo ontstonden de bankier en het bankbiljet. De circulatie van de bankbiljetten als geld is uiteraard gebaseerd op het vertrouwen dat het publiek in de bank heeft. Zou een bepaalde goudsmid teveel biljetten in omloop brengen, dan zou de waarde ervan dalen totdat deze biljetten in het geheel niet meer als geld worden aanvaard.

Tegenwoordig heeft in ons land nog slechts één bank het recht bankbiljetten in omloop te brengen. Deze circulatiebank is de Nederlandsche Bank, die nog ter sprake komt. Het geld, dat door banken in omloop wordt gebracht heet bankgeld.

Naast het bankbiljet heeft zich nog een geldsoort ontwikkeld, die juist in onze tijd van overwegend belang is: het girale geld. Het kwam nl. ook voor dat de goudsmeden in hun boeken een rekening openden ten name van degene die het goud bracht. Deze boekvordering kreeg in de loop van de tijd ook het geldkarakter omdat men door overschrijving op een andere rekening hiermede betalingen kan verrichten. In dat geval komt er dus geen enkel stoffelijk object aan de ruil te pas.

Conclusie

De ontwikkeling van het betalingsverkeer heeft via het in bewaring geven van de als geld fungerende gouden munten geleid tot het ontstaan van het bankbiljet en het girale geld.

3. De geldsoorten

De thans in ons land circulerende geldsoorten kunnen nu als volgt worden ingedeeld.

1. De munten, die door de Rijks-Munt worden geslagen.

2. De muntbiljetten, die eveneens door de Staat in omloop worden gebracht.

3. De bankbiljetten, die door de Nederlandsche Bank in omloop worden gebracht.

4. Het girale geld, dat door de banken in omloop wordt gebracht.

De soorten 1 en 2 heten tezamen het Staatsgeld, terwijl soort 4 bankgeld wordt genoemd. De soort 3 is zowel bankgeld als Staatsgeld, omdat de Nederlandsche Bank, zoals we nog zullen zien, sinds 1948 is genationaliseerd.

Men kan de geldsoorten ook nog op een andere wijze indelen, nl. door te onderscheiden in giraal en chartaal geld. Het girale geld is dan het onstoffelijke en het chartale geld het stoffelijke ruilmiddel. De vormen 1, 2 en 3 zijn dus chartaal geld. Naast het onder 4 genoemde girale geld, kunnen ook de boektegoeden bij de giro-instellingen als giraal geld worden opgevat. Van de totale geldhoeveelheid is in Nederland thans ruim 60 % giraal geld.

Conclusie

In feite wordt tegenwoordig al het chartale geld door de Staat in omloop gebracht. Het girale geld is de specialiteit van de banken en giro-instellingen.

4. Geldstandaarden

Wij zagen, dat zich de situatie heeft voorgedaan waarin het publiek het recht had goud te laten aanmunten, resp. gouden munten te laten ontmunten. In een dergelijke maatschappij circuleren alleen maar gouden munten, die dan standaardmunten worden genoemd. Bij deze oudste vorm van de gouden standaard wordt een vaste goudprijs gehandhaafd door een stempel op de munten. Een belangrijke andere vorm van de gouden standaard is de goudkernstandaard.

Hiervan is sprake, wanneer de goudvoorraad wordt geconcentreerd bij de Nederlandsche Bank en er geld in omloop is, waarvan de nominale waarde geen verband houdt met de waarde van de stof waaruit het geld gemaakt is. Daarbij is het niet nodig, dat de circulerende geldhoeveelheid volledig door goud gedekt is. Ons land had tot 1936 een goudkernstandaard, waarbij de dekking 40 % moest

zijn. De Nederlandsche Bank kocht en verkocht toen goud tegen een vaste prijs van en aan ieder die dit wenste.

Na 1936 heeft Nederland de gouden standaard afgeschaft en is overgegaan op een papieren standaard. Sindsdien wisselt de Nederlandsche Bank niet langer bankbiljetten in tegen goud. Dit betekent dus dat er geen formele binding meer is tussen de circulerende geldhoeveelheid en het goud. Hoe de goudsmeden meer bankbiljetten in omloop konden brengen dan hun goudontvangsten bedroegen en hoe de Centrale Bank 2½ keer zoveel geld in omloop kan brengen als de goudvoorraad bedraagt zijn in wezen dezelfde vragen als hoe het komt dat in een land een standaardloos geldstelsel kan functioneren. Dit vraagstuk zullen wij onder ogen zien na eerst nog iets nader op de geldschepping te zijn ingegaan.

Conclusie

De geschiedenis van de geldstelsels toont, dat de binnenlandse geldvoorziening steeds losser komt van het goud. Door het loslaten van een vaste goudprijs lijkt het mogelijk, dat de geldhoeveelheid onbeperkt toeneemt.

5. De geldschepping

Dat de banken geld kunnen scheppen is gebleken bij de beschrijving van het ontstaan van het bankbiljet en het girale geld. Daarbij kwam ook reeds ter sprake, dat de banken het vermogen hebben de maatschappelijke geldhoeveelheid te vergroten. Zij hebben dus niet alleen andere geldsoorten gecreëerd, doch kunnen bovendien de hoeveelheid geld die in omloop is doen stijgen.

Deze geldschepping is gebaseerd op de ervaring van de banken, dat de chartale gelden, die bij een bank ter bewaring zijn gegeven, niet allemaal tegelijk worden opgevraagd. Zouden de banken slechts giraal geld scheppen tot het bedrag van de ontvangen chartale gelden, dan vindt per saldo geen vergroting van de maatschappelijke geldhoeveelheid plaats, omdat het chartale geld in de kassen van de banken niet tot de maatschappelijke geldhoeveelheid wordt gerekend. Er vindt dan geldvernietiging plaats tot hetzelfde bedrag als de geldschepping. Iemand, die zijn geld naar de bank brengt beïnvloedt niet de totale geldhoeveelheid. De banken kunnen echter ook aan

bedrijven en/of gezinnen op grond van persoonlijke of zakelijke zekerheden kredieten verlenen. Dit betekent, dat een ondernemer of een gezinshoofd de beschikking krijgt over een boekkrediet, d.i. dus giraal geld, waarmede betalingen kunnen worden verricht. De bank financiert dan bepaalde transacties van de bedrijfs- of gezinshuishoudingen en neemt daarbij aan, dat t.z.t. het krediet weer wordt afgelost.

De grote vraag is nu, hoever de bank deze kredietverlening zal uitbreiden. In het algemeen kan worden opgemerkt, dat de politiek van een particuliere bank gericht is op het bereiken van een zo gunstig mogelijk verschil tussen de interest op de verleende kredieten en de interest op de opgenomen gelden. Bij dit streven naar een zo hoog mogelijke rentabiliteit, dient de bank te waken voor haar solvabiliteit en haar liquiditeit.

Onder de solvabiliteit van een bank verstaan we het vermogen om eventuele verliezen uit eigen middelen te dekken. Liquiditeit is het vermogen om aan de opvragingen van de schuldeisers direct in contanten te voldoen. Wil een bank liquide zijn, dan moet zij op elk moment beschikken over een zo grote kas, dat zij daaruit aan de normale opvragingen kan voldoen. In de perioden waarin de opvragingen groter zijn dan normaal, moet de bank bovendien in staat zijn additionele kasmiddelen te verkrijgen. Dit kan o.m. door een beroep te doen op de Nederlandsche Bank te Amsterdam, die het monopolie heeft van de bankbiljettenuitgifte en dus in principe aan een plotselinge vraag naar chartaal geld kan voldoen. De Nederlandsche Bank is dus de Bank van de banken.

De solvabiliteit en de liquiditeit vormen een zekere waarborg, dat de bank van haar geldscheppend vermogen een niet te roekeloos gebruik zal maken. Toch doet zich de vraag voor of deze micro-economische grenzen van de geldschepping ook macro-economisch aanvaardbaar zijn. M.a.w. hebben de banken door hun geldscheppend vermogen invloed op de vorming en de besteding van het nationale inkomen? Deze vraag kan alleen maar worden beantwoord door na te gaan of de invoering van het geld in een vrije ruilverkeershuishouding een zuiver neutrale gebeurtenis is, die het samenspel van effectieve vraag en netto nationaal produkt onberoerd laat, dan wel een zelfstandige invloed uitoefent op de afloop van het economisch proces.

Conclusie

Het geldscheppend vermogen van de banken stelt hen in staat invloed uit te oefenen op de maatschappelijke geldhoeveelheid. De geldschepping wordt micro-economisch begrensd, doordat de banken niet alleen streven naar een zo groot mogelijke rentabiliteit, doch tevens letten op hun liquiditeit en solvabiliteit. Onderzocht moet echter nog worden, of er ook uit hoofde van macro-economische overwegingen paal en perk aan de geldschepping moet worden gesteld. Als dit zo is ligt het voor de hand, dat de Nederlandsche Bank, waarop de particuliere banken terug moeten vallen als ze in moeilijkheden verkeren, daarbij een rol zal spelen.

6. Slotopmerkingen

In dit hoofdstuk is nader ingegaan op het wezen van het geld, zonder dat de werking van het geld in een volkshuishouding ter sprake kwam. Er zijn twee hoofdfuncties van het geld, nl. die van ruilmiddel en rekeneenheid. Een afgeleide functie is die van oppotmiddel. Het grootste deel van de maatschappelijke geldvoorraad in Nederland bestaat uit giraal geld, dat de vorm heeft van boekvorderingen bij de banken en giro-instellingen.

Tot 1936 had Nederland een gouden standaard, zodat een ieder tegen een vaste goudprijs bankbiljetten tegen goud bij de Nederlandse Bank kon inwisselen. Sinds 1936 is deze band met het goud doorgesneden en hebben wij een papieren standaard. De vraag komt dan op, aan welke grenzen de circulerende geldhoeveelheid is gebonden. Daartoe hebben wij een ogenblik stil gestaan bij de bankpolitiek van de particuliere banken.

De particulere banken, zoals de Amsterdamsche en Rotterdamsche Bank, bezitten het vermogen de totale geldhoeveelheid door geldschepping te vergroten. Micro-economisch gezien zijn aan dit vermogen grenzen gesteld door het streven naar voldoende liquiditeit en solvabiliteit. Het is nog een open vraag of uit algemeen economisch oogpunt ook grenzen aan de kredietverlening van de banken moeten worden gesteld.

7. Vragen

1. Wat is geldschepping en wat geldvernietiging?
2. Welke micro-economische grenzen zijn aan de geldschepping gesteld?
3. Waartoe dient het geld? Welke functies heeft het?

V. De geldtheorie

1. Actieve en inactieve kassen

Wij hebben enig begrip gekregen van wat allemaal met het geld samenhangt. De grote vraag is nu, welke consequenties de invoering van het geld heeft voor het proces van voortbrenging van de produktie en besteding van het inkomen. Is het geld neutraal, d.w.z. laat het de vorming en besteding van het inkomen onverschillig of beïnvloedt het de ontstaanswijze en aanwending daarvan? Rolt het geld als een noodzakelijke maar verder niet ter zake doende schijf of hoopt het zich ergens in de kringloop zodanig op, dat storingen ontstaan?

Teneinde de werking van het geld in een moderne samenleving te doorgronden is het onderscheid in actieve en inactieve kassen van de huishoudingen van groot belang. De gezinnen en bedrijven hebben voor het doen van hun dagelijkse betalingen geld nodig. Daarvoor hebben zij geld in kas. Deze kas heet de actieve kas. Soms spreekt men ook wel van de transactiekas om aan te geven, dat het hier gaat om het aanhouden van geldmiddelen om de lopende transacties te financieren.

Zowel gezinnen als bedrijven vinden het echter prettig om daarnaast ook nog wat geld in kas te houden. Een soort appeltje voor de dorst. Het geld dat in deze kassen verdwijnt is inactief geld. Het rolt niet, vandaar dat we deze kasvoorraden als inactieve kassen aanduiden.

We kunnen het ook zo zeggen: de totale maatschappelijke geldvoorraad M zal zich altijd ergens in kas bevinden. Het geld zit in het algemeen verdeeld over de beide kassen M_1 en M_2. M_1 is de geldhoeveelheid in de actieve en M_2 de geldhoeveelheid in de inactieve kas. Er moet dus gelden: $M_1 + M_2 = M$.

Wij zijn nu in staat iets precieser aan te geven, wat onder oppotten moet worden verstaan. Oppotten is het vergroten van de inactieve kas.

Conclusie

De geldvoorraad M is verdeeld over de actieve kas M_1 en de inactieve kas M_2.

2. Stijging van de effectieve vraag en ontpotting

Als *M* constant is hoe moeten wij ons dan een stijging van het nationale geldinkomen voorstellen? In hoofdstuk III bleek, dat het produkt *PT* stijgt als de effectieve vraag toeneemt. Een stijging, die bij een constante *P* leidt tot een toename van *T* als er nog geen volledige werkgelegenheid heerst. Maar als er bv. eerst 10 broden tegen een prijs ƒ 1. - worden verkocht en later 20 broden tegen dezelfde prijs is de geldhoeveelheid *M* tegen onze afspraak in dan niet twee keer zo groot geworden?

Dit is niet het geval. Er is slechts geld van de inactieve naar de actieve kassen overgeheveld. Geld dat tot nu toe werkeloos in M_2 verbleef, is met het oog op de blijkbaar toegenomen bestedingsneiging in M_1 terecht gekomen. Er is dus een groter bedrag beschikbaar voor de financiering van de transacties.

Wij weten, dat het nationale geldinkomen *Y* kan toenemen, omdat de effectieve vraag toeneemt. De effectieve vraag kan echter alleen maar toenemen als er nog genoeg geld in de inactieve sfeer is. Hieruit volgt de belangrijke conclusie, dat een toename van de effectieve vraag altijd gepaard gaat met ontpotting.

Bezien vanuit de kringloopgedachte stijgt het nationale geldinkomen en daarmede de werkgelegenheid, omdat de bestedingsneiging - de effectieve vraag - toeneemt. Bezien vanuit de geldsfeer stijgen het nationale geldinkomen en de werkgelegenheid omdat ontpotting heeft plaats gehad. Het is een beetje een kwestie van de kip en het ei hoe men dit moet bezien, maar in het algemeen geldt, dat beide beschouwingswijzen elkaar aanvullen en afhankelijk van de praktische omstandigheden nu eens de één en dan weer de ander de nadruk krijgt.

In een periode waarin de effectieve vraag stijgt, zodat *T* toeneemt, wordt dus ontpot. Deze ontpotting wordt een inflatoire kracht genoemd. De toegenomen bestedingsdrang, die tot een expansie van *T* leidt, kan monetair als inflatie worden aangemerkt. Moet men zich nu voorstellen, dat deze expansie voortgaat tot *T* zo groot is geworden, dat er volledige werkgelegenheid heerst? Dit is bepaald niet noodzakelijk. Het hangt er immers vanaf, of de effectieve vraag al of niet blijft stijgen. Het is denkbaar, dat de stijging van de effectieve vraag stagneert op een moment, dat er nog geen volledige werkgelegenheid

is. Aan het ontpottingsproces en aan de inflatie komt dan vanzelf een einde. Er ontstaat een toestand van monetair evenwicht, d.w.z. dat noch ontpotting noch oppotting plaats vindt. Is men geneigd aan de monetaire beschouwingswijze iets meer betekenis toe te kennen, dan ziet men op- en ontpotting niet als reacties op een toeof afgenomen bestedingsneiging, maar meent dat de aanwezigheid van de geldmiddelen in M_1 en M_2 als zodanig invloed uitoefent op de bestedingen.

Als de effectieve vraag voorbij het punt van volledige werkgelegenheid blijft aanhouden kan *T* niet meer toenemen en stijgt *P*. Ook in dit geval wordt het expansieproces, monetair gezien, gevoed door ontpotting. Dan is de inflatie een prijsinflatie. Het blijkt dus dat inflatie niet altijd hoeft te leiden tot prijsstijging.

Conclusie

De monetaire gedaante van een toeneming van de effectieve vraag is de ontpotting. Dit inflatieproces betekent, dat geld van M_2 naar M_1 gaat. Het leidt tot een toename van T vóór het punt van volledige werkgelegenheid en tot een stijging van P erna. De meeste economen zien de ontpotting als een gevolg van de toegenomen bestedingsneiging, anderen menen dat van M_1 en M_2 een zelfstandige invloed uitgaat op de consumptie- en investeringsneiging.

3. Daling van de effectieve vraag en oppotting

Stel, uitgaande van een toestand van volledige werkgelegenheid, dat de effectieve vraag daalt. De consumptie en de investeringen en daarmede het nationale geldinkomen *Y* nemen af. Dit betekent ook, dat M_1 zal dalen, want er is nu minder geld nodig voor de dagelijkse betalingen. Het geld verhuist van M_1 naar M_2. Er wordt opgepot. De daling van de effectieve vraag gaat in de monetaire sfeer gepaard met oppotting. Een dergelijke contractie heet deflatie. Men kan ook nu weer discussiëren over de vraag, of de oppotting een gevolg is van de daling van de effectieve vraag of dat de oppotting juist de oorzaak is van het afnemen van de bestedingsneiging. In het laatste geval neemt men aan, dat het publiek voortaan liever wat meer geld in M_2 heeft dan voorheen.

Ook nu weer kan op elk werkgelegenheidsniveau monetair evenwicht bestaan in die zin, dat de oppotting niet verder wordt voortgezet. Het ‘under-employment’ - niveau moet dan worden verklaard uit een tekortschieten van de effectieve vraag en gaat in de monetaire sfeer gepaard met een sterke neiging van het publiek het geld in de inactieve sfeer te houden. Er doet zich dan de in een depressie vecl voorkomende maar toch altijd weer paradoxale toestand voor van een overvloed aan geld en grote armoede door de werkloosheid.

Conclusie

De monetaire gedaante van een afneming van de effectieve vraag is de oppotting. Dit deflatieproces betekent, dat geld van M_1 naar M_2 gaat. Deze deflatie leidt tot een afname van T en tenslotte ook tot een afname van P beneden het punt van volledige werkgelegenheid. Het zich ophopende geld en de om zich heen grijpende werkloosheid waren de paradoxale verschijnselen die Keynes in 1936 moest verklaren.

4. Bestedingsevenwicht en monetair evenwicht

Wij kunnen nu twee evenwichtstoestanden omschrijven, nl. de toestand van monetair en van bestedingsevenwicht. Er heerst in een bepaalde periode monetair evenwicht wanneer in die periode de open ontpottingen elkander in evenwicht houden. Men kan ook zeggen, dat dan de in- en deflatoire krachten elkaar neutraliseren.

Het bestedingsevenwicht is een toestand waarbij de effectieve vraag zo groot is, dat er volledige werkgelegenheid heerst. Overbesteding betekent, dat de effectieve vraag groter is dan die welke past bij ‘full-employment’. Onderbesteding houdt het tegengestelde in.

Nu ligt het voor de hand, dat zowel een toestand van over- als een toestand van onderbesteding moet worden vermeden. Onderbesteding betekent werkloosheid en verlies van produktiecapaciteit, overbesteding leidt slechts tot een nominale en niet tot een reële stijging van *Y*. In dit laatste geval wordt immers *Y* wel groter, maar er zijn niet meer goederen ontstaan. Er moet dus worden gestreefd naar bestedingsevenwicht, d.i. volledige werkgelegenheid. Daarnaast is ook het monetaire evenwicht van groot belang. Een toestand van

bestedingsevenwicht kan immers door ontpottingen omslaan in overbesteding. De inflatoire verbreking van het monetaire evenwicht leidt dan via overbesteding tot een zinloze prijsstijging. Het geld vermindert voortdurend in waarde, d.w.z. dat men voor dezelfde nominale gulden steeds minder goederen kan kopen. De koopkracht van het geld daalt, hetgeen in het bizonder voor mensen met constante geldinkomens (gepensioneerden) zeer onaangenaam is. In die situaties zijn prijsstijgingen ongewenst.

Het beleid van de overheid zal derhalve gericht moeten zijn op een gelijktijdige verwezenlijking van het monetaire- en het bestedingsevenwicht.

Conlusie

Daar de gezinnen en bedrijven zelf niet goed kunnen overzien, of hun economische handelingen wel leiden tot een evenwicht in de bestedingen en in de monetaire sfeer, is het de taak van de overheid hier op te letten. De verwezenlijking van deze twee evenwichten geeft immers de garantie, dat ongestoord zoveel mogelijk wordt geproduceerd.

5. Veranderingen van M

Tot nu toe hebben wij de totale geldhoeveelheid $M = M_1 + M_2$ constant gedacht. De geldhoeveelheid kan echter veranderen doordat de Staat munten en muntbiljetten uit de circulatie neemt of in omloop brengt. Vervolgens kan de Nederlandsche Bank meer of minder bankbiljetten aan het verkeer toevoeren. En tenslotte kunnen de particuliere banken de maatschappelijke geldvoorraad veranderen door hun geldscheppend en geldvernietigend vermogen. Er is dus alle reden de onderstelling van de constante M te laten vallen.

Wat betekent een toename van de geldhoeveelheid? In eerste instantie hangt het antwoord geheel af van de vraag, waar de extra hoeveelheid geld terecht komt. Komt het nieuw gecreëerde geld in de actieve kassen, dan dient het blijkbaar ter financiering van een toegenomen effectieve vraag en zullen de bestedingen, het nationale geldinkomen en de werkgelegenheid dus stijgen. Het monetaire effect van de toegenomen geldhoeveelheid staat dan gelijk met dat van een ontpotting en moet derhalve als inflatoir worden aangemerkt. Ver-

dwijnt het geld echter in de inactieve kassen, dan wordt de zaak anders. Tegenover de geldvermeerdering staat dan immers een oppotting tot hetzelfde bedrag, zodat het monetaire evenwicht gehandhaafd blijft.

Door de mogelijkheden van geldschepping en geldvernietiging zijn wij genoodzaakt onze definitie van monetair evenwicht te wijzigen. Tot nu toe werd immers alleen gelet op de verschijnselen, van op- en ontpotting. Van monetair evenwicht werd gesproken, indien deze verschijnselen elkander gedurende een zekere periode in evenwicht hielden. Nu komen er de verschijnselen van geldvernietiging en geldschepping bij, die tot een uitbreiding van de definitie nopen. Er heerst in een periode monetair evenwicht, indien de som van de geldschepping en ontpotting gelijk is aan de som van geldvernietiging en oppotting.

Een toename van de geldhoeveelheid die wordt geabsorbeerd door M_2, houdt een handhaving van het monetaire evenwicht in. De oppotting is dan immers precies even groot als de geldschepping. De vergroting van de inactieve kas houdt echter toch een gestegen liquiditeit van de subjecten in. We mogen daarom niet uit het oog verliezen, dat deze verhoogde liquiditeit bij gezinnen en bedrijven elk ogenblik tot een toename van de bestedingen kan leiden. Een latente inflatoire kracht is derhalve stellig aanwezig.

Het hangt er nu geheel vanaf wie *M* heeft vergroot, omdat men mag aannemen, dat de Staat, de Centrale Bank en de particuliere banken ieder een andere bedoeling hebben met een toename van *M*. De particuliere banken zullen tot geldschepping overgaan, indien gezinnen of bedrijven daarom vragen. Als de inactieve kassen tekort schieten, zullen deze huishoudingen hun bestedingen kunnen opvoeren door een beroep op de banken, waarvoor zij een zekere interest betalen. En nu zien wij, dat de banken de mogelijkheid kunnen scheppen via een inflatoire financiering tot een overbesteding te geraken. Daar schuilt het macro-economische gevaar van het geldscheppende vermogen van de banken: het is mogelijk dat de kredietverlening van de bank door nieuw gecreëerd geld plaats vindt in een periode waarin een stimulering van de effectieve vraag ongewenst is. De activiteit van de banken die reageren op de wensen van het publiek, leidt dan tot overspanning en prijsinflatie.

Conclusie

Er moeten inderdaad macro-economische grenzen worden gesteld aan de geldschepping, omdat de geldschepping hetzij een uiting kan zijn van een te grote bestedingsneiging, hetzij kan leiden tot een gevaarlijk grote liquiditeit bij gezinnen en bedrijven. In ons land is deze taak opgedragen aan de Nederlandsche Bank. Daarom moet aan deze bank afzonderlijk aandacht worden besteed.

6. Slotopmerkingen

In dit hoofdstuk zijn enkele moeilijke, doch voor een goed begrip van de wereld om ons heen noodzakelijke kwesties aan de orde gesteld. Nagegaan is nl. welke invloed het geld heeft op de afloop van het economisch proces.

Daartoe is een onderscheid gemaakt in actieve en inactieve kassen. De actieve kas dient om regelmatig betalingen te verrichten, terwijl de inactieve kas meer een soort reserve geldvooraad is. Als het nationale geldinkomen stijgt, komt dit omdat de effectieve vraag is toegenomen en dit veronderstelt dat meer geld voor dagelijkse transacties beschikbaar is. M.a.w. bij constante geldhoeveelheid is M_1 groter en M_2 kleiner geworden. Nu heet een afname van M_2 ontpotting en we zien dus dat de toename van de effectieve vraag bij constante M noodzakelijkerwijze gepaard gaat met ontpotting. Deze ontpotting wordt inflatoir genoemd en betekent een verbreking van het monetaire evenwicht in opwaartse richting.

Nemen wij aan, dat er ook banken aanwezig zijn die geld scheppen, dan luidt de voorwaarde voor monetair evenwicht, dat geldschepping en ontpotting per periode gelijk moeten zijn aan geldvernietiging en oppotting. Naast het monetaire evenwicht kennen we het bestedingsevenwicht, dat een zodanige effectieve vraag inhoudt, dat er juist volledige werkgelegenheid heerst. Overbesteding en prijsinflatie, alsmede onderbesteding en deflatie dienen te worden vermeden. Tegen een inflatie, die de T doet toenemen, bestaat geen bezwaar, mits men maar zorgt, dat het proces van geldschepping en ontpotting ophoudt, zodra er ‘full-employment’ heerst.

Doordat de banken een zelfstandige invloed op de geldhoeveelheid hebben en hierin uit macro-economisch oogpunt zekere gevaren schuilen, is een toezicht op hun activiteit gewenst. Dit toezicht wordt in Nederland door de Nederlandsche Bank uitgeoefend.

7. Vragen

1. Wat verstaat men onder monetair evenwicht?

2. Wat verstaat men onder bestedingsevenwicht?

3. Kan de effectieve vraag toenemen, terwijl het monetaire evenwicht gehandhaafd blijft?

4. Is de aanwezigheid van veel geld in M_2 op zichzelf voldoende om uit de depressie te geraken?

5. Is geldschepping door de banken in elke situatie een gevaar?

6. Is de stelling, dat de waarde van het netto nationale produkt bepaald wordt door de effectieve vraag, door onze beschouwing over het geld aangetast?

7. Beschrijf, uitgaande van een toestand van bestedingsevenwicht, wat er bij een deflatoire verbreking van het monetaire evenwicht gebeurt.

VI. De Nederlandsche Bank en het bankwezen

1. Banken

Gebleken is, dat het geld en de geldvoorziening inderdaad een belangrijke invloed hebben op de afloop van het economisch proces. Het is daarom begrijpelijk dat speciale aandacht moet worden geschonken aan de banken.

Men kan de banken indelen al naar gelang zij geldscheppend vermogen hebben. Is dit het geval dan spreken we van handelsbanken, algemene banken of particuliere banken. Daarnaast zijn er ook tal van banken, die geen geld scheppen, doch een zuiver bemiddelende rol bij de kredietverlening spelen. Zij geven het geld door, dat zij hebben ontvangen en profiteren van een gunstig interestverschil tussen de opgenomen en uitstaande gelden. Een goed voorbeeld hiervan zijn de hypotheekbanken, die op lange termijn geld uitlenen op onderpand van gebouwen en terreinen. Daarnaast kennen wij de spaarbanken, zoals de Rijkspostspaarbank en de gemeentelijke spaarbanken, die het sparen van de bevolking stimuleren en de ontvangen bedragen gedeeltelijk beleggen in risicomijdende waarde-objecten, zoals leningen aan de overheid.

Wij zullen ons nu verder in het bizonder bezig houden met de geldscheppende banken. Zij geven door hun geldscheppend vermogen aanleiding tot in- en deflatieprocessen, die bezien vanuit macro-economisch oogpunt vaak niet gewenst zijn.

Conclusie

Er zijn ook banken, die geen geld scheppen, terwijl ook de geldscheppende banken nog andere dingen doen dan geld scheppen. Toch is juist dit facet van hun werkzaamheden zo belangrijk, omdat een ongebreidelde geldschepping onze welvaart in gevaar brengt.

2. De Nederlandsche Bank

De Nederlandsche Bank is in 1814 opgericht door Koning Willem I. Deze bank heeft de bevoegdheid bankbiljetten in omloop te brengen.

Terwijl historisch gezien elke goudsmid ‘bankbiljetten’ in circulatie kon brengen, is het dus nu zo, dat één bank - de Centrale Bank - het monopolie heeft van de biljettenuitgifte.

De mogelijkheid van de Nederlandsche Bank chartaal geld in omloop te kunnen brengen, maakt de Nederlandsche Bank tot de bank van de particuliere banken. Als immers de particuliere banken hun kredietverlening zover hebben uitgebreid, dat liquiditeitsmoeilijkheden dreigen, kunnen zij bij de Nederlandsche Bank aankloppen. Of de Nederlandsche Bank dan aan de verzoeken van de particuliere banken om meer kasmiddelen zal voldoen, moet niet in de eerste plaats worden bezien in het licht van het belang van de betrokken banken, maar moet worden bekeken tegen de macro-economische achtergrond van het algemeen belang. Nagegaan moet immers worden, of de toestand in de bedrijven het wenselijk maakt de effectieve vraag te stimuleren door geldschepping en ontpotting of dat het punt van bestedingsevenwicht al is gepasseerd, zodat de kredietverlening slechts tot overbesteding zal leiden.

De Nederlandsche Bank heeft daarom een algemeen-economische en geen privaat-economische taak. Zij is er om te waken voor onze gezamenlijke belangen. Zij is wat dat betreft te vergelijken met een electriciteitsbedrijf, dat ook ten behoeve van het algemeen belang ons zo goed mogelijk van energie moet voorzien. De Nederlandsche Bank moet zorgen, dat we goed worden voorzien van geld. Goed, d.w.z. dat er niet teveel en niet te weinig in omloop komt.

Het is daarom heel goed te begrijpen, dat de Nederlansche Bank N.V., in 1948 is genationaliseerd. De taak van de Nederlandsche Bank reikt immers zover, dat de beoordeling van het directie-beleid niet mag worden overgelaten aan een betrekkelijk willekeurige vergadering van aandeelhouders. Krachtens de Bankwet 1948 kwamen de aandelen in handen van de Staat. Uiteraard werden de toenmalige aandeelhouders schadeloos gesteld.

Krachtens de Bankwet 1948 heeft de Nederlandsche Bank de volgende taken:

1. De waarde van de Nederlandse geldeenheid te reguleren op een zodanige wijze als voor 's lands welvaart het meest dienstig is en daarbij die waarde zoveel mogelijk te stabiliseren.

2. De geldomloop in Nederland, voorzover deze uit bankbiljetten

bestaat, te verzorgen, het girale geldverkeer te vergemakkelijken en het betalingsverkeer met het buitenland te bevorderen.

3. Toezicht uit te oefenen op het kredietwezen.

Van deze drie taken is de eerste taak primair, omdat de beide andere uit deze eerste voortvloeien. De taak de koopkracht van het geld te handhaven is nu precies wat we eigenlijk al hebben zien aankomen. Daartoe moet de Nederlandsche Bank toezicht kunnen uitoefenen op de instellingen die de maatschappelijke geldhoeveelheid door hun gedrag kunnen vergroten en verkleinen; bovendien moet zij door haar eigen geldscheppend vermogen eventueel compenserend kunnen optreden. Het gaat in wezen maar om één ding: de Nederlandsche Bank moet zorgen, dat het geld geen nadelige invloed gaat uitoefenen op het proces van de inkomensvorming en de produktie.

Conclusie

De Nederlandsche Bank is er voor het algemeen belang. Dit komt tot uitdrukking in de taak, die zij bij de Bankwet 1948 kreeg, namelijk het zoveel mogelijk stabiliseren van de koopkracht van het geld.

3. De discontopolitiek

Het beleid, gericht op de in de vorige paragraaf naar voren gekomen doelstelling, heet de monetaire politiek van de Centrale Bank.

Een van de oudste middelen van monetaire politiek is de discontopolitiek, d.w.z. het veranderen van de rentepercentages waartegen de Centrale Bank kredieten verleent, wissels disconteert, schuldbekentenissen van de overheid koopt e.d. Deze discontopolitiek speelde ook reeds een rol, toen de Bank nog geen algemeen economische taak had. Er was een tijd, dat de Bank moest waken voor een op de goudvoorraad afgestemde bankbiljettencirculatie. Het gevaar bestond, dat de kredietverlening vooruit liep op de ontwikkeling van de goudvoorraad, waardoor teveel bankbiljetten in het verkeer kwamen. Door het officiële disconto te verhogen kon de Bank dan trachten de kredietverlening af te remmen en zodoende het evenwicht tussen goudvoorraad, biljettencirculaiet en giraal geld herstellen.

Tegenwoordig wordt bij discontopolitiek echter in het bizonder gedacht aan het beïnvloeden van de kredietverlening door de particuliere banken. Reeds kwam naar voren, dat de particuliere banken in geval van liquiditeitsmoeilijkheden bij de Centrale Bank moeten aankloppen. Het spreekt nu vanzelf, dat de in geldnood verkerende algemene banken een zekere rente zullen moeten betalen. Daardoor ontstaat een afhankelijkheid tussen de Centrale Bank en het particuliere bankwezen. Als de Nederlandsche Bank meent, dat er teveel kredieten worden verleend, d.w.z. dat er teveel nieuw geld in omloop wordt gebracht, kan zij haar interest-tarieven verhogen. In het algemeen zullen de particuliere banken dan moeten volgen, omdat zij niet kunnen riskeren bij de Nederlandsche Bank duur geld te moeten kopen om aan hun verplichtingen te voldoen. De verhoging van het disconto door de Centrale Bank werkt dan door en bereikt zodoende ook het om krediet vragende publiek, dat zijn vraag naar geld zal afremmen. Bovendien bestaat de mogelijkheid, dat de bedrijfshuishoudingen hun beroep op geldschepping verminderen, omdat een hogere rente betekent, dat hun investeringen duurder worden.

In de praktijk is gebleken, dat de discontopolitiek niet zo effectief is als het bovenstaande suggereert. Zo kan het duurder worden van de investeringen door een stijging van de interest niet worden ontkend, maar de mate waarin de ondernemers reageren is uitermate zwak. De bestedingsneiging van de ondernemers kan wel zo sterk zijn, dat zij zich niet van de wijs laten brengen door een discontoverhoging. De ontpotting en de geldschepping zijn dan een gevolg van de toegenomen effectieve vraag en die wordt niet afgeremd door een stijging van de interest. Tenslotte veronderstelt de discontopolitiek, dat de handelsbanken betrekkelijk spoedig illiquide zullen worden. Zou er een grote liquiditeit van het bankwezen zijn, dan behoeven de particuliere banken zich in beginsel niets aan te trekken van de discontopolitiek van de Centrale Bank.

Hoewel deze situatie zich, zoals we nog nader zullen zien, na de Tweede Wereldoorlog in Nederland inderdaad voordoet, betekent dit nog niet, dat aan de discontopolitiek geen enkele betekenis kan worden toegekend. In ons land brengt de discontopolitiek namelijk tot uitdrukking hoe de President van de Nederlandsche Bank over onze economische en monetaire situatie denkt. En daar Dr. Holtrop

als één van onze beste economen geldt, kan aan zijn waarschuwing niet genoeg betekenis worden gehecht.

Conclusie

Hoewel de discontopolitiek als monetair-technisch instrument niet zo effectief is, moet de psychologische betekenis ervan niet worden onderschat.

4. De openmarktpolitiek

Bij het hanteren van de discontopolitiek moet de Nederlandsche Bank betrekkelijk passief afwachten, in hoeverre haar kredietverruimende of kredietbeperkende maatregelen effect sorteren. Met de openmarktpolitiek staat het anders. Deze politiek bestaat uit het kopen en verkopen van waardepapieren met het doel de geldhoeveelheid te verruimen of te beperken. In Nederland neemt de openmarktpolitiek de vorm aan van het aan- en verkopen van schatkistpapier.

Onder schatkistpapier verstaat men schuldbekentenissen van de overheid. Men kan het schatkistpapier verdelen in de kortlopende schatkistbiljetten en de langlopende schatkistcertificaten. Na de Tweede Wereldoorlog heeft de Nederlandse Staat regelmatig kastekorten met kortlopend schatkistpapier gefinancierd. Dit papier komt terecht bij de Nederlandsche Bank en de particuliere banken. De liquiditeit van het bankwezen in ons land moet juist uit deze omstandigheid worden verklaard. De banken hadden ruimschoots gelegenheid een portefeuille van schatkistpapier op te bouwen, waaruit vrijwel dagelijks belangrijke bedragen vervielen.

De Staat zou natuurlijk ook haar tekorten kunnen dekken door munten en muntbiljetten uit te geven. Maar afgezien van deze tamelijk omslachtige wijze van financiering, zou dit een inflatie betekenen, die nooit door een deflatie zou worden gecompenseerd. Hoewel uitgifte van schatkistpapier op zichzelf inflatoir is - de kassen van geldscheppende instellingen en van de Nederlandsche Bank worden niet tot de geldhoeveelheid gerekend - staat daar bij de aflossing een deflatoire daad tegenover.

Wanneer het schatkistpapier eenmaal in omloop is, kan de Nederlandsche Bank proberen hiervan een deel te verkopen, teneinde de kaspositie van de banken te verzwakken en daarmede de krediet-

verlening af te remmen. Ook de tegengestelde handeling is uiteraard mogelijk. De Nederlandsche Bank maakt gebruik van de openmarktpolitiek, maar het spreekt vanzelf, dat het effect ervan afhangt van de bereidheid der particuliere banken te kopen en te verkopen.

Conclusie

Na de Tweede Wereldoorlog is de openmarktpolitiek vooral mogelijk geworden, doordat de Staat zoveel schatkistpapier heeft afgegeven. Dit schatkistpapier kwam onder meer bij de banken terecht, die daardoor steeds erg liquide waren. Door aan- en verkoop van dit papier tracht de Centrale Bank het kredietvolume te beinvloeden.

5. De Wet Toezicht Kredietwezen van 1952

In het bizonder als gevolg van de grote liquiditeit van het bankwezen bleken de hiervoor besproken klassieke middelen van monetaire politiek op beslissende momenten niet toereikend.

De Wet Toezicht Kredietwezen van 1952 heeft een juridisch kader geschapen, waarbinnen een nadere concretisering van de in de Bankwet 1948 omschreven taak, toezicht uit te oefenen op het kredietwezen, mogelijk werd. Krachtens deze Wet krijgt de Nederlandsche Bank de bevoegdheid de geldscheppende instellingen algemene voorschriften voor hun bedrijfsvoering te geven. Deze algemene voorschriften kunnen zowel van sociaal-economische als van bedrijfseconomische aard zijn.

Zij zijn van bedrijfseconomische aard, indien de Nederlandsche Bank de liquiditeit en solvabiliteit van de particuliere bank beoordeelt met het oog op de interne bedrijfsvoering van de bank. Zij zijn daarentegen van sociaal-economische aard, wanneer dit oordeel wordt geveld met het oog op de algemene welvaart. Daarbij is van belang, dat de Bank een kwantitatieve en een kwalitatieve kredietcontrole kan uitoefenen. Er kunnen nl. bepalingen betreffende de maximale omvang der kredietuitzettingen worden uitgevaardigd, terwijl ook de verlening van bepaalde soorten kredieten kan worden verboden.

Intussen bleef het schatkistpapier één van de belangrijkste posten op de balansen van de handelsbanken. Door de opbouw van de portefeuilles kon het papier praktisch ieder ogenblik in contante

middelen worden omgezet - men spreekt daarom wel van secondaire liquiditeiten -,maar de overheid financierde de aflossing veelal door een nieuw beroep op de Nederlandsche Bank, dat wil zeggen door geldschepping. Hoewel de Wet Toezicht Kredietwezen maatregelen mogelijk maakte tegen de liquiditeit van de particuliere banken, opende de Nederlandsche Bank over deze kwestie in 1953 besprekingen met het bankwezen en de Minister van Financiën, omdat uiteindelijk de overheid de liquiditeit van de banken op haar geweten had. Dit overleg leidde tot de monetaire regelingen van 19 februari 1954. Allereerst werd een belangrijk deel van het zich in handen van de banken bevindende schatkistpapier geconsolideerd door de uitgifte van schatkistcertificaten, die een looptijd van 8, 10 en 12 jaar hebben. Voorts werd bepaald, dat de Nederlandsche Bank, indien zij dat nodig acht, de particuliere banken kan verplichten een monetaire dekking aan te houden bestaande uit kasmiddelen en schatkistpapier (geen certificaten!), die ten minste 30 en ten hoogste 45 procent van de aan de bank toevertrouwde gelden uitmaakt. Bovendien kan eventueel een kredietplafond worden vastgesteld. Deze beide laatste afspraken zijn dus nadere uitwerkingen van de Wet Toezicht Kredietwezen.

Tegelijkertijd werd bepaald, dat de particuliere banken een kasreserve van hoogstens 15 % van de aan hen toevertrouwde gelden bij de Centrale Bank zouden aanhouden. Deze kasreserves betekenen uiteraard ook een verminderde liquiditeit van de handelsbanken. Door het percentage variabel te maken kan men de liquiditeit van de banken ook weer vergroten in perioden die dat wenselijk maken.

In de loop van 1960 is door de Nederlandsche Bank een afspraak gemaakt met de particuliere banken betreffende maatregelen die nodig zijn, indien de Bank voorziet, dat de kredietverlening te sterk wordt uitgebreid. Uit deze aanpak blijkt, dat de Nederlandsche Bank de bevoegdheden, die zij krachtens de Wet Toezicht Kredietwezen heeft, soepel wil aanpassen aan de ontwikkeling van het bankwezen. Zo werd besloten, dat wanneer de Nederlandsche Bank de kredietverlening te groot vindt, in gezamenlijk overleg een percentage *x* zal worden vastgesteld, waarbeneden de gemiddelde stijging van de kredietverlening moet blijven. Hierdoor wordt de kredietverlening niet abrupt stopgezet, maar wordt een zekere matiging bereikt.

Als een geldscheppende instelling de *x* % overschrijdt zal de Nederlandsche Bank de betrokken kredietinstelling uitnodigen een renteloos deposito bij haar aan te houden van een nog nader te bepalen omvang. Het deposito wordt niet tot de verplichte kasreserve gerekend.

Conclusie

De Wet Toezicht Kredietwezen 1952 geeft de Nederlandsche Bank ruime bevoegdheden om in het proces van de geldschepping in te grijpen; de afspraken van 1954 en 1960 leren dat de Bank zoveel mogelijk in overleg met de betrokken banken de te volgen procedures vaststelt. Daardoor wordt een aanpassing aan zich voortdurend wijzigende omstandigheden bereikt.

6. Slotopmerkingen

Nadat is komen vast te staan, dat de particuliere banken het in hun macht hebben de geldhoeveelheid te beïnvloeden, waardoor ongewenste in- en deflatoire processen kunnen ontstaan, is in dit hoofdstuk onderzocht, welke taak de Nederlandsche Bank heeft en met welke instrumenten zij deze uitvoert. Haar taak is geformuleerd in de Bankwet van 1948, waarbij onze Centrale Bank ook werd genationaliseerd.

Teneinde de koopkracht van de gulden zoveel mogelijk te stabiliseren, staan verscheidene instrumenten van monetaire politiek ten dienste. Zo kwamen achtereenvolgens de discontopolitiek, de openmarktpolitiek, de kwantitatieve en kwalitatieve kredietcontrole, de kasreservepolitiek en de afspraken van mei 1960 ter sprake. Steeds gaat het erom de kredietstroom te beheersen en daarbij door overleg met het bankwezen tot soepele regelingen, z.g. ‘gentleman's agreements’, te komen. Natuurlijk moet niet worden vergeten, dat de Nederlandsche Bank krachtens de Wet Toezicht Kredietwezen 1952 altijd de bevoegdheid heeft in te grijpen.

Nu wij aan het eind gekomen zijn van onze bespreking van de monetaire factor in een volkshuishouding, moet worden aangeraden niet te zeer de aandacht te concentreren op het geld. Het is wel zo, dat een overmatige liquiditeit aanleiding kan geven tot het doen van bestedingen, maar meestal is toch de bestedingsdrang primair. De monetaire gebeurtenissen zijn noodzakelijke gevolgen van de ver-

anderingen in de effectieve vraag; wel moeten die in de gaten worden gehouden, maar uiteindelijk gaat het om de kringloop. Men kan het zo samenvatten: als de effectieve vraag toeneemt wordt er ontpot en is er meestal sprake van geldschepping; als de effectieve vraag afneemt wordt er opgepot en geld vernietigd. Veel liquiditeiten en geldschepping kunnen de bestedingsdrang stimuleren, maar dit extra-geld kan ook in de inactieve kassen terechtkomen, waar het verder geen invloed uitoefent. Weinig liquiditeit en geldvernietiging kunnen leiden tot onderbesteding, maar dit hoeft niet, omdat de actieve kassen op peil kunnen blijven.

De consumptie- en de investeringsfunctie kunnen verschuiven, doordat de bestedingsdrang is toegenomen. Deze bestedingsdrang kan zijn beïnvloed door monetaire factoren. De beide bestedingsfuncties kunnen ook verschuiven doordat de prijzen van de goederen onderling veranderen. Het wordt daarom hoog tijd, dat we de prijzen van de goederen in onze beschouwing opnemen.

7. Vragen

1. Wat bedoelt men met openmarktpolitiek?

2. Wat verstaat men onder schatkistpapier?

3. Beschrijf hoe door de discontopolitiek de kredietverlening kan worden gestimuleerd.

4. Ga na of de Nederlandsche Bank thans gebruik maakt van de Wet Toezicht Kredietwezen 1952 en indien dit het geval is, op welke wijze.

5. Geef een voorbeeld waaruit blijkt, dat de consumptiefunctie kan verschuiven doordat de prijzen van de consumptiegoederen ten opzichte van elkaar veranderen.

6. Noem nog enkele soorten banken, die hierboven niet ter sprake zijn gekomen. Ga na of deze banken geldscheppend vermogen hebben.

VII. Het consumentengedrag

1. Inleiding

Stijging van de effectieve vraag, gevoed door geldschepping en ontpotting, leidt voorbij het bestedingsevenwicht tot prijsstijging. Deze prijsstijging betreft een toename van de absolute prijzen, d.w.z. dat het hier gaat om de absolute bedragen die men voor de goederen moet geven. De inflatoire prijsstijging weerspiegelt de ontwaarding van het geld; de koopkracht van het geld daalt.

Nu is het denkbaar, dat bij gelijkblijvend geldinkomen de totale consumptie zich wijzigt door veranderingen van de prijsverhoudingen van de consumptiegoederen. Als bv. de prijs van peren sterk daalt en die van appelen stijgt, is het niet uitgesloten, dat de consumenten meer peren gaan kopen en minder appelen. Meestal daalt dan het totale bedrag, dat aan consumptie wordt uitgegeven. Een soortgelijke redenering kan men houden voor de investeringsfunctie. Het blijkt dus, dat de consumptie- en de investeringsfunctie kunnen verschuiven door veranderingen in de prijsverhoudingen tussen de goederen. M.a.w. wij moeten niet alleen letten op de absolute prijzen, doch ook op de relatieve prijzen. Daarbij gaat het vooral om de reacties van consumenten en producenten op veranderingen in de relatieve prijzen. Deze reacties beïnvloeden immers de effectieve vraag. Het is derhalve nodig wat dieper in te gaan op de overwegingen van consumenten en producenten bij de bepaling van hun bestedingen. Zo komt de micro-economie ter sprake, die het gedrag van de individuele consumptiehuishouding en de individuele produktiehuishouding analyseert.

Conclusie

De effectieve vraag is mede afhankelijk van de relatieve prijzen. Het onderzoek naar de betekenis van de relatieve prijzen voor de bestedingen noodzaakt dieper in te gaan op het gedrag van de afzonderlijke gezins- en bedrijfshuishouding. Daarmede zijn wij bij de micro-economie beland.

2. Het preferentieschema van de consument

Een consument die koopt, heeft bewust of onbewust verscheidene aankopen tegen elkaar afgewogen en tenslotte een voorkeur, d.i. een preferentie uitgesproken voor het goed dat hij zich aanschaft. De moderne theorie van het consumentengedrag is dan ook gebaseerd op de gedachte, dat de consument preferenties kan uitspreken. Laten wij om dit duidelijk te maken eens aannemen, dat het in een bepaald geval slechts gaat om twee goederen, appelen en peren. De consument zegt bv., dat hij liever 10 appelen en 2 peren heeft dan 9 appelen en 4 peren. Hij spreekt dan een prefentie voor de eerste combinatie van appelen en peren uit. Waarom hij dit doet is een kwestie die in de economie niet ter sprake komt, omdat de behoeftenschema's van de consumenten tot de data van de economie worden gerekend.

De preferentie van de ene combinatie boven de andere betekent, dat de consument aan de ene goederencombinatie een hoger nut toekent dan aan de andere goederencombinatie. Vroeger meende men te kunnen zeggen, hoeveel het nut groter was: men dacht dat het nut meetbaar was. De Italiaanse econoom Pareto (1848-1923) was het daar niet mee eens; hij ging ervan uit, dat de consument de hem voorgelegde goederencombinaties slechts kan rangschikken. Hij kan alleen maar zeggen of hij iets hoger of lager waardeert, zonder daarbij aan getallen te denken.

Een consument die preferenties kan uitspreken, kan ook indifferenties uitspreken. Iemand die kan zeggen, dat hij het ene liever heeft dan het andere kan ook zeggen, dat de ene goederencombinatie hem even lief is als de andere. Het uitspreken van indifferenties voor verschillende goederencombinaties betekent, dat de consument aan al deze combinaties hetzelfde nut toekent.

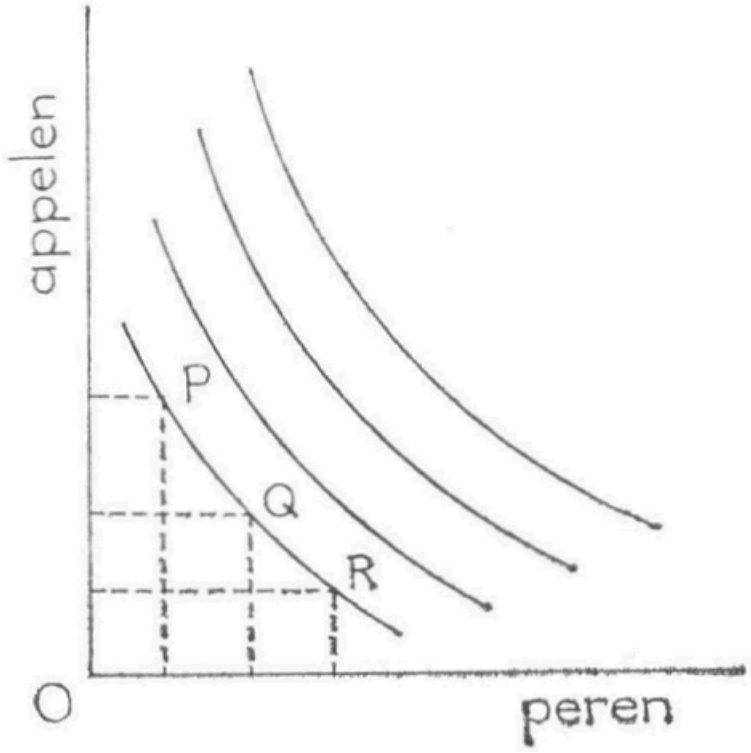

Fig. 6

Als wij op de horizontale as van figuur 6 de hoeveelheid peren afbeelden en op de verticale as de hoeveelheid appelen, dan stelt elk punt in de figuur een bepaalde combinatie van appelen en peren voor. Verbinden wij nu alle punten, die goederencombinaties voorstellen welke voor de consument eenzelfde nut opleveren, dan krijgen wij een indifferentiekromme.

Een iets verder van de oorsprong *O* verwijderde indifferentiekromme ontstaat, wanneer we letten op goederencombinaties die alle meer nut opleveren dan de eerste. Zo kan men het hele vlak opgevuld denken met indifferentiekrommen.

De vraag, is nu: waarom keert de kromme de bolle zijde naar de oorsprong? Welke onderstelling is hier ingevoerd? Daartoe bekijken wij een s de goederencombinaties *P, Q* en *R* op de onderste indifferentiekromme. Terwijl de hoeveelheden peren van *P* naar *Q* en van *Q* naar *R* met één vermeerderen, neemt de hoeveelheid appelen met een verschillend aantal af. Wat betekent dit? Daar *P, Q* en *R* goederencombinaties voorstellen, die eenzelfde nut opleveren, is de consument blijkbaar bereid de eerste keer ter compensatie van het verlies aan appelen met minder peren te volstaan dan de tweede. Nu is de tweede keer zijn voorraad appelen geringer dan de eerste keer, terwijl voor de peren het omgekeerde geldt. We moeten dan ook concluderen, dat de consument het verlies van één appel thans ernstiger vindt dan in de vorige situatie. We zeggen, dat het extra nut -het grensnut - dat een consument toekent aan een eenheid van een voorraad, groter is naarmate de voorraad kleiner is. Uitgaande van de peren kan men ook zeggen, dat de consument aan een extra peer minder nut toekent naarmate hij over een grotere voorraad peren beschikt. Kort geformuleerd: het grensnut van een goed daalt naarmate men over een grotere hoeveelheid van het goed de beschikking heeft.

De onderstelling die is ingevoerd wordt in overeenstemming met de ervaring geacht. De regel, dat binnen een behoefteperiode het grensnut daalt als de voorraad toeneemt, wordt dan ook een ervaringsregel genoemd. Deze regel is reeds in 1854 ontdekt door Gossen en heet daarom de eerste wet van Gossen.

Als er meer dan twee goederen zijn, kan men het preferentieschema niet meer grafisch voorstellen, maar er uiteraard nog wel over spreken. Het gaat dan om het uitspreken van preferenties en indifferenties voor een groot aantal goederen.

Conlusie

Het preferentieschema van de consument, een datum dat uitgangspunt voor de theorie van het consumentengedrag is, kan worden beschreven met een stelsel indifferentiekrommen. Deze indifferentiekrommen geven goederencombinaties weer, die de consument eenzelfde nut opleveren. Een kromme, die verder van O ligt, correspondeert met een hoger nut. De krommen keren de bolle zijde naar de oorsprong op grond van de eerste wet van Gossen.

3. Het streven naar maximale behoeftenbevrediging

De consumenten streven naar een zo groot mogelijke behoeftenbevrediging, d.w.z. naar een zo goed mogelijke voorziening van goederen. Zij willen dus een zo hoog mogelijk nut. Uitgedrukt in de grafische voorstelling van de vorige paragraaf betekent dit, dat de consument een indifferentiekromme wil bereiken, die zo ver mogelijk van *O* af ligt.

De economie is de wetenschap van de schaarste, d.i. van de spanning tussen behoeften en bevredigingsmiddelen. De schaarste van de goederen komt tot uitdrukking in het feit, dat er prijzen voor de goederen moeten worden betaald. Voor lucht behoeft geen prijs te worden betaald, omdat er voldoende van is t.o.v. de behoefte. De consument betaalt de aankoop van goederen uit zijn inkomen. Hieruit volgt, dat zijn streven naar maximale behoeftenbevrediging beperkt wordt door zijn inkomen en de prijzen van de beide goederen. Ons probleem luidt dus: welke goederencombinatie maximaliseert het nut van de consument gegeven zijn inkomen en de prijzen van de goederen?

Conclusie

Het streven van de consument naar maximale behoeftenbevrediging wordt beperkt door zijn inkomen en de prijzen van de goederen.

4. Het evenwicht van de consumptiehuishouding

Stel de prijs van appelen per kg p_1 en die van peren per kg p_2 en noem de hoeveelheid appelen *y* en de hoeveelheid peren *x*. Het

bedrag dat de consument aan appelen besteedt, is dan p_1y en het bedrag dat hij aan peren besteedt, bedraagt p_2x. Als het inkomen i volledig wordt verdeeld over appelen en peren, zal dus gelden:

$$p_1y + p_2x = i \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (1)$$

Bij meer goederen kan men een soortgelijke vergelijking opschrijven, doch eenvoudigheidshalve beperken wij ons tot de appelen en peren. Uit de vergelijking volgt, dat x/p_1 appelen kunnen worden gekocht, als het gehele inkomen aan appelen wordt uitgegeven. Precies zo geldt, dat i/p_2 peren kunnen worden gekocht, als i volledig hieraan wordt besteed. Hieruit blijkt al, dat (1) aangeeft welke combinaties van appelen en peren gezien prijzen en inkomen bereikbaar zijn. De beide uiterste gevallen zijn in figuur 7 *A* en *B* genoemd.

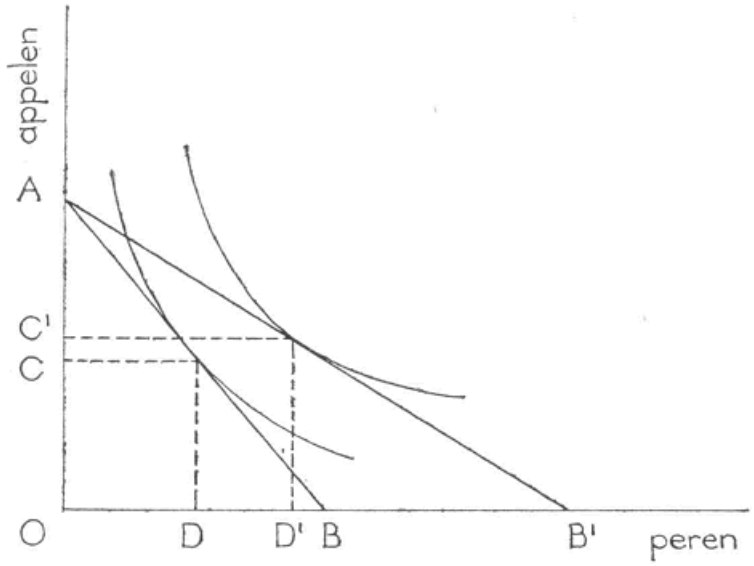

Fig. 7

Om alle tussenliggende gevallen te vinden moeten wij de betrekking tussen y en x opschrijven, want op de assen van figuur 7 staan immers y en x. Er volgt gemakkelijk:

$$y = -\frac{p_2}{p_1}\,x + \frac{i}{p_1} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (2)$$

Nu geldt voor de consumenten vaak, dat zij door meer te kopen geen kortingen kunnen bedingen. Dus of er nu 4 of 40 kg appelen wordt gekocht, er moet steeds bv. ƒ 1,- per kg worden betaald. Als dat zo is, zeggen we, dat de consument hoeveelheidsaanpasser is. De prijs is gegeven, hij kan alleen bepalen welk quantum hij zal kopen.

In het geval van hoeveelheidsaanpassing stelt (2) grafisch een rechte lijn voor. Als bv. de prijs per kg appelen ƒ 1,- is, die per peren ƒ 2,- en het inkomen bedraagt ƒ 100,- per week, komt er:

$$y = -2x + 100 \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (3)$$

Dit is een lineaire functie waarvan de hellingscoëfficiënt negatief is. Uitsluitend in het geval van hoeveelheidsaanpassing kunnen we de punten *A* en *B* dus door een rechte lijn verbinden. Op deze lijn liggen alle goederencombinaties die gegeven het inkomen en de prijzen nog net kunnen worden gekocht. Erboven liggen onbereikbare combinaties en wanneer een goederenpakket wordt gekocht dat beneden *AB* ligt, houdt de consument geld over.

Welke goederencombinatie zal de consument nu kopen? Die combinatie die, gegeven zijn preferentieschema, de prijzen en zijn inkomen, het hoogste nut oplevert. Derhalve moeten weer de indifferentiekrommen worden getekend. Het nut is nu maximaal als de consument de combinatie koopt waarbij de budgetlijn $y = -2x + 100$ raakt aan een indifferentiekromme. Een hogere indifferentiekromme is immers niet te bereiken en een lagere is onverstandig, omdat het nut dan nog kan worden verhoogd.

De optimale goederencombinatie bij deze prijzen en dit inkomen bestaat voor deze consument dus uit *OC* appelen en *OD* peren.

Conclusie

Het evenwicht van de consumptiehuishouding wordt gevonden door de hoogste indifferentiekromme op te zoeken die verenigbaar is met de budgetlijn. Bij het tekenen van de budgetlijn is aangenomen, dat de consument geen invloed op de prijzen kan uitoefenen. Hij is dan hoeveelheidsaanpasser.

5. Prijsveranderingen

Laten wij nu eens aannemen, dat de groenteboeren de prijs van de peren op ƒ 1,50 stellen. De peren worden dus goedkoper. Hoe zal onze consument nu reageren?

De vergelijking van de budgetlijn wordt nu:

$$y = -1{,}5x + 100 \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (3)$$

Het punt *B* verschuift op de horizontale as naar rechts. Dit is ook begrijpelijk, want als de consument nu zijn hele inkomen aan peren zou besteden, zou hij meer peren kunnen kopen. De hoeveelheid appelen die hij kan kopen, wanneer hij alles aan appelen besteedt, blijft echter gelijk.

De nieuwe budgetlijn is dus *AB'* en de nieuwe optimale combinatie wordt weer gevonden door de indifferentiekromme op te sporen die nog juist raakt aan *AB'*.

Terwijl alleen de perenprijs is verlaagd, valt het op dat door deze consument zowel meer appelen als meer peren worden gekocht. De perenprijs blijkt niet alleen de gevraagde hoeveelheid peren, maar ook de gevraagde hoeveelheid appelen te beïnvloeden. Wij zeggen, dat de vraag naar peren een functie is van de prijs van peren en de prijs van appelen. Precies zo geldt, dat de vraag naar appelen afhankelijk is van de appelenprijs en de perenprijs. Dit op het eerste gezicht merkwaardige resultaat is het gevolg van de omstandigheid, dat elke prijsverandering ook het reële inkomen van de consument verandert. Het reële inkomen geeft het goederenpakket aan, dat met het nominale inkomen kan worden gekocht. Als de prijs van scheermesjes daalt, is het niet alleen mogelijk meer scheermesjes te kopen, doch ontstaat er ook ruimte om meer andere artikelen te kopen.

Algemeen geldt dus: de vraag naar elk artikel is een functie van de prijzen van alle goederen.

Conclusie

Uit de theorie van het consumentengedrag kan de belangrijke conclusie worden afgeleid, dat de vraag naar een artikel niet alleen afhankelijk is van de prijs van het betrokken goed, maar ook van de prijzen van alle andere goederen.

6. Inkomensveranderingen

De optimale goederencombinatie verandert ook als het inkomen verandert. Als het inkomen tot ƒ 200,- per week stijgt, verschuift de budgetlijn evenwijdig met zichzelf naar boven. De nieuwe evenwichtssituatie kan dan weer op dezelfde manier worden bepaald als bij een prijsverandering.

De individuele vraag naar een consumptiegoed is dus niet alleen afhankelijk van alle prijzen, maar ook van het inkomen van de consument. Wij zeggen, dat de individuele vraagfunctie een functie is van alle prijzen en het inkomen. De individuele vraagfunctie is dus een ingewikkelde relatie en hier hebben we nu een duidelijk geval waarin het hanteren van de ceteris paribus conditie noodzakelijk is. Als men de vraag uitsluitend in afhankelijkheid van het inkomen bekijkt en dus de prijzen constant laat, wordt de grafische voorstelling van dat verband Engelkromme genoemd. Engel was een Duits statisticus uit de vorige eeuw. Bestudeert men het bedrag, dat aan het goed wordt besteed in afhankelijkheid van het inkomen, dan heeft men een micro-economische consumptiefunctie, die op één goed betrekking heeft. Een Engel- of verbruikskromme is in figuur 8 getekend, waarbij is aangenomen, dat naarmate het inkomen toeneemt ook het verbruik na een zekere drempel toeneemt, zij het op den duur minder dan evenredig.

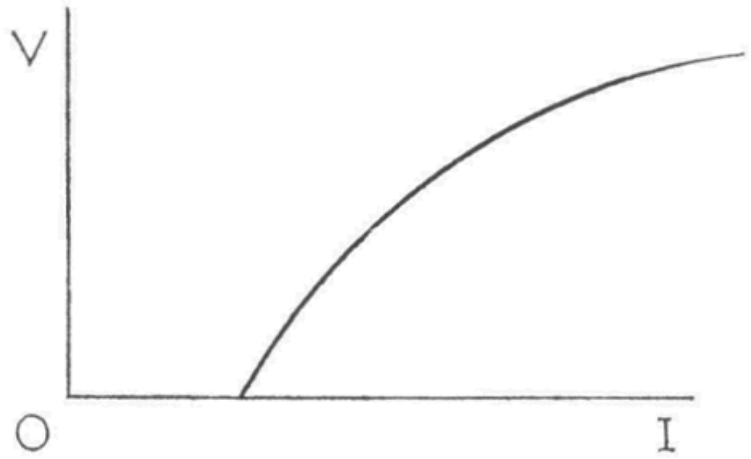

Fig. 8

De verbruikskromme kan dus verschuiven, omdat de prijzen van de goederen veranderen.

Een statistische methode om een indruk te krijgen van een verbruikskromme is het budgetonderzoek. Daarbij kan men natuurlijk niet wachten tot één consument achtereenvolgens ƒ 100, -, ƒ 200, -,

ƒ300,- enz. per week verdient, om zijn verbruik te bepalen bij deze uiteenlopende inkomens. Bij het budgetonderzoek gaat men van een aantal consumenten met verschillende inkomens na hoeveel zij bv. per jaar van een bepaald artikel gebruiken. Zo krijgt men dus ook een indruk van de verbruikskromme van het betrokken goed. Het budgetonderzoek is vooral van belang voor de berekening van het prijsindexcijfer van de kosten van levensonderhoud, omdat de bedragen die aan de diverse artikelen zijn besteed nu juist de gewichten zijn die voor die index van belang zijn. In Nederland zijn budgetonderzoekingen gehouden in 1951 en 1960.

Houdt men naast het inkomen ook alle andere prijzen constant, dan resulteert dus het verband tussen de vraag naar het goed en de prijs ervan. De individuele vraagfunctie in engere zin zullen wij voortaan de individuele vraagfunctie noemen, tenzij anders vermeld is.

De individuele vraagfunctie heeft meestal een dalend verloop; bij een hogere prijs hoort een lagere gevraagde hoeveelheid. Dit is in figuur 9 tot uitdrukking gebracht. Bij een prijs 2½ wordt 1 eenheid gevraagd, bij een prijs 1 worden 3 eenheden gevraagd.

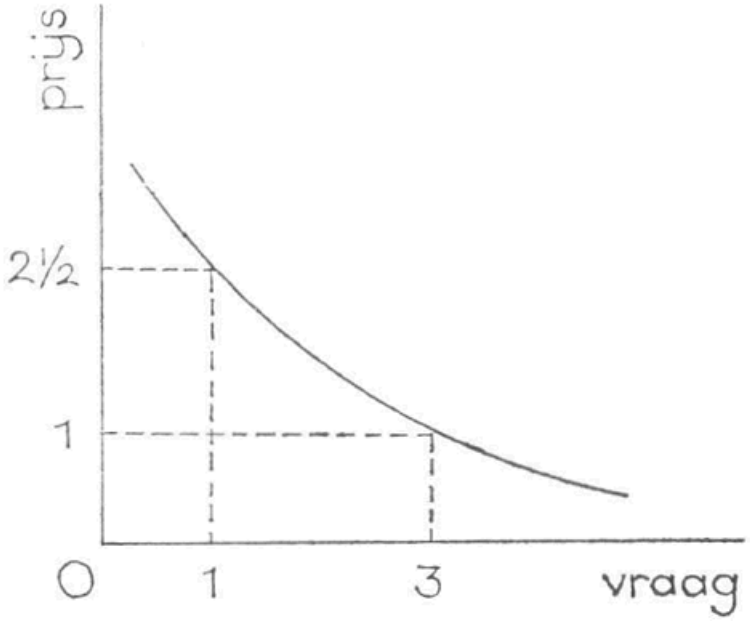

Fig. 9

Conclusie

De individuele vraagfunctie in engere zin is een ceteris paribus vraagfunctie, want alle andere prijzen en het inkomen zijn constant gehouden. Dit moeten wij ons steeds voor ogen houden, als wij het navolgende lezen.

7. De collectieve vraagfunctie

De collectieve vraagfunctie is de som van alle individuele vraagfuncties, dus de vraag van alle consumptiehuishoudingen tezamen. De collectieve vraagfunctie wordt gevonden door alle individuele vraagfuncties horizontaal op te tellen. Dit is hieronder voor twee consumenten gedaan.

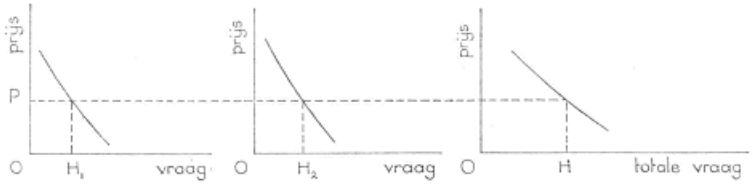

Fig. 10

De collectieve vraagfunctie geeft weer, welke hoeveelheden bij uiteenlopende prijzen zullen worden gevraagd. Daarbij zijn de prijzen van andere goederen en de inkomens van de consumenten constant gehouden.

De collectieve vraagfuncties zijn een noodzakelijke aanvulling op de macro-economische consumptiefunctie, omdat zij ons een inzicht geven in de samenstelling van het bestedingentotaal en in de factoren waardoor deze samenstelling kan veranderen. De macroeconomische consumptiefunctie geeft aan, welk totaal bedrag bij uiteenlopende hoogten van het nationale inkomen wordt besteed, zonder dat iets over de opbouw van dit bedrag wordt gezegd. Uit de analyse van het consumentengedrag blijkt, dat deze opbouw in het bizonder door de prijzen van de goederen wordt beheerst. Gegeven de preferenties van de consumenten leiden veranderingen in de prijsverhoudingen tot wijzigingen in de optimale goederenpakketten en daarmede in de struktuur van de consumptie.

Intussen mag niet worden vergeten, dat met de afleiding van de collectieve vraagfunctie voor een bepaald produkt uit de theorie van het consumentengedrag nog niet is aangegeven, welke prijs in feite zal ontstaan. Er is vastgesteld wat de consumenten bij uiteenlopende

prijzen zullen kopen. Slechts één van deze prijzen komt werkelijk tot stand. Hoe, zien wij in hoofdstuk IX.

Conclusie

De collectieve vraagfunctie geeft ons een inzicht in de factoren die de vraag naar een goed bepalen. Daardoor krijgt ook de C uit de consumptiefunctie meer reliëf, want we zien nu, dat met name de opbouw van C wordt beheerst door de prijzen van de goederen.

8. Slotopmerkingen

In dit hoofdstuk is de theorie van het consumentengedrag besproken zoals die na Pareto de gangbare is geworden. Het nut is, zoals na Pareto gebruikelijk is, rangschikbaar ondersteld en niet meetbaar. De eerste wet van Gossen bepaalt de vorm van de indifferentiekrommen. Gossen, die leefde in het midden van de 19de eeuw, was een voorloper van de grensnutschool in de economie. Deze school, die omstreeks 1870 is ontstaan en waartoe Menger, Jevons en Walras behoorden, heeft vooral de rol van de consument in het economisch proces geanalyseerd. Zoals wij nog zullen zien, was dit een reactie op de Klassieke School (± 1800), die speciaal aandacht aan de produktiekant heeft geschonken.

De grensnutschool kan nog nader worden onderverdeeld in de Oostenrijkse School, de School van Cambridge en de School van Lausanne. Tot de Oostenrijkse School worden, naast Menger, Von Wieser en Von Böhm Bawerk gerekend. Een van de latere aanhangers is Schumpeter. De grondlegger van de School van Cambridge is Marshall, die in tegenstelling tot Jevons meer aansluiting zocht bij de Engelse Klassieken, zoals Smith, Ricardo en Mill. Walras werd het hoofd van de School van Lausanne, waartoe ook Pareto kan worden gerekend. Walras en zijn volgelingen hebben veelvuldig gebruik gemaakt van wiskundige methoden.

Met behulp van de budgetlijn is het evenwicht van de consumptiehuishouding vastgesteld. Door de prijzen en het inkomen te veranderen kregen we een inzicht in de individuele vraagfunctie. Uit de individuele vraagfuncties hebben wij tenslotte de collectieve vraagfuncties afgeleid.

9. Vragen

1. Wat is het verschil tussen de theorie van het consumentengedrag voor en na Pareto?

2. Waarom is de budgetlijn recht?

3. Teken een stel indifferentiekrommen. De prijs van appelen is ƒ 3,- per kg, die van peren ƒ 2,- en het inkomen is ƒ 50,- per week. Bepaal de optimale combinatie van appelen en peren.

4. Hoe wordt deze combinatie in de figuur beïnvloed door de appelenprijs twee keer zo hoog te nemen?

5. Wat gebeurt er als het inkomen twee keer zo hoog wordt?

6. Waardoor kan de collectieve vraagfunctie verschuiven?

VIII. Het producentengedrag

1. Inleiding

Uit de theorie van het consumentengedrag is de collectieve vraagfunctie afgeleid. Deze functie geeft de hoeveelheid aan die de consumenten tezamen bij uiteenlopende prijzen vragen. In dit hoofdstuk zal worden nagegaan, welke hoeveelheden de producenten bij uiteenlopende prijzen zullen aanbieden. Thans zal dus de collectieve aanbodfunctie worden afgeleid.

Bij deze afleiding worden de beschikbare hoeveelheden van de produktiefactoren en de stand van de technische kennis als gegeven aangenomen. Deze beide gegevens behoren tot de data van de economie. De producenten laten zich bij de vaststelling van de produktie-omvang onder meer leiden door hun kosten. Daarom zullen wij eerst moeten nagaan hoe de kosten zich ontwikkelen als de produktie stijgt. Het verband tussen kosten en produktie-omvang heet de kostenfunctie.

Om een inzicht te krijgen in de kostenfunctie moeten wij eerst onderzoeken hoe de fysieke omvang van de produktie verandert als één van de produktiefactoren varieert. Meestal wordt het voorbeeld genomen van de boer, die een stuk grond van bepaalde afmetingen heeft en achtereenvolgens 1,2, 3, ... arbeiders aan het werk zet. Er kan dan worden afgeleid hoe de totale opbrengst - bv. uitgedrukt in hl. graan - zich ontwikkelt.

Conclusie

Een analyse van het producentengedrag noodzaakt, de kostensituatie van een bedrijfshuishouding te bestuderen. De kostensituatie wordt in de eerste plaats bepaald door het verband tussen de fysieke omvang van de produktie en de hoeveelheid van de variabele produktiefactor.

2. De wet van de toe- en afnemende meeropbrengst

De ervaring heeft geleerd, dat, wanneer aan een constant gehouden produktiefactor (grond) successievelijk een variabele produktiefactor (arbeid) wordt toegevoegd, de totale opbrengst (graan) eerst meer en

later minder dan evenredig stijgt met de variabele factor. In het bijgaande staatje is dit gedemonstreerd.

Aantal arbeiders	Totale opbrengst in hl.	Aantal arbeiders	Totale opbrengst in hl.
1	5	6	49
2	12	7	54
3	21	8	57
4	31	9	58
5	43	10	58

Dit verband tussen de totale produktie en de variabele produktiefactor geldt niet allen voor de landbouw, maar ook voor de industrie. Men kan ook zeggen, dat de gemiddelde opbrengst eerst stijgt en later daalt, zoals uit het volgende staatje blijkt:

Aantal arbeiders	Gemiddelde opbr. in hl.	Aantal arbeiders	Gemiddelde opbr. in hl.
1	5.0	6	8.1
2	6.0	7	7.7
3	7.0	8	7.1
4	7.7	9	6.4
5	8.6	10	5.8

Tenslotte kan hetzelfde verband ook worden geformuleerd met behulp van het begrip meeropbrengst. Onder de meeropbrengst verstaat men de vergroting van de totale opbrengst door één arbeider meer te werk te stellen. Deze meeropbrengst is in het onderstaande overzicht aangegeven:

Aantal arbeiders	Meeropbrengst in hl.	Aantal arbeiders	Meeropbrengst in hl.
1	5	6	6
2	7	7	5
3	9	8	3
4	10	9	1
5	12	10	0

Men kan dus ook zeggen, dat onder de hierboven aangegeven omstandigheden de meeropbrengst eerst toeneemt en voorbij een zeker punt weer afneemt. Alle drie gegeven omschrijvingen zijn gelijkwaardige formuleringen voor de wet van de toe- en afnemende meeropbrengst. Deze ervaringsregel voor de produktie ligt ten grondslag aan de gedaante van de kostenfuncties. Om dit toe te lichten is eerst in de figuren 11 en 12 het verloop aangegeven van de totale-, gemiddelde- en meeropbrengst in afhankelijkheid van de variabele produktiefactor.

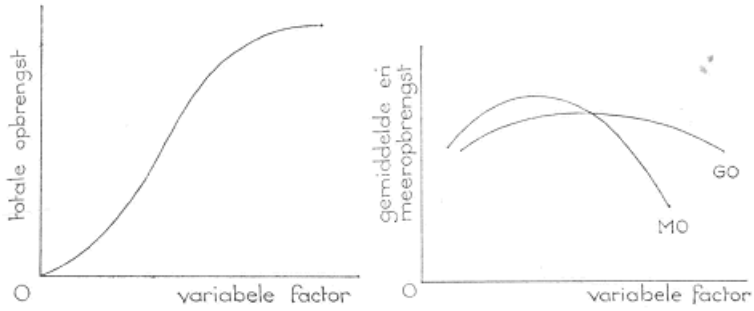

Fig. 11

Conclusie

De wet van de toe- en afnemende meeropbrengst beschrijft de samenhang tussen de fysieke opbrengst en de hoeveelheid van de variabele produktiefactor.

3. De totale kostenfunctie

De in de vorige paragraaf besproken ervaringsregel kan ook omgekeerd worden geformuleerd. De vereiste hoeveelheid van de variabele factor neemt eerst minder en later meer dan evenredig toe met de totale fysieke opbrengst. In het begin vereist een extra eenheid eindprodukt minder van de variabele factor dan in een later stadium. In figuur 13 is dit getekend. Horizontaal is de totale fysieke opbrengst en verticaal de vereiste hoeveelheid van de variabele factor afgebeeld.

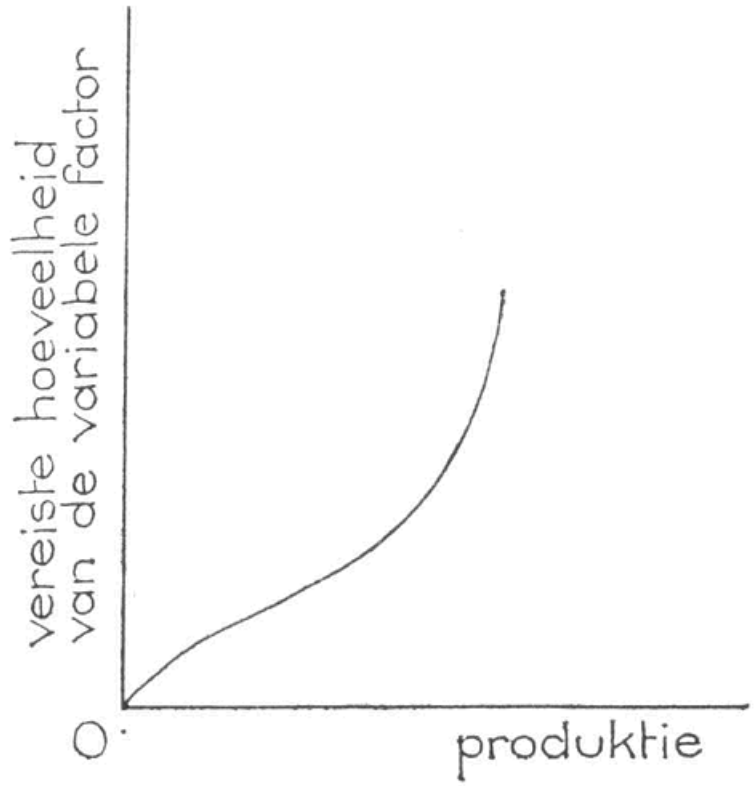

Fig. 13

Deze formulering van de wet van de toe- en afnemende meeropbrengst gaat al in de richting van de kostenfuncties. Er staat immers aangegeven, wat technisch moet worden opgeofferd om een bepaald quantum eindprodukt te krijgen. Teneinde geldelijke kosten te krijgen moet rekening worden gehouden met de prijs van de variabele factor.

Als de variabele factor de menselijke arbeid is, moet het loon worden ingevoerd om het bedrag te vinden dat nodig is om een bepaalde hoeveelheid eindprodukt te krijgen. Door immers het aantal arbeiders te vermenigvuldigen met het loon, ontstaat het loonbedrag dat moet worden betaald. Dit zijn de variabele produktiekosten. Nemen wij aan, dat het loon steeds ƒ 100, - per week is, onafhankelijk van de vraag of er veel of weinig arbeiders te werk zullen worden gesteld. De producent is dan weer hoeveelheidsaanpasser; de prijs (het loon) is gegeven, hij past de gevraagde hoeveelheid aan. In dat geval wordt de vorm van de kromme uit figuur 13 niet beïnvloed door de vermenigvuldiging van de vereiste hoeveelheid arbeid met het loonbedrag ad. ƒ 100. - . Wij kunnen dan de totale variabele kosten als functie van de produktie-omvang tekenen zoals in figuur 14 is gedaan. In deze figuur is ook een rechte evenwijdig aan de horizontale as getekend. Deze lijn stelt de vaste kosten voor, die een gevolg zijn van het aanwenden van de constante produktiefactor.

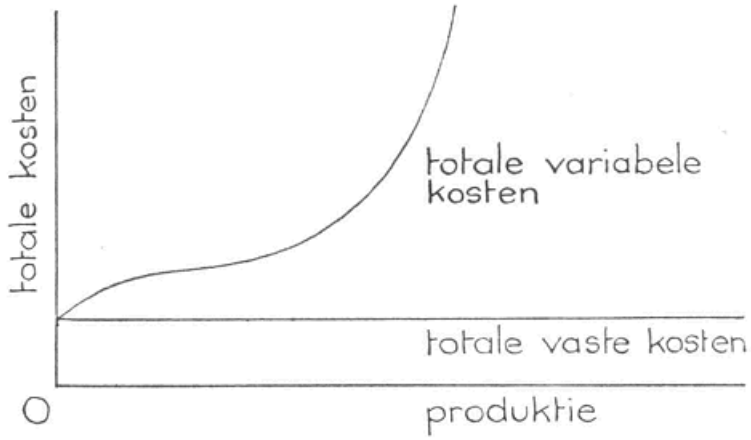

Fig. 14

De vaste kosten reageren niet op de produktie-omvang, de variabele wel. De totale kostenfunctie bestaat dus uit de totale variabele kosten en de totale vaste kosten.

Conclusie

Uit de wet van de toe- en afnemende meeropbrengst kan door omkering de gedaante van de totale kostenfunctie worden afgeleid. Daarbij moet wel de onderstelling worden gemaakt, dat de producent die de produktiefactor vraagt, hoeveelheidsaanpasser is.

4. De gemiddelde en marginale kosten

Onder de gemiddelde totale kosten verstaat men de totale kosten (vaste en variabele), gedeeld door de produktie-omvang. Gezien het verloop van de totale kostenfunctie zal de gemiddelde kostenfunctie eerst dalen en later weer stijgen. Er is dus een minimumpunt.

In figuur 15 is deze kromme getekend.

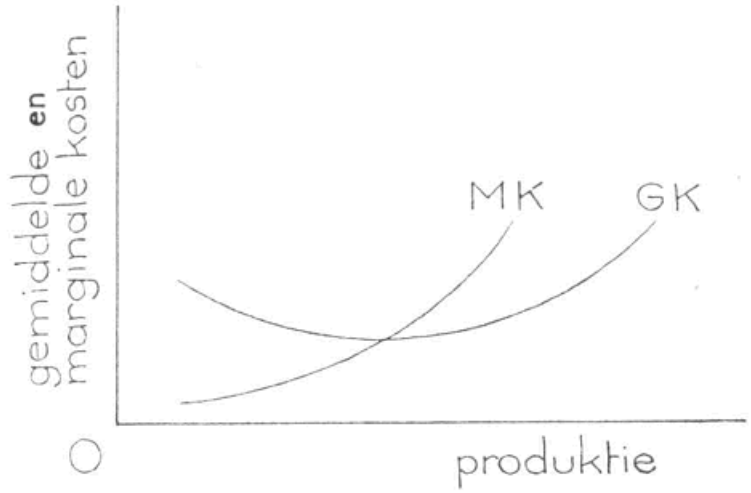

Fig. 15

De figuur toont nog een tweede curve namelijk die van de marginale kosten. Onder de marginale kosten verstaat men de extra kosten die moeten worden gemaakt om de produktie met één eenheid uit te breiden. Juist deze marginale kosten zijn van belang, omdat een ondernemer bij zijn beslissingen steeds zal letten op extra voordeel en extra kosten. De marginale of grenskosten zijn uitsluitend afhankelijk van de variabele kosten, omdat de vaste kosten per definitie niet veranderen als de produktie-omvang verandert.

Omtrent het verloop van de grenskosten ten aanzien van de gemiddelde kosten valt nog het volgende op te merken. Zolang de gemiddelde kosten dalen, moeten de grenskosten beneden de gemiddelde kosten liggen. De gemiddelde kosten stijgen, wanneer de grenskosten boven de gemiddelde kosten liggen. Hieruit volgt, dat de grenskostencurve gaat door het laagste punt van de gemiddelde kostenkromme, omdat daar de gemiddelde kosten noch stijgen noch dalen.

In-het onderstaande staatje is het verloop van de totale variabele, gemiddelde en marginale kosten aangegeven, indien de produktieomvang toeneemt.

Produktieomvang	Totale variabele kosten	Gemiddelde variabele kosten	Marginale kosten
1	ƒ 11.-	ƒ 11.-	ƒ 11.-
2	20.-	10.-	9.-
3	28.-	9.33	8.-
4	35.-	8.75	7.-
5	40.-	8.-	5.-
6	46.-	7.66	6.-
7	54.-	7.71	8.-
8	64.-	8.-	10.-
9	78.-	8,66	14.-
10	92.-	9.20	14.-

Als men de in deze tabel vervatte gegevens in grafieken weergeeft en de punten met elkaar verbindt, krijgt men curven zoals in de figuren 14 en 15 getekend. Tevens blijkt dan, dat de curve van de marginale kosten door het laagste punt van de kromme der gemiddelde kosten gaat.

Terwijl in de theorie van het consumentengedrag de hypothese wordt ingevoerd, dat de consument streeft naar maximale behoeftenbevrediging, wordt in de theorie van het producentengedrag aangenomen, dat de ondernemer streeft naar maximale winst. Winst is het verschil tussen de totale opbrengsten en de totale kosten. Wij hebben nu wel een inzicht in de kostensituatie van de ondernemer, maar weten nog niets van zijn opbrengsten. Daartoe moet worden ingegaan op de afzetverhoudingen van de bedrijfshuishouding.

Conclusie

Het vaststellen van de produktie-omvang waarbij de ondernemer maximale winst heeft, vereist zowel kennis van de kosten- als van de opbrengstensituatie.

5. De individuele afzetfunctie

Reeds werd aangenomen, dat de ondernemer hoeveelheidsaanpasser is met betrekking tot de aankoop van arbeid. Of hij nu veel of weinig arbeiders te werk stelt, zo namen wij aan, hij moet steeds hetzelfde loon betalen. Wij zullen nu onderstellen, dat ook de verkoopsituatie zo is, dat hij voor zijn produkt steeds dezelfde prijs ontvangt, onverschillig of hij veel of weinig verkoopt. Dit geldt bij voorbeeld voor een boer die, als gevolg van zijn beperkte aandeel in het totale aanbod, steeds dezelfde prijs voor het graan krijgt, geheel onafhankelijk van de hoeveelheid die hij verkoopt.

De hoeveelheid die een bedrijfshuishouding kan verkopen, is gebaseerd op de vraag naar het produkt dat door de onderneming wordt gemaakt. Met andere woorden: de individuele afzetfunctie, die weergeeft welke hoeveelheden bij uiteenlopende prijzen kunnen worden afgezet, is gebaseerd op de collectieve vraagfunctie. In geval van hoeveelheidsaanpassing is de prijs steeds dezelfde welke hoeveelheid ook wordt afgezet. Figuur 16 toont deze afzetfunctie; horizontaal staat de afzet en verticaal de prijs afgebeeld.

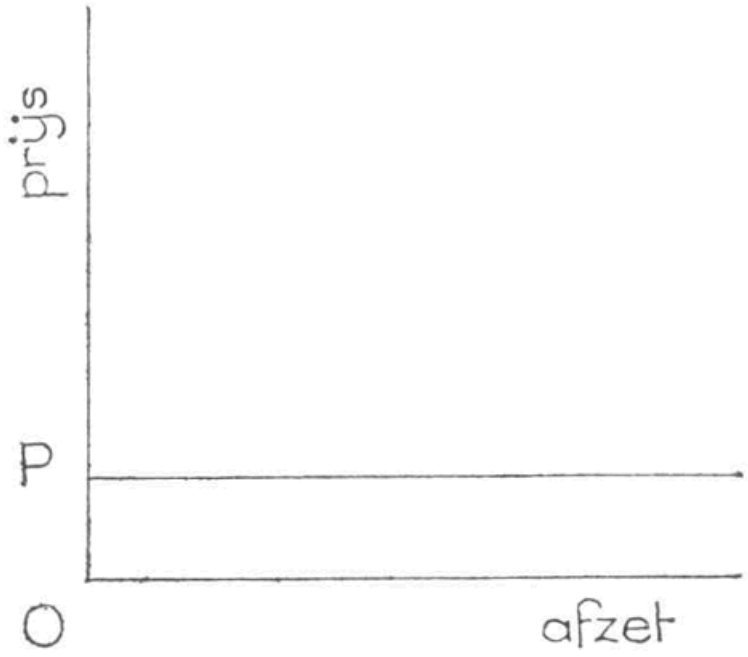

Fig. 16

De individuele afzetfunctie is grafisch een rechte evenwijdig aan de horizontale as. Bij de prijs *O P* hoort zowel een lage als een hoge afzet. Door de afzet te wijzigen zal men de prijs *O P* niet beinvloeden.

De totale opbrengst is gelijk aan de verkochte hoeveelheid produkt vermenigvuldigd met de prijs. De gemiddelde opbrengst is dus altijd gelijk aan de prijs; in ons geval *O P*. Onder de marginale opbrengst

verstaat men de toename van de totale opbrengst wanneer men de verkoop met één eenheid uitbreidt. Als de ondernemer hoeveelheidsaanpasser is, valt de marginale opbrengst dus samen met de gemiddelde opbrengst en de prijs, omdat elke extra eenheid de totale opbrengst doet stijgen met de prijs van één eenheid van het goed. Verkoopt men bv. 10 eenheden tegen een prijs van ƒ 5.- per stuk, dan bedraagt de totale opbrengst ƒ 50.-; de gemiddelde opbrengst is dan ƒ 5.-. Worden 11 eenheden verkocht, dan is de totale opbrengst ƒ 55.- omdat de prijs per stuk ƒ 5.- blijft. De gemiddelde opbrengst is ƒ 5.- terwijl ook de marginale opbrengst hieraan gelijk is.

Het streven naar maximale winst impliceert, dat de bedrijfshuishouding elke eenheid zal produceren die meer oplevert dan kost. Zolang derhalve de marginale opbrengst boven de marginale kosten ligt, wordt de produktie voortgezet. De maximale winst is bereikt, indien marginale opbrengsten en kosten aan elkaar gelijk zijn. Voorbij dat punt overtreffen de marginale kosten immers de marginale opbrengsten, zodat het onverstandig is deze eenheden te produren. Het feit, dat de produktie wordt voortgezet tot het punt waar marginale opbrengsten en kosten aan elkaar gelijk zijn, betekent niet, dat de winst nihil is. Integendeel: op alle voorafgaande eenheden wordt winst gemaakt.

Hoeveel zal de ondernemer nu produceren als de prijs *O P* bedraagt? Wij weten, dat de curve van de grensopbrengst samenvalt met die van de gemiddelde opbrengst. Om de produktie te bepalen die een maximale winst oplevert moeten wij ook nog de kosten in de beschouwing betrekken. Daarom zijn in figuur 17 naast de gemiddelde en marginale opbrengst ook de gemiddelde en marginale kosten-

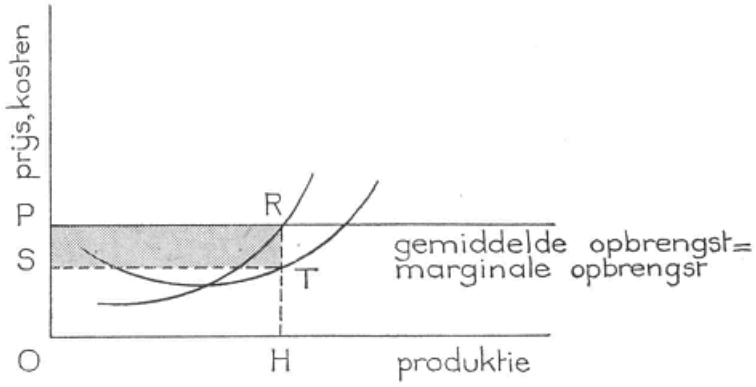

Fig. 17

functies getekend. De produktie waarbij de winst maximaal is, bedraagt *O H*, omdat voor die produktie marginale opbrengst en marginale kosten aan elkaar gelijk zijn. Merk op, dat voor elke produktie kleiner dan *OH*, de marginale opbrengst groter is dan de marginale kosten. Voorbij *OH* geldt het omgekeerde.

Hoe groot de winst is kan worden bepaald door de totale opbrengst en de totale kosten te bepalen. Grafisch wordt de totale opbrengst weergegeven door het oppervlak *O H R P* en de totale kosten worden in de figuur aangeduid door het oppervlak *O H T S*, omdat *O S* = *H T* de gemiddelde kosten zijn. De winst is dus *S T R P*. Als de prijs *O P* is, is de produktie-omvang, waarbij de winst maximaal is, *O H*.

Conclusie

Voor een hoeveelheidsaanpasser is de afzetfunctie, grafisch uitgedrukt, een rechte, evenwijdig aan de as waarop de afzet staat afgebeeld. Gemiddelde en marginale opbrengst vallen samen. Uitgaande van het streven naar maximale winst kan men dan bij een willekeurige prijs O P de produktie-omvang O H bepalen, die de winst màximaliseert. De produktie-omvang O H heet het aanbod - niet te verwarren met de afzet - bij de prijs O P.

6. De aanbodfunctie

Als de prijs *O P* is wordt de hoeveelheid *O H* aangeboden. Deze formulering laat de mogelijkheid toe, dat bij een andere prijs een andere hoeveelheid zal worden aangeboden. Dit is ook inderdaad het geval. Om dit in te zien is figuur 18 ontworpen, waarin verscheidene afzetfuncties zijn getekend. Men ziet gemakkelijk in, dat bij een prijs *O P* het aanbod *O H*, bij een prijs *O P'* het aanbod *O H'* en bij een prijs *O P"* het aanbod *O H"* behoort.

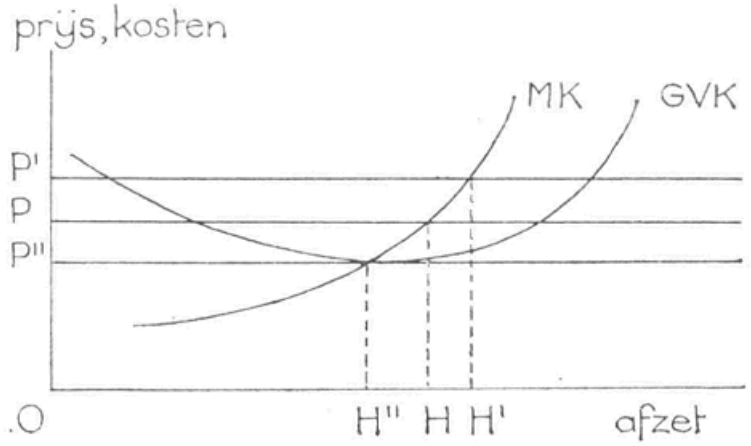

Fig. 18

Er is dus een individuele aanbodfunctie, die aangeeft welke hoeveelheden de individuele aanbieder bij uiteenlopende prijzen aanbiedt. Deze individuele aanbodfunctie valt samen met de marginale kostenkromme, voorzover deze ligt boven het snijpunt met de gemiddelde variabele kostencurve. Als de prijs beneden het minimum van de gemiddelde totale kosten ligt wordt verlies geleden, doch een deel van de vaste kosten wordt nog goed gemaakt. Komt de prijs beneden het minimum van de gemiddelde variabele kosten dan wordt de produktie stopgezet, omdat elke extra eenheid het verlies slechts vergroot.

Uit al de individuele aanbodfuncties kan de collectieve aanbodfunctie worden afgeleid door horizontale optelling. Voor twee aanbieders is dit in figuur 19 gedemonstreerd:

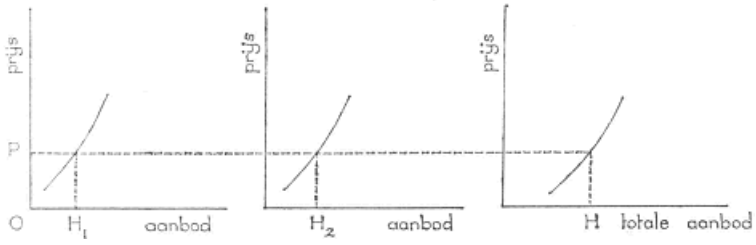

Fig. 19

De collectieve aanbodfunctie geeft aan, welke hoeveelheden door de gezamenlijke aanbieders bij uiteenlopende prijzen worden aangeboden. Evenals voor de collectieve vraagfunctie geldt ook nu de opmerking, dat hiermede niet is aangegeven, welke prijs zal ontstaan. Wij zijn nu slechts op de hoogte van het gedrag van de producenten, dat wil zeggen: wij weten wat zij bij uiteenlopende prijzen zullen aanbieden. De aanbodfunctie stijgt, hetgeen tot uitdrukking brengt, dat bij een hogere prijs door de ondernemers een grotere hoeveelheid zal worden aangeboden.

Conclusie

De onderstelling van de hoeveelheidsaanpassing, die bij het consumentengedrag leidt tot de collectieve vraagfunctie, voert in de theorie van het producentengedrag tot de collectieve aanbodfunctie. Zoals zal blijken wordt uit het samenspel van de collectieve vraag- en de collectieve aanbodfunctie de evenwichtsprijs geboren.

7. Slotopmerkingen

In dit hoofdstuk is het producentengedrag besproken. Uit de wet van de toe- en afnemende meeropbrengst is de gedaante van de kostenfuncties afgeleid. De kostenfuncties kunnen verschuiven door veranderingen in de techniek en door wijzigingen in de prijzen van de produktiemiddelen.

Als de bedrijfshuishoudingen streven naar maximale winst wordt de produktie uitgebreid tot marginale kosten en opbrengsten aan elkaar gelijk zijn. Door de hypothese van de hoeveelheidsaanpassing te handhaven kan men op eenvoudige wijze steeds bij elke prijs de optimale produktie bepalen. Zo ontstond de aanbodfunctie, die bij uiteenlopende prijzen aangeeft, wat de ondernemers zouden aanbieden. Het werkwoord ‘zouden’ is hier belangrijk, omdat, zoals we nog zullen zien, in feite slechts één prijs ontstaat.

Aan de verschijnselen met betrekking tot de produktie is vooral aandacht geschonken door de Klassieke School. Belangrijke vertegenwoordigers waren Adam Smith (1723-1790), David Ricardo (1772-1823), John Stuart Mill (1806-1873) en Jean Baptiste Say (1767-1832). Smith wordt wel eens als de grondlegger van de economische wetenschap beschouwd wegens zijn boek uit 1776: ‘An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations’.

Afgezien van Say meenden de Klassieken, dat de prijzen overwegend door de produktiekosten werden bepaald. Zij letten derhalve alleen op de aanbodkant en gingen voorbij aan de vraagzijde, die van even groot belang is.

8. Vragen

1. Licht toe, dat de kostenfuncties kunnen verschuiven door de in paragraaf 7 genoemde twee oorzaken.
2. Waardoor kan de collectieve aanbodfunctie verschuiven?
3. Geef een grafische afleiding van de individuele aanbodfunctie. Teken daarbij ook de gemiddelde totale kostencurve.
4. Wat is het verschil tussen de individuele afzetfunctie en de individuele aanbodfunctie?

IX. Het marktevenwicht bij hoeveelheidsaanpassing

1. De markt

Wanneer zowel de vragers als de aanbieders hoeveelheidsaanpassers zijn, d.w.z. dat zij ieder individueel op de prijzen geen invloed kunnen uitoefenen, doch gegeven de prijzen uitsluitend de hoeveelheden kunnen aanpassen die zij vragen resp. aanbieden, kan een collectieve vraag- en een collectieve aanbodfunctie worden geconstrueerd.

Onder de markt verstaat men het samenhangend geheel van vraag en aanbod naar een goed. Deze definitie is ruim, zodat bij het begrip markt niet uitsluitend behoeft te worden gedacht aan de concrete plaats waar wordt gehandeld (bv. een veemarkt). Zo is er een wereldgraanmarkt, waar het totale graanaanbod en de totale graanvraag elkaar ontmoeten.

De evenwichtsprijs komt onder invloed van vraag en aanbod op de markt tot stand. De situatie van hoeveelheidsaanpassing veronderstelt echter een bepaalde marktvorm, d.w.z. een bepaalde wijze waarop de vragers en aanbieders onderling concurreren. In de eerste plaats moet het artikel, dat wordt verhandeld (bv. koffie), volkomen identiek zijn voor elke vrager en aanbieder. De vragers hebben dan uitsluitend een prijsvoorkeur voor één der aanbieders. Er zijn geen kwaliteitsverschillen e.d. die aanleiding zouden kunnen zijn bij een bepaalde aanbieder te kopen. Het artikel is homogeen. Voorts moet de markt volkomen doorzichtig zijn. Elke vrager en aanbieder is op de hoogte van alle vraag- en aanbodprijzen. De markt heet dan transparant. Een markt waar een goed onder identieke omstandigheden wordt gekocht en verkocht en die bovendien transparant is, wordt volkomen genoemd. Op een volkomen markt kan op één moment slechts één prijs ontstaan. Dat deze stelling juist is, kan men inzien door zich even de situatie op een groentemarkt voor te stellen, waar volkomen identieke rode kolen worden aangeboden, terwijl elke vrager en aanbieder de hele markt overziet. Het is duidelijk dat daar één prijs moet ontstaan, omdat elke verkoper die een hogere prijs stelt dan de laagste, niets verkoopt.

Wanneer nu zeer veel vragers en aanbieders op een volkomen markt opereren, spreekt men van volkomen concurrentie. Juist deze marktvorm is karakteristiek voor de hoeveelheidsaanpassing. Er ontstaat steeds één prijs en door het geringe aandeel dat de individuele vrager en de individuele aanbieder in de totale vraag resp. in het totale aanbod hebben, is elke prijs die ontstaat voor de afzonderlijke producent en consument, een gegeven. Dan kunnen slechts de gevraagde hoeveelheid en de aangeboden hoeveelheid worden aangepast, zodat de consument maximale behoeftenbevrediging en de producent maximale winst heeft.

Conclusie

Hoeveelheidsaanpassing veronderstelt de marktvorm van de volkomen concurrentie. Deze marktvorm houdt in, dat zowel aan de vraagzijde als aan de aanbodzijde van een volkomen markt zeer veel vragers en aanbieders optreden. Een volkomen markt is een markt die transparant is en waar een homogeen goed wordt verhandeld. Het begrip markt omvat in de economie meer dan de geografische plaats waar men ruilt.

2. Het marktevenwicht

Als op onze koffiemarkt volkomen concurrentie heerst, kan een collectieve vraag- en een collectieve aanbodfunctie worden afgeleid. Deze beide functies zijn in figuur 20 tegelijk grafisch voorgesteld. De aanbodfunctie loopt stijgend, de vraagfunctie dalend. Het zijn beide in zoverre hypothetische functies, dat zij aangeven wat con-

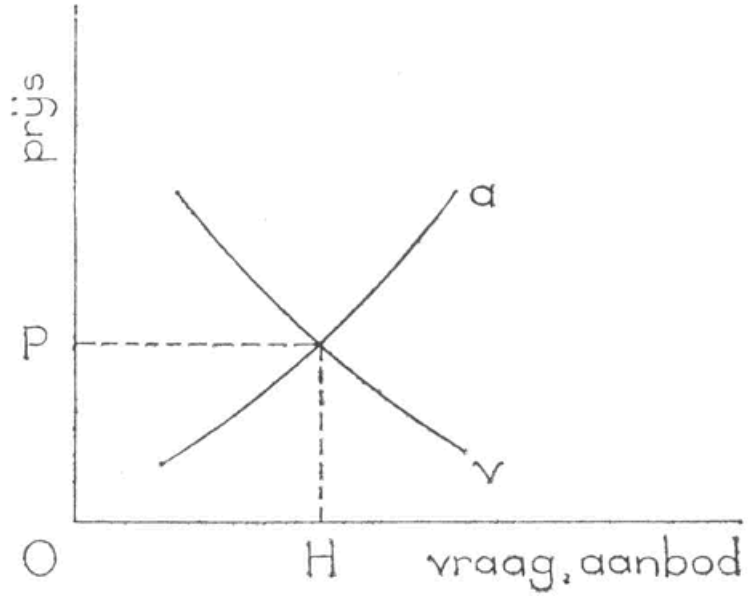

Fig. 20

sumenten en producenten bij uiteenlopende prijzen zouden doen. Er is slechts één prijs die in feite tot stand komt, nl. de prijs *OP*. Bij deze prijs is de gevraagde hoeveelheid gelijk aan de aangeboden hoeveelheid. Dan is de markt in rust; er is evenwicht. *OP* is de evenwichtsprijs, *OH* de hoeveelheid die bij deze prijs wordt omgezet.

Nu de evenwichtsprijs bekend is, kan elke consument en elke producent vaststellen, welke hoeveelheid hij zal vragen, resp. zal aanbieden. Hieruit blijkt dus weer, dat de evenwichtsprijs *op de markt* tot stand komt en dat *vooraf* slechts wordt opgegeven, wat beide groepen van subjecten bij uiteenlopende prijzen zouden doen. *Achteraf*, d.w.z. na het evenwichtsproces op de markt, zijn individuele vraag en aanbod pas bepaald.

Intussen kan de evenwichtsprijs *OP* ook op een ander niveau tot stand komen, nl. door verschuivingen van de collectieve vraagof collectieve aanbodfunctie of door verschuivingen van beide. De collectieve aanbodfunctie kan veranderen door wijzigingen in de techniek, door variaties in de prijzen van de produktiemiddelen of door verandering van het aantal aanbieders. Een verandering van het aantal aanbieders betekent, dat er op de markt vrije toetreding (en uittreding) is. Deze onderstelling is essentieel, omdat anders het karakter van volkomen concurrentie teloor zou gaan. Beperking van het aanbod kan immers zo ver gaan, dat ieder individueel wel invloed krijgt op de afloop van het marktproces. De toetreding zal zolang voortgaan tot niemand van de aanbieders meer dan een normale vergoeding voor het produceren ontvangt.

De collectieve vraagfunctie kan verschuiven door veranderingen in het inkomen, prijswijzigingen van andere goederen of door verandering van het aantal vragers.

Conclusie

Bij volkomen concurrentie is de evenwichtsprijs op de markt bepaald door de gelijkheid van gevraagde en aangeboden hoeveelheden. Hiermede weten alle vragers en aanbieders wat zij moeten vragen en aanbieden. Het evenwicht kan op een ander niveau ontstaan door verschuivingen van collectieve vraag- en-of aanbodfunctie.

3. Het begrip elasticiteit

Het is van belang enig inzicht te hebben in de mate waarin bv. de gevraagde hoeveelheid van een artikel verandert als de prijs ervan een kleine wijziging ondergaat. Als een vervoersonderneming de tarieven wijzigt, is kennis van het effect van die maatregel op het aantal vervoerde reizigers vaak noodzakelijk.

Bezien wij eens de in figuur 21 getekende vraagcurve. Bij de prijs OP_1 is de gevraagde hoeveelheid OH_1, bij de prijs OP_2 is de gevraagde hoeveelheid OH_2. Een prijsverandering P_1P_2 leidt derhalve tot een tegengestelde verandering in de gevraagde hoeveelheid ter grootte van H_1H_2.

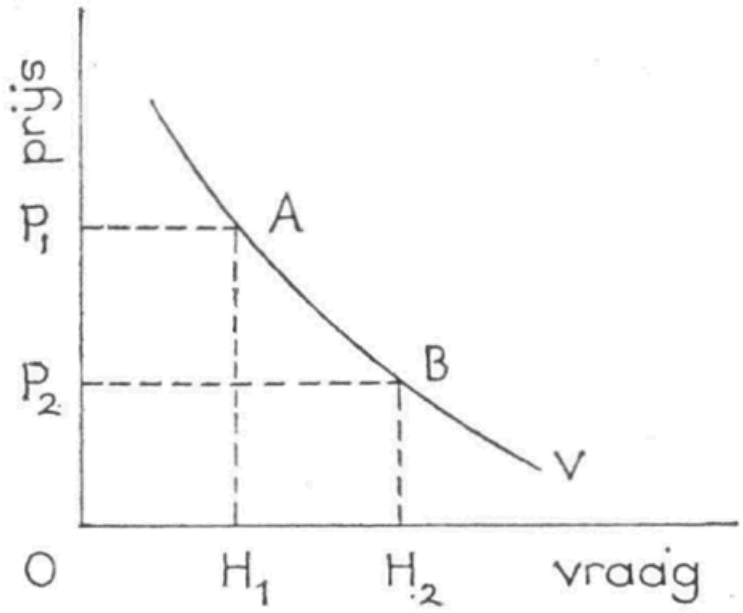

Fig. 21

Als we de prijsverandering ΔP en de hoeveelheidsverandering ΔH noemen, is de gemiddelde verandering van de hoeveelheid

$$\frac{\Delta H}{\Delta P} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (1)$$

Men is geneigd, de verhouding (1) als een goede maat voor het effect van de prijswijziging op de vraag op te vatten. Dit is echter niet het geval. Om dit in te zien bekijken we het volgende getallenvoorbeeld. Als P_1 = ƒ 2. - en P_2 = ƒ 0,75, is ΔP = - ƒ 1,25. Nemen wij voor de gevraagde hoeveelheid H_1 = 10 kg en H_2 = 20 kg, dan is ΔH = + 10 kg. De verhouding (1) is dan

$$\frac{+10}{-1{,}25} = -8$$

.

Drukken wij ΔH nu in ponden uit, dan wordt (1) gelijk aan

$$\frac{20}{-1{,}25} = -16$$

M.a.w. de verhouding (1) is afhankelijk van de eenheden waarin de prijsverandering en de hoeveelheidsverandering zijn uitgedrukt en is daarom ongeschikt om als maatstaf te dienen voor het effect van de ene variabele op de andere.

Op een eenvoudige wijze kan men aan het genoemde bezwaar tegemoet komen nl. door (1) te vermenigvuldigen met

$$\frac{P_1}{H_1}$$

of met

$$\frac{P_2}{H_2}$$

.

Men krijgt dan immers uitdrukkingen, die onafhankelijk zijn van de eenhedenkeuze van de variabelen. Er komt:

$$\frac{P_1}{H_1} \cdot \frac{\Delta H}{\Delta P} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (2)$$

of

$$\frac{P_2}{H_2} \cdot \frac{\Delta H}{\Delta P} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (3)$$

De beide coëfficiënten (2) en (3) worden prijselasticiteitscoëfficiënten genoemd. Het zijn zg. segmentelasticiteiten, omdat ze betrekking hebben op het segment *AB*. Het beschouwen van het segment *AB* leidt tot een zekere willekeur, want men kan zich afvragen of we nu (2) of (3) moeten gebruiken. Deze vraag is een beetje academisch en wordt in de praktijk opgelost door het segment *AB* zo klein te kiezen, dat P_1 en P_2 praktisch samenvallen. Dan kan men spreken van de puntelasticiteit in *A* of in *B*. Men bekijkt dan dus een erg kleine verandering ΔP, die men meestal met *dP* aangeeft. De erg kleine verandering ΔH is dan *dH*. Zo wordt de elasticiteit in het punt *A*:

$$\frac{P_1}{H_1} \cdot \frac{dH}{dP} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (4)$$

En in punt *B*:

$$\frac{P_2}{H_2} \cdot \frac{dH}{dP} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (5)$$

De formules (4) en (5) laten een eenvoudige praktische formulering van het begrip prijselasticiteitscoëfficiënt toe. Men kan (4) en (5) immers ook zo schrijven, dat er een verhouding komt te staan van de relatieve verandering in de hoeveelheid en de relatieve verandering van de prijs die de hoeveelheidsverandering heeft veroorzaakt. We kunnen dus ook zeggen, dat de prijselasticiteitscoëfficiënt van de vraag de verhouding uitdrukt van een kleine procentuele verandering in de gevraagde hoeveelheid en een kleine procentuele verandering in de prijs. Dus als de prijselasticiteitscoëfficiënt -3 is, leidt een prijsstijging van 1 % tot een daling van de gevraagde hoeveelheid met 3 %.

Het elasticiteitsbegrip kan overal worden toegepast waar twee variabelen een bepaalde samenhang vertonen. Zo kan men ook spreken over de prijselasticiteit van het aanbod en over de inkomenselasticiteit van de vraag. Deze laatste coëfficiënt heeft betrekking op de verbruikskromme die in hoofdstuk VII ter sprake kwam. Bij gelijkblijvende prijzen werd het verband tussen gevraagde hoeveelheid en inkomen besproken. De formule voor de inkomenselasticiteit luidt:

$$\frac{i}{x} \cdot \frac{dx}{di} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (6)$$

In (6) stelt *i* het inkomen en *x* de gevraagde hoeveelheid voor, terwijl *dx* een kleine verandering in de vraag en *di* een kleine verandering in het inkomen voorstelt. Als de inkomenselasticiteit +5 is, zal bij een verandering in het inkomen van 1% de gevraagde hoeveelheid met 5% veranderen.

Conclusie

De elasticiteitscoëfficiënt is een nuttige maatstaf ter karakterisering van de mate waarin twee grootheden van elkaar afhangen.

4. Ingrijpen van de overheid

De prijs die op een markt met volkomen concurrentie onder invloed van vraag en aanbod tot stand komt, is het resultaat van vrije prijsvorming. Het prijsvormingsproces wordt niet belemmerd door enige vorm van overheidsingrijpen.

De vrije prijsvorming garandeert niet, dat er geen prijzen kunnen ontstaan die uit sociaal oogpunt ongewenst zijn. Stel, dat door een plotseling ernstig tekort aan graan de broodprijs onevenredig hoog dreigt te worden, als gevolg van de onbelemmerde werking van vraag en aanbod. De prijs van één van de produktiemiddelen neemt toe en de aanbodcurve verschuift naar links, waardoor de prijs van het brood wordt opgedreven. In een dergelijke situatie dreigen ernstige maatschappelijke kwalen. De overheid zal dan moeten ingrijpen en wel door het stellen van een maximumprijs, die natuurlijk beneden de prijs zal liggen die anders zou ontstaan.

De maximumprijszetting is in figuur 22 gedemonstreerd. De prijs *OP'* die zou ontstaan is maatschappelijk gezien onaanvaardbaar. De overheid stelt de prijs *OP*, waartegen moet worden verkocht. Bij die prijs is er echter geen evenwicht tussen vraag en aanbod. De vraag *OV* is groter dan het aanbod *OA*.

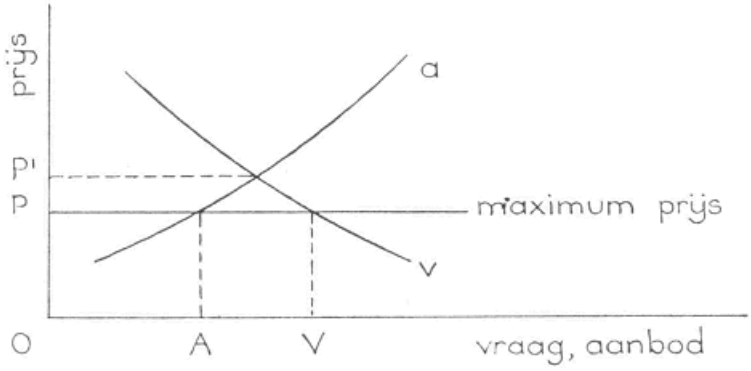

Fig. 22

Hier doet zich een typisch verschijnsel voor, dat men bij overheidsingrijpen - hoe verantwoord ook - vaker waarneemt. De prijszetting noodzaakt nl. aanvullende maatregelen te nemen in de vorm van rantsoenering van het brood. Vragers die anders door het prijsvormingsproces zouden zijn uitgeschakeld, omdat hun vraag niet voldoende koopkrachtig is, komen nu evenzeer aan bod als de meer koopkrachtige vragers.

Gaat het bij een maximumprijszetting vooral om de bescherming van de consument, bij een minimumprijszetting staat meer het producentenbelang voorop. De mogelijkheid bestaat, dat door een

tijdelijk zwakkere vraag een bedrijfstak haar produktie moet staken, omdat de evenwichtsprijs te laag dreigt te worden. In een dergelijk geval kan de overheid ingrijpen door een minimumprijs vast te stellen boven de prijs die van nature zou ontstaan, en zodoende de voortgang van de produktie waarborgen.

Conclusie

De vrije prijsvorming leidt niet altijd tot maatschappelijk aanvaardbare resultaten. Overheidsingrijpen in de vorm van maximum- en minimumprijzen is dan noodzakelijk. Dit overheidsingrijpen breidt zich in de regel echter uit tot verdere maatregelen.

5. Slotopmerkingen

Eerst in dit hoofdstuk is de evenwichtsprijs afgeleid op een markt waar de partijen uitsluitend hoeveelheidspolitiek kunnen voeren. Daartoe is begonnen met de bespreking van de marktvorm van volkomen concurrentie. Deze concurrentiesituatie treedt op, wanneer zeer veel vragers en aanbieders opereren op een volkomen markt.

De lezer dient zich het verband met de voorafgaande meer macro-economisch getinte hoofdstukken goed voor ogen te stellen. Aldaar werd gesproken over de totale consumptie. In dit hoofdstuk is de prijs op bv. de koffiemarkt afgeleid. Het produkt van de prijs en de in totaal verkochte hoeveelheid geeft het aan koffie bestede bedrag. Bij de consumptiefunctie gaat het om het totaal van de consumptieve bestedingen. Zo zien wij, dat de micro-economische analyse ons een inzicht geeft in de structuur van de totale consumptie. Bovendien merken we op, dat de index van de kosten van levensonderhoud, waarover reeds eerder werd gesproken, een gewogen gemiddelde is van de prijzen van de consumptiegoederen. De bepalende factoren van deze prijzen overzien wij thans beter.

Gebleken is, dat zowel de vraagzijde als de aanbodzijde van belang zijn voor de totstandkoming van de evenwichtsprijs. De Klassieke School, die uitsluitend op het aanbod, en de Grensnutschool, die vooral op de vraag heeft gelet, zijn dus beide eenzijdig. De klassieke theorie, die wel objectieve waardetheorie wordt genoemd, omdat men de prijzen uit een objectieve grootheid nl. de produktiekosten trachtte te verklaren, en de subjectieve waardetheorie, die speciaal

het subject beschouwde, zijn met elkaar verzoend door de grote Engelse econoom Alfred Marshall, die leefde van 1842 tot 1924. Het model van de volkomen concurrentie vindt men duidelijk in Marshall's werk; daarin treft men ook een behandeling van het elasticiteitsbegrip aan.

De economisten hebben lange tijd overwegend aandacht geschonken aan de marktvorm van volkomen concurrentie en bleven daardoor enigszins blind voor de toenemende monopolie- en machtsvorming die zich in de maatschappij voltrok. Daarom had men ook zoveel vertrouwen in het prijsmechanisme; door de concurrentie zouden altijd zo laag mogelijke prijzen ontstaan. In feite is gebleken, dat door allerlei oorzaken de toetreding tot de markten niet vrij is, waardoor de verkoop van een goed in handen van enkele grote ondernemingen kan zijn.

6. Vragen

1. *a*. Is de sigarettenmarkt homogeen?
   b. Is deze markt transparant?
   c. Zijn er zoveel aanbieders, dat de prijs voor elk een gegeven is?

2. Ga na, hoe de evenwichtsprijs verandert op een markt met volkomen concurrentie, als de inkomens van de consumenten toenemen.

3. Laat zien, hoe de toetreding van nieuwe aanbieders de winst van de individuele aanbieders beïnvloedt.

4. Kunnen er bij volkomen concurrentie kostenverschillen tussen de aanbieders zijn?

5. Wat betekent het, als de prijselasticiteit van de vraag naar vervoer -1 is?

6. Tot welke aanvullende overheidsmaatregelen leidt een minimumprijs?

7. Is er een historische reden, waarom men in het voetspoor van de Klassieken zolang aan de conceptie van volkomen concurrentie vasthield?

X. Het marktevenwicht bij prijsaanpassing

1. Prijsaanpassing

In onze moderne samenleving wijkt vooral de situatie aan de aanbodzijde van de markt vaak sterk af van de schets die in het vorige hoofdstuk is gegeven. Toch is Hoofdstuk IX niet nutteloos, omdat bepaalde markten bv. de graanmarkt, wel aan het beeld van de volkomen concurrentie beantwoorden, terwijl voorts de van dit beeld afwijkende marktvormen met gebruikmaking van Hoofdstuk IX duidelijker kunnen worden beschreven.

Aan de onderstelling van een homogeen goed en homogene marktvoorwaarden wordt in de realiteit zelden voldaan. Daarmede sluipt in het goedsbegrip een zekere vaagheid. Kunnen wij wel van het artikel koffie spreken, wanneer verscheidene merken om de gunst van het publiek dingen? Kwaliteitsverschillen, verschillen in dienstbetoon e.d. maken de markt heterogeen. De consequentie hiervan is, dat de consumenten niet alleen een prijsvoorkeur hebben maar zich ook door andere overwegingen dan de prijs laten leiden. Zij zijn bereid ergens iets meer te betalen, als zij menen dat de betrokken verkoper bv. meer service verleent. De markt is dan niet meer volkomen. Is echter het aantal aanbieders toch zeer groot, dan spreekt men van monopolistische concurrentie. Deze op het eerste gezicht wat vreemde benaming voor deze marktvorm sluit aan bij de omstandigheid, dat elke aanbieder monopolist is t.o.v. het bepaalde merk dat hij verkoopt, terwijl hij toch te maken heeft met de concurrentie van de andere merken.

Terwijl het marktbegrip van het vorige hoofdstuk duidelijk omlijnd was, omdat het ging om homogene goederen, heeft het marktbegrip van dit hoofdstuk noodzakelijkerwijze een zekere vaagheid. De markt is nu het samenhangend geheel van vraag en aanbod naar verwante goederen. Door de toevoeging ‘verwant’ is de markt niet meer scherp afgebakend.

Het heterogene karakter van de goederen maakt, dat de ondernemers de prijs van de door hen verkochte goederen niet als gegeven behoeven te aanvaarden, doch integendeel deze prijzen zelf kunnen

bepalen, en wel zo gunstig mogelijk. Zij kunnen dus prijspolitiek voeren. Van een aanbodfunctie die aangeeft wat zij bij uiteenlopende prijzen zouden doen, is geen sprake, omdat zij zelf de prijs vaststellen.

Twee gevallen van prijsaanpassing bezien wij wat nader, nl. het monopolie en het oligopolie. Een monopolist kan de optimale prijs bepalen zonder dat hij met andere aanbieders te maken heeft. Van oligopolie is sprake wanneer enkele aanbieders de markt beheersen. Zij moeten dan bij hun prijspolitiek met elkander rekening houden. Juist deze laatste situatie komt in de werkelijkheid veelvuldig voor.

Conclusie

Monopolie en oligopolie zijn marktvormen waarbij prijspolitiek wordt gevoerd. Van aanbodfuncties is dan geen sprake meer. Wel van een collectieve vraagfunctie, omdat voor de consumenten de door de bedrijfshuishoudingen vast te stellen prijzen weer het karakter van een gegeven hebben. Monopolie en oligopolie veronderstellen een beperking van de toetredingsmogelijkheden.

2. Het evenwicht van de monopolist

De afzetsituatie van de monopolist kan worden weergegeven met behulp van de afzetfunctie. Deze afzetfunctie, die gebaseerd is op de collectieve vraagfunctie, heeft ook een dalend verloop. De monopolist kan een grotere hoeveelheid afzetten, wanneer hij een lagere prijs vaststelt. In figuur 23 is een rechte afzetcurve getekend. De monopolist zal die combinatie van prijs en afzet kiezen waarbij zijn winst

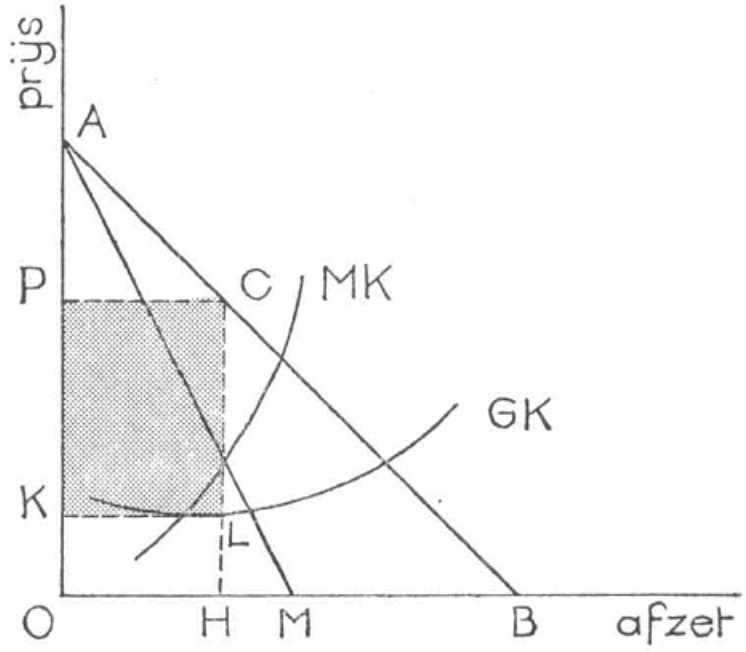

Fig. 23

maximaal is. Dit is het geval, wanneer zoveel wordt geproduceerd, dat marginale opbrengsten en kosten aan elkaar gelijk zijn. De marginale en gemiddelde kosten kunnen precies zo worden getekend als in het geval van volkomen concurrentie. De lijn van de marginale opbrengst loopt echter anders. De marginale opbrengst is nu gelijk aan de opbrengst van de laatste eenheid, verminderd met de opbrengstderving die het gevolg is van de prijsdaling die op de overige verkochte eenheden moet worden toegestaan. Als 10 eenheden tegen een prijs van ƒ 2.- per stuk kunnen worden verkocht en 11 eenheden tegen een prijs van ƒ 1.90 per stuk, is de marginale opbrengst gelijk aan ƒ 1.90 verminderd met 10 × ƒ 0,10 = ƒ 0,90. Dit vindt men ook door de totale opbrengst bij 10 en 11 eenheden te vergelijken. Het voorbeeld leert, dat de marginale opbrengst nu altijd kleiner is dan de prijs; de curve van de marginale opbrengst loopt dus links van *AB*. Men kan bewijzen, dat de curve door *A* en *M* gaat, zodat *OM* = *MB*. In *M* is de marginale opbrengst nul.

Tezamen met de kostenfuncties kan men nu het evenwicht bepalen. Bij de hoeveelheid *OH* zijn de marginale kosten gelijk aan de marginale opbrengsten en is derhalve de winst maximaal. De prijs is *OP*, zodat de totale winst gelijk is aan *PCLK*, omdat de gemiddelde totale kosten bij een produktie *OH* gelijk zijn aan *OK* (=*HL*).

Het punt *C* op de afzetschaal wordt wel het punt van Cournot genoemd, omdat de Fransman Cournot reeds in 1838 dit evenwicht formuleerde. Cournot was zijn tijd ver vooruit, omdat hij ook baanbrekend werk op het terrein van het oligopolie heeft verricht, terwijl in zijn dagen iedereen het beeld van de volkomen concurrentie voor ogen had.

Conclusie

Gegeven de afzetfunctie stelt de monopolist zelf zijn prijs vast. Daarbij is het niet zo, dat een monopolist de prijs willekeurig hoog kan opdrijven, want dan zou hij alle afzet verliezen. Het punt van Cournot is zo bepaald, dat er maximale winst is.

3. Het oligopolie

Oligopolies komen in de werkelijkheid veelvuldig voor, doch van een bevredigende theorie van het oligopolie is nog geen sprake. Zodra op een markt enkele aanbieders met elkaar concurreren, zijn uiteen-

lopende gedragingen van de verkopers denkbaar. Enerzijds bestaat de mogelijkheid van een concurrentiestrijd op leven en dood, die allen benadeelt en waarvan de zwaksten de dupe worden, anderzijds is een min of meer vergaande vorm van samenwerking niet uitgesloten.

De moeilijkheid bestaat hierin, dat de ondernemers die naar maximale winst streven, merken, dat elke actie tot een reactie van de concurrenten leidt. Omtrent deze reacties kunnen vele onderstellingen worden gemaakt, waaruit men zonder meer geen keuze kan doen. Zo kan men bv. aannemen, dat een reactie van de concurrent achterwege blijft, of dat de concurrenten hun prijzen met hetzelfde bedrag zullen veranderen. Bij elk van de onderstellingen hoort een ander evenwicht.

Meestal blijkt in de praktijk, dat de prijzen in een oligopolistische markt betrekkelijk star zijn, hetgeen moet worden verklaard uit een zekere afkeer, de prijzen als wapen in de concurrentie te gebruiken. De ondernemers concurreren dan door middel van reclame, kwaliteit en service.

Een oligopolie kan zich echter ook gemakkelijk tot een machtsblok van enkele ondernemers ontwikkelen, dat zowel verhindert nieuwe ondernemers tot de markt toe te treden als de onderlinge concurrentie bv. door prijsafspraken ongedaan maakt. Men spreekt dan van een prijskartel. Het maatschappelijke gevaar is, dat een kartel een inefficiënte produktie in stand houdt en bovendien de prijzen onnodig hoog blijven. Het is daarom begrijpelijk, dat de overheid tegen uitwassen van de kartels optreedt.

Conclusie

De theorie van het oligopolie is erg ingewikkeld door de vele denkbare gedragspatronen van de oligopolisten. Praktisch leidt een oligopolie vaak tot een zekere prijsstarheid, die asymmetrisch is, omdat wel prijsverhogingen mogelijk blijken, maar geen prijsverlagingen. Vaak steunt een dergelijk gedrag op een kartelafspraak, waarachter een machtsconcentratie van enkele ondernemers schuil gaat.

4. De kartelpolitiek

De inefficiënte produktie en de prijsverstarrende werking van kartelafspraken noodzaakt de overheid, te trachten de mededinging op een

voldoend niveau te handhaven. Volgens het kartelbesluit 1941 waren de ondernemingen verplicht, kartelafspraken in een register te doen opnemen. Het kartelbesluit is in 1958 vervangen door de Wet Economische Mededinging. Volgens deze wet kan de overheid optreden tegen economische machtsposities, hetgeen derhalve inhoudt, dat niet alleen tegen kartels, maar ook tegen één onderneming die misbruik maakt van zijn monopoliepositie, maatregelen mogelijk zijn.

De overheid heeft de bevoegdheid een kartelovereenkomst onverbindend te verklaren. Het beleid heeft zich vooral gekeerd tegen minimumprijsafspraken in een tijd waarin alles in het zakenleven voor de wind gaat. Daarnaast is opgetreden tegen kartelpraktijken die uitsluiting van nieuwe ondernemingen bij de produktie inhouden en tegen het beperken van de produktie, waardoor opzettelijk een vraagoverschot wordt gecreëerd.

Beslissingen van de Minister die gericht zijn tegen mededingingsregelingen en economische machtsposities, worden in de Nederlandse Staatscourant bekend gemaakt.

Conclusie

Op grond van de Wet Economische Mededinging kan de overheid maatregelen nemen tegen ongewenste kartelafspraken en andere economische machtsposities.

5. Slotopmerkingen

Dit hoofdstuk heeft ons in kennis gebracht met enkele gevallen van onvolkomen concurrentie. De theorie van de onvolkomen concurrentie is - afgezien van de bijdrage van Cournot - vooral na 1933 in de belangstelling gekomen door de boeken van de Amerikaanse econoom E.H. Chamberlin en de Engelse Mrs. Joan Robinson. Beiden wezen erop, dat de marktvorm der volkomen concurrentie een studeerkamersituatie dreigde te worden en beklemtoonden de praktische betekenis van monopolie, oligopolie en monopolistische concurrentie.

Voor ons is vooral het inzicht van belang, dat verzwakking van de concurrentie leidt tot machtsconcentratie en tot het min of meer eenzijdig vaststellen van de prijzen door de ondernemers. De prijzen worden star en verliezen de flexibiliteit die zij bij volkomen concur-

rentie hebben, waar elke verandering van de data doorwerkt op de prijzen. Nu wordt een stijging van de grondstofprijs rustig in de verkoopprijs doorberekend, maar een daling van de prijs van de grondstoffen wordt als een extra-winst geïncasseerd doordat men de prijzen dan niet verlaagt. Ook kan door een minimumprijsregeling de inefficiënte zwakste onderneming de produktie handhaven.

Het is begrijpelijk, dat bij dergelijke ontwikkelingen ingrijpen van de overheid gewenst is. In Nederland is het juridisch kader daartoe geschapen door de Wet Economische Mededinging van 1958. Het hoofddoel van deze wet is de bevordering van een gezonde concurrentie door het verbieden van ontoelaatbare praktijken.

6. Vragen

1. Noem verschillen en overeenkomsten tussen de theorie van het consumentengedrag en die van het producentengedrag.

2. Dezelfde vraag voor de theorie van de volkomen concurrentie en het monopolie.

3. Geef enkele praktische voorbeelden van oligopolies.

4. Kan de overheid kartelpolitiek voeren?

XI. De prijsvorming van arbeid en kapitaal

1. Klassieke gedachtengang

Er is nu enig inzicht verworven in de prijsvorming van de consumptiegoederen. De aanbieders van consumptiegoederen - de bedrijfshuishoudingen - hebben de artikelen eerst moeten produceren. Bij deze produktie zijn produktiefactoren aangewend. Wij hebben wel gezien, hoe de producent zich op de verkoopmarkt gedraagt, maar weten nog niet, wat hij op zijn inkoopmarkten doet.

Op de inkoopmarkten koopt hij eenheden natuur, arbeid en kapitaal tegen bepaalde prijzen. De vraag komt op, waardoor de prijsvorming van produktiefactoren wordt beheerst. Nu is het duidelijk, dat de vraag naar produktiemiddelen een afgeleide vraag is, gebaseerd op de vraag naar eindprodukten. De produktiemiddelen ontlenen hun waarde aan de vraag naar consumptiegoederen.

De prijzen waar het thans om gaat, zijn het loon, de pacht en de interest. Het loon is de prijs voor het aanwenden van arbeid, de pacht is de prijs voor het gebruik van de natuurlijke hulpbronnen, de interest is de vergoeding voor het gebruik van geldkapitaal, dat door de bedrijfshuishouding wordt omgezet in kapitaalgoederen.

Lange tijd heeft men getracht ook deze prijzen te verklaren met behulp van het model der volkomen concurrentie. De vraag naar de produktiefactoren is dan bepaald door de waarde van het fysieke grensprodukt. Het fysieke grensprodukt is de extra hoeveelheid produkt die wordt voortgebracht doordat men de aanwending van een produktiefactor met één eenheid uitbreidt. De ondernemer zal nu elke eenheid aanwenden die een grotere geldelijke opbrengst oplevert dan de kosten bedragen. De extra opbrengst is steeds gelijk aan het fysieke grensprodukt vermenigvuldigd met de verkoopprijs van dit artikel. De kosten bestaan uit het loon-, pacht- en interestbedrag dat moet worden betaald om de extra opbrengst te realiseren. Bij een gegeven prijs van de produktiefactor (hoeveelheidsaanpassing) zal de ondernemer zoveel eenheden vragen, dat er gelijkheid bestaat tussen de waarde van het fysieke grensprodukt en het voor de produktiefactor te betalen bedrag. Hiermede is de individuele vraagfunctie voor de produktiefactoren aangegeven, want bij elke prijs

is nu bekend, hoeveel van de produktiefactor zal worden gevraagd door de onderneming. Door de individuele vraagfuncties op te tellen ontstaat de collectieve vraagfunctie.

De collectieve vraagfunctie voor elke produktiefactor moet nu worden geconfronteerd met de collectieve aanbodfunctie. Men neemt aan, dat er een collectieve aanbodfunctie voor arbeid kan worden geconstrueerd. Deze functie geeft weer, dat er in totaal meer arbeid wordt aangeboden naar mate het loon hoger is. Tezamen met de dalende vraagfunctie is dan het arbeidsloon bepaald.

Het totale aanbod van de natuurlijke hulpbronnen kan als volkomen inelastisch worden beschouwd. Onafhankelijk van de prijs is het totale aanbod gegeven. De aanbodfunctie is een rechte, evenwijdig aan de as waarop de prijs staat afgebeeld. Zo wordt de hoogte van de pacht door de vraag bepaald.

In de klassieke gedachtengang wordt het aanbod van geldkapitaal door de besparingen gevormd. De vraag naar geldkapitaal met het oog op de financiering van voorraadmutaties heet investeren. Naarmate de interest hoger is zal minder worden geïnvesteerd en meer worden bespaard. Er is derhalve een evenwichtswaarde van de interest, die besparingen en investeringen aan elkaar gelijk maakt: het snijpunt van de vraag- en aanbodcurve van geldkapitaal.

Voor onze verdere beschouwingen zijn nu in het bizonder de loonvorming en de interestvorming van belang en we zullen daarom voor deze twee nagaan hoe het traditionele beeld door de moderne theorie wordt gewijzigd.

Conclusie

Ook de theorie van de prijsvorming van de produktiefactoren heeft lange tijd onder invloed gestaan van het model van de volkomen concurrentie, volgens hetwelk de evenwichtsprijs bepaald wordt door de collectieve vraag- en aanbodfunctie. De vraag naar de produktiefactoren is bepaald door de waarde van het fysieke grensprodukt. Het aanbod van arbeid reageert positief op een stijging van het loon, het aanbod van de natuurlijke hulpbronnen is vast een verandert niet met de pachthoogte, de besparingen zijn hoger bij een hogere interest.

2. De arbeidsmarkt en het loon

De markt waar de vraag naar en het aanbod van arbeid elkaar ontmoeten, heet de arbeidsmarkt. Op de arbeidsmarkt komt het loon tot stand. De arbeidsmarkt is zeer heterogeen. Er worden uiteenlopende soorten arbeid gevraagd en aangeboden. Daarom is het een vereenvoudiging, wanneer we spreken van de arbeid en het loon. In feite is er een geheel complex van loonvoeten: de loonstructuur.

Er is in Nederland geen sprake van volkomen concurrentie op de arbeidsmarkt. Aan de aanbodzijde is 40 % van de werknemers georganiseerd in een drietal bonafide vakverenigingen, die hun belangen behartigen. Deze vakverenigingen zijn het Nederlands Verbond van Vakverenigingen (N.V.V.), de Nederlandsche Katholieke Arbeidersbeweging (K.A.B.) en het Chirstelijk Nationaal Vakverbond (C.N.V.) Aan de vraagzijde is een groot deel van de werkgevers georganiseerd in het Verbond van Nederlandsche Werkgevers, het R.K. Verbond van Werkgeversvakverenigingen en het Verbond van Protestants Christelijke Werkgevers.

De concurrentiesituatie op de arbeidsmarkt maakt, dat het loonpeil niet met behulp van vraag- en aanbodfuncties kan worden vastgesteld. Aan beide zijden is het aantal sterk beperkt, omdat de betrokken organisaties als vertegenwoordigers van hun leden optreden. Er kunnen geen vraag- en aanbodfuncties worden getekend waaruit het loon kan worden afgeleid, omdat het loonpeil een kwestie van overleg is geworden tussen enkele partijen. Naast gunstige secondaire arbeidsvoorwaarden, zoals vacantieregelingen en sociale voorzieningen, beogen de vakverenigingen een zo gunstig mogelijk reëel loon voor hun leden. Niet het nominale loon is het belangrijkste, maar de hoeveelheid goederen die met het nominale loonbedrag kan worden gekocht. De werkgeversorganisaties zijn in eerste aanleg ontstaan om weerstand te bieden aan de machtspostie van de vakverenigingen.

De na-oorlogse ontwikkeling van de Nederlandse arbeidsmarkt heeft geleerd, dat de betrokken partners in het overleg een goed begrip hebben van de grote betekenis die juist het loonpeil in onze samenleving heeft. Wij zullen nog zien, dat een te hoog loonpeil onze positie op de buitenlandse markten kan aantasten en daardoor tot werkloosheid kan leiden. Een te laag loonpeil leidt tot sociale spanningen, omdat dan excessieve winsten ontstaan. Het loonniveau is in

Nederland een kwestie van overleg tussen de werkgevers- en werknemersorganisaties en de overheid. De vakverenigingen en de werkgeversorganisaties ontmoeten elkaar in de Stichting van de Arbeid.

De overheid treedt op via het College van Rijksbemiddelaars. Dit college kan o.a. een overeenkomst betreffende de arbeidsvoorwaarden tussen een bepaalde werkgeversorganisatie en een bepaalde werknemersorganisatie algemeen verbindend of onverbindend verklaren.

De loonvorming is in ons land een onderdeel van het sociaal-economische beleid. Dit sluit problemen niet uit. Zo is één van de meest netelige vragen, welk criterium voor een loonsverhoging moet worden aangehouden. Moet het indexcijfer van de kosten van levensonderhoud gestegen zijn of is de ontwikkeling van de produktiviteit van belang? Moet gelet worden op het aandeel van de totale loonsom in het nationale inkomen of op de monetaire situatie? Al deze vragen, die beurtelings door de betrokken onderhandelaars te berde worden gebracht, spelen een rol.

Conclusie

Daar er aan beide zijden van de arbeidsmarkt sprake is van monopolievorming, is het loonpeil onbepaald en mede door de invloed van de overheid een instrument van het algemeen economische beleid geworden. Door de vakbonden georganiseerde stakingen komen praktisch niet meer voor, omdat het begrip voor bepaalde economische samenhangen belangrijk is toegenomen.

3. De vermogensmarkt en de interest

Vraag naar en aanbod van geldkapitaal ontmoeten elkaar op de vermogensmarkt. De vraag naar geldkapitaal van de bedrijfshuishoudingen wordt uitgeoefend met het oog op het investeren, d.i. het financieren van voorraadmutaties. Met deze kapitaalgoederen worden produktie-omwegen ingeslagen, die tot verhoging van de produktiviteit aanleiding geven. Het aanbod van geldkapitaal impliceert het afstand doen van liquiditeit. Voorlopig zien wij af van het aanbod van kapitaal door de geldschepping van de banken.

De vermogensmarkt kan worden onderverdeeld in de geldmarkt

en de kapitaalmarkt. Op de geldmarkt worden leningen gesloten met een looptijd korter dan één jaar. Op de kapitaalmarkt daarentegen is de looptijd langer dan één jaar.

Het aanbod wordt op de geldmarkt vooral gevoed door de banken die hun tijdelijk overtollig middelen voor korte tijd willen uitzetten. Vraag wordt uitgeoefend door bedrijfshuishoudingen om tijdelijke tekorten te dekken. Op de kapitaalmarkt worden o.m. aandelen en obligaties verhandeld en onderhandse leningen geplaatst. De bezitters van aandelen en obligaties kunnen dagelijks hun bezit liquide maken op de effectenbeurs te Amsterdam. Het aanbod komt vooral van particuliere spaarders die via de banken hun geld beleggen, en van zg. institutionele beleggers. Institutionele beleggers zijn bv. de pensioenfondsen en levensverzekeringsmaatschappijen, die grote bedragen vergaren; welke bedragen echter overwegend risicomijdend moeten worden belegd, omdat deze instellingen ten alle tijde aan hun verplichtingen moeten kunnen voldoen. De vraag komt van het bedrijfsleven en de overheid.

De beknopte schets van de vermogensmarkt suggereert reeds, dat men, evenmin als bij het loon, kan spreken over *de* interest. Er zijn, afhankelijk van de specifieke aard en de looptijd van het krediet, verscheidene interestvoeten. Meestal is de interest op de geldmarkt lager dan die op de kapitaalmarkt. Wat de kapitaalmarkt betreft, moet bovendien t.a.v. het aandeel worden opgemerkt, dat het dividend niet alleen een vergoeding voor het afstaan van geldkapitaal bevat - de interest - maar bovendien een premie voor het deelnemen aan de risico's van het ondernemen.

Door Keynes is vooral het monetaire aspect van de interest beklemtoond. Hij ziet de interest als een vergoeding voor het afstand doen van liquiditeit. Er is een vraag naar geld voor de actieve en inactieve kassen. De geldvraag L_1 voor de actieve kassen, is onafhankelijk van de rentestand en fluctueert alleen met het nationale geldinkomen.

In figuur 24, waar verticaal de interest *r* en horizontaal geldvraag en geldaanbod staan afgebeeld, krijgen we dus voor de geldvraag ten behoeve van de actieve kassen een rechte, evenwijdig aan de verticale as. Daarnaast hebben we de geldvraag voor de inactieve kassen L_2. Deze geldvraag is wel afhankelijk van de interest. Naarmate de interest *r* lager is zal men minder geneigd zijn van

liquiditeit afstand te doen. Zo ontstaat de curve van de liquiditeitsvoorkeur L_2, die volgens Keynes bij ongeveer 2 % horizontaal gaat lopen. De interest is dan zo laag, dat alle extra middelen worden opgepot. De interest is bepaald, doordat men het geldaanbod in de beschouwing betrekt. Het geldaanbod $M_A = M_1 + M_2$ is vastgesteld door de monetaire autoriteiten. De evenwichtsinterest is dan *re*.

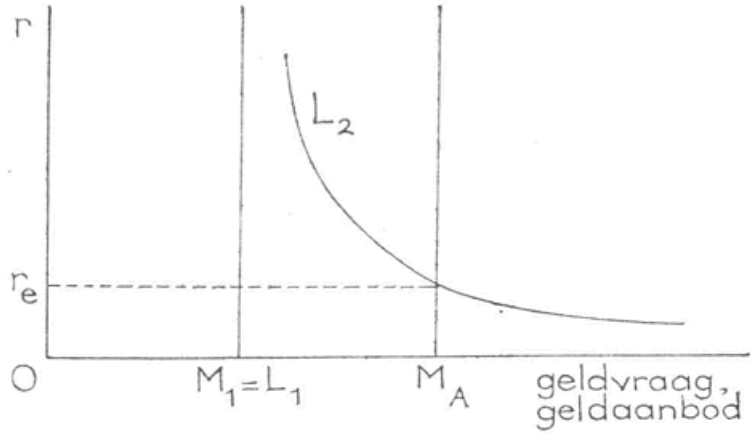

Fig. 24

Het valt op, dat in deze theorie de interest volledig wordt bepaald door de vraag naar en het aanbod van geld. Het min of meer klassieke aspect, volgens hetwelk de produktiviteitsvergroting, die het gevolg is van de aanwending van kapitaalgoederen, een rol speelt bij de vraag naar kapitaal, komt in deze zuiver monetaire rentetheorie niet naar voren. Allen een nadere analyse van de tegenstelling tussen Keynes en de Klassieken kan hier enig licht brengen.

Conclusie

De vermogensmarkt kan worden onderverdeeld in de geld- en de kapitaalmarkt. Hoewel in feite sprake is van een complex van intrestvoeten, spreekt men meestal van *de* interest. Volgens Keynes is deze interest bepaald door de vraag naar en het aanbod van geld. Bij de vraag speelt vooral de liquiditeitsvoorkeur een belangrijke rol.

4. De categoriale inkomensverdeling

Het loon, de interest en de pacht spelen een belangrijke rol bij de categoriale inkomensverdeling. De categoriale inkomensverdeling

is de verdeling van het nationale inkomen over de loonsom, de pachtsom, de interestsom en de winst. Voor de eerste drie categorieën geldt, dat deze gelijk zijn aan de prijs van de produktiefactor vermenigvuldigd met het aantal eenheden van de produktiefactor bij volledige inschakeling van de produktiefactoren.

De ondernemerswinst is een rest-inkomen. Het valt toe aan de ondernemer, die de produktiefactoren combineert en daarbij risico's loopt. De ondernemer is de dynamische figuur in onze samenleving.

Hij neemt voortdurend min of meer op zijn gevoel beslissingen in een wereld van onzekerheid. Zijn beloning is de winst; zijn straf het verlies.

Inkomensverdeling van natuurlijke personen*

Inkomensklasse	1950		1955		1957	
	Aantal nat. pers.	In-komen	Aantal nat. pers.	In-komen	Aantal nat. pers.	In-komen
× ƒ 1000	× 1000	mln gld	× 1000	mln gld	× 1000	mln gld
1	642,9	358	319,2	172	242,0	140
1 - < 2	929,2	1269	717,1	945	694,0	910
2 - < 3	1026,4	2515	666,8	1514	567,0	1270
3 - < 4	666,2	2249	866,5	2928	690,0	2290
4 - < 5	281,6	1239	667,6	2927	800,0	3480
5 - < 6	145,5	785	359,5	1943	548,0	2940
6 - < 7	83,7	537	200,4	1288	322,0	2050
7 - < 8	52,0	387	121,7	902	185,7	1380
8 - < 9	35,0	295	80,7	683	117,0	990
9 - < 10	24,4	230	54,7	518	82,1	770
10 - < 15	56,6	675	125,7	1502	180,9	2170
15 - < 20	20,8	353	42,5	728	61,6	1050
20 - < 50	24,6	702	48,4	1408	63,8	1840
50 - < 100	4,1	272	7,4	497	9,6	640
100 en meer	1,3	236	2,1	395	2,7	490
	-----	-----	-----	-----	-----	-----
Totaal	3994,3	12102	4280,3	18350	4566,4	22410

* Bron: Statistisch Zakboekje 1961, pagina 132

Bezien vanuit maatschappelijk oogpunt is de categoriale inkomensverdeling van groot belang. De verdeling van het nationale produkt over de bezitters van de produktiefactoren kan aanleiding geven tot spanningen en is één van de bronnen van politieke tegenstellingen. Juist bij de loononderhandelingen wordt het werknemersaandeel in het nationale inkomen goed in de gaten gehouden.

Naast de categoriale kennen we de personele inkomensverdeling, die betrekking heeft op de inkomens, die aan personen toevallen. Een indruk van deze belangrijke verdeling krijgt men uit nevenstaande tabel.

Conclusie

De categoriale inkomensverdeling steunt op de prijsvorming van de produktiefactoren. Een te micro-economische benadering werkt echter misleidend. Reeds bij de bepaling van bv. het loonpeil spelen macro-economische overwegingen een rol, terwijl de verdeling van het nationale inkomen over loonsom, interestsom, pachtsom en winst toch dichter bij een macro-economische dan bij een micro-economische benadering staat.

5. Slotopmerkingen

In dit hoofdstuk is nader ingegaan op de structuur van twee belangrijke markten nl. de arbeidsmarkt en de vermogensmarkt. Beide markten zijn zowel voor de individuele consumptiehuishouding als voor de afzonderlijke bedrijfshuishouding van groot belang. Toch is gebleken, dat zowel de betekenis van het loon als die van de interest pas goed kunnen worden doorzien als macro-economische overwegingen in de beschouwingen worden betrokken.

Bij de loonpolitiek wordt mede rekening gehouden met de algemeen economische situatie en bij de interestvorming spelen aggregaten als besparingen, investeringen, geldaanbod en geldvraag een grote rol. Zo verlaten wij langzaam weer het micro-economische terrein om, gewapend met onze prijstheoretische kennis, nog eens op enkele macro-economische samenhangen in te gaan.

6. Vragen

1. Ontwerp grafische voorstellingen voor de in paragraaf 1 bedoelde evenwichten.

2. Het is mogelijk, dat de werknemers de gestegen welvaart willen genieten in de vorm van extra vrije tijd. Men zegt dat het arbeidsaanbod dan contrair reageert. Teken in dat geval de collectieve aanbodfunctie.

3. Geef aan, wat er moet gebeuren, alvorens er reëel kapitaal wordt gevormd.

4. De interesttheorie van Keynes heet de liquiditeitsvoorkeurtheorie van de interest. Hoe kan in die theorie een andere hoogte van de interest ontstaan?

XII. Keynes en de klassieken

1. De klassieke opvatting

Wanneer Keynes over Klassieken spreekt, bedoelt hij niet alleen de Klassieke School, maar heeft hij het oog op al zijn voorgangers die geen probleem zagen in de hoogte van het nationale geldinkomen en zich uitsluitend verdiepten in de verdeling van dit inkomen. Volgens Keynes hangt de hoogte van *Y* af van de effectieve vraag. Als de effectieve vraag te klein is, ontstaat werkloosheid en een lage *Y*. Is de effectieve vraag te groot dan dreigt overspanning, die zich ontlaadt in prijsstijging.

De Klassieken menen, dat de hoogte van *Y* bepaald is door de produktiecapaciteit. De beschikbare hoeveelheden van de produktiefactoren bepalen, hoeveel kan worden geproduceerd. De hoeveelheid die *kan* worden geproduceerd, zal ook worden geproduceerd. Stel eens, dat er een aantal arbeiders niet aan het werk is. Dit betekent, dat het aanbod van arbeid groter is dan de vraag. Volgens de Klassieken zal het loon dan dalen, totdat bij het lagere loonpeil alle beschikbare arbeid weer door de ondernemers wordt gevraagd, omdat de loondaling als een toename van de winst wordt opgevat. Dit betekent, dat volgens de Klassieken er altijd volledige werkgelegenheid zal zijn, omdat eventuele verstoringen door de werking van het prijsmechanisme worden glad gestreken. Er ontstaat een nationaal produkt, dat aansluit op de omvang van de beroepsbevolking. Hiermede is ook het nationale inkomen bepaald.

Men kan zich natuurlijk afvragen, of de produktie-omvang ook zal worden verkocht. De Klassieken vertrouwen hier op de Wet van Say. Volgens deze Wet schept elk aanbod zijn eigen vraag. Het aanbod van goederen leidt automatisch tot een nieuwe vraag naar goederen, het ontvangen geld wordt direct weer uitgegeven. De kringloop handhaaft zich steeds op hetzelfde optimale niveau.

Gegeven de hoogte van het inkomen is voor de Klassieken uitsluitend de categoriale inkomensverdeling en de verdeling van *Y* over *C* en *I* een probleem. Speciaal aan dit laatste vraagstuk zullen wij nog enige aandacht schenken.

Volgens de Klassieken kan er worden geïnvesteerd, nadat er bespaard is. De besparingen leiden automatisch tot investeringen. De

gelijkheid tussen *I* en *S* wordt verzekerd door de hoogte van de interest. Als *S* groter dreigt te worden dan *I*, daalt de interest, totdat de gelijkheid tussen *S* en *I* weer bestaat. Een soortgelijke aanpassing stellen de Klassieken zich voor, indien *I* groter is dan *S* zou worden. Steeds wordt op de evenwichtsherstellende werking van het prijsmechanisme vertrouwd.

De Klassieken vinden het sparen waardevol, want het bevordert via de investeringen de produktiviteit en daarmede de economische groei. De consumptie wordt in die gedachtengang als een noodzakelijk kwaad opgevat.

Conclusie

Volgens de Klassieken is het nationaal inkomen bepaald door de produktiecapaciteit. Op grond van de Wet van Say wordt het geproduceerde steeds door de markt opgenomen. Verstoringen zijn altijd van tijdelijke aard, omdat het prijsmechanisme voor herstel van het evenwicht zorgt. Overheidsingrijpen heeft geen zin, omdat het economisch systeem vanzelf naar een optimale situatie tendeert.

2. Keynes

De aanval van Keynes op het klassieke systeem betreft zowel de Wet van Say als het veronderstelde evenwichtsherstel door prijsaanpassingen. De Wet van Say houdt geen rekening met de afgeleide functie van het geld, namelijk die van oppotmiddel. Het is volstrekt niet zeker, dat iemand die geld heeft ontvangen door de verkoop van goederen, dit geld ook weer geheel uitgeeft. Een deel kan dienen ter vergroting van de inactieve kasvoorraad. Een bepaald totaal aanbod van goederen garandeert niet, dat de effectieve vraag op dit aanbod aansluit. De effectieve vraag kan dalen, een proces dat gepaard gaat met oppotting. Het nationale geldinkomen daalt; er ontstaat werkloosheid.

Wat het loon betreft wijst Keynes erop, dat de Klassieken te zeer op het kostenaspect en te weinig op het inkomensaspect hebben gelet. Het loon vormt kosten voor de ondernemer en het inkomen voor de werknemer. De Klassieken hebben op de produktiekant en niet op de afzetkant gelet. Daling van het loon betekent minder koopkracht

in handen van het publiek, hetgeen de effectieve vraag ongunstig beïnvloedt. Waarom zouden de ondernemers, als het loon lager is, meer arbeiders in dienst nemen, terwijl hun afzetmogelijkheden minder worden? De vraag naar arbeidskrachten is in feite helemaal niet zo gevoelig voor het loon. Van veel meer belang zijn de winstverwachtingen der ondernemers. Als deze voldoende hoog zijn, staan de producenten betrekkelijk onverschillig tegenover het loonpeil.

Een soortgelijk betoog houdt Keynes n.a.v. het interestmechanisme. De ondernemer gaat niet méér investeren, omdat de interest lager wordt. Ook het investeren is afhankelijk van de verwachtingen. De verwachte opbrengsten worden door de ondernemer gedisconteerd en de daarbij optredende discontovoet wordt met de interest vergeleken. Tot de investering wordt besloten, indien de interest lager is dan deze discontovoet. Is het omgekeerde het geval, dan wordt van de investering afgezien. De interest speelt dus pas in tweede instantie een rol, namelijk na de discontering van de verwachte opbrengsten. Primair zijn de verwachtingen omtrent het economisch leven.

Ook wat de besparingen betreft, gelooft Keynes niet zozeer aan een verband met de interest. Het sparen is meer afhankelijk van *Y*. Volgens de consumptiefunctie is er een verband tussen *C* en *Y*. Daar *S* het complement is van *C*, is ook *S* een functie van *Y*: de spaarfunctie. Terwijl de marginale consumptiequote de verhouding aangeeft van de extra consumptie ΔC en het extra inkomen ΔY, is de marginale spaarquote *s* de verhouding tussen ΔS en ΔY. We hebben dus:

$$c = \frac{\Delta C}{\Delta Y} \text{ en } s = \frac{\Delta S}{\Delta Y} \text{ zodat } c + s = 1$$

Hiermede heeft Keynes de rentetheorie van de Klassieken verworpen en het is daarom begrijpelijk, dat hij een nieuwe rentetheorie heeft ontworpen. In zijn systeem brengt *r* geen gelijkheid tussen *I* en *S*, maar tussen geldvraag en geldaanbod. Keynes staat heel anders tegenover het sparen dan de Klassieken. Bij de Klassieken is *S* een alternatief voor *C*. Bij Keynes betekent sparen, dat de consumenten niet consumeren. Waarom zouden de ondernemers *S* opnemen om er produktieomwegen mee in te slaan? Het sparen is juist een aanwijzing dat de consumenten niet gediend zijn van veel consumptiegoederen. De winstverwachtingen van de ondernemers zijn bepaald niet zodanig dat zij zullen investeren.

Conclusie

Terwijl er volgens de Klassieken slechts één evenwicht is, waar het economisch systeem telkens naar terugkeert, is er volgens Keynes op elk werkgelegenheidsniveau een evenwichtstoestand denkbaar. Het nationale inkomen wordt namelijk bepaald door de effectieve vraag en niet door de produktiecapaciteit. De Wet van Say verliest uit het oog, dat de subjecten ontvangen gelden kunnen oppotten. Het loon is naast kostenfactor ook inkomensfactor en de interest brengt geen gelijkheid tussen I en S, doch alleen tussen geldvraag en geldaanbod.

3. De multiplier

Uit de gelijkheid van de investeringen en de besparingen kan men een belangrijke betrekking tussen de investeringen en het nationale inkomen afleiden. Wij weten, dat de extra besparingen ΔS gelijk zijn aan het produkt van de marginale spaarquote s en de toename van het nationale inkomen: $s \Delta Y$. Nu is het extra besparingsbedrag per definitie gelijk aan de investeringen, zodat $\Delta I = \Delta S$. Hieruit volgt, dat

$$\Delta Y = \frac{1}{s} \cdot \Delta I = \frac{1}{1 - c} \cdot \Delta I \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (1)$$

De toename van het inkomen blijkt een veelvoud te zijn van de toename van de investeringen, omdat de breuk 1/1 - c een getal groter dan 1 voorstelt. Voor deze breuk kiezen we de letter k. Men noemt k de multiplier. De multiplier is dus gelijk aan het omgekeerde van de spaarquote. Als de spaarquote ⅓ bedraagt is de multiplier 3. Een investering van ƒ 1000.-leidt tot een totale vergroting van het inkomen van ƒ 3000.-. Dit komt door het doorstromen van het geld dat voor de investering wordt aangewend. Eerst veroorzaakt dit geld extra inkomen in bv. de kapitaalgoederenindustrie, daarna wordt een deel consumptief besteed in de consumptiegoederenindustrie, waar het weer als inkomen wordt ontvangen. Dit gaat steeds voort, maar bedacht moet worden, dat iedere keer een deel van de koopkracht weglekt: het spaarlek. De multiplier kan daarom nooit oneindig groot worden.

Nu mag men uit het multiplie reffect niet zonder meer afleiden, dat men op korte termijn door een éénmaal voorkomende extra investering het inkomen met een veelvoud kan vergroten. De stijging van het inkomen kost immers tijd. Als de extra investering betrekking heeft op het jaar 1962, ontstaat gedurende de jaren na 1962 in totaal een extra inkomen dat een veelvoud is van de inkomensstijging die is ontstaan door de extra investering. Bekijken we elk jaar afzonderlijk dan is de inkomenstoename een steeds kleiner wordend bedrag.

Willen we nu in een bepaalde periode bereiken, dat het inkomen met een veelvoud van het bedrag der investeringen stijgt, dan zullen wij ons niet moeten beperken tot het doen van één investeringsstoot, doch elk jaar een bedrag ΔI moeten investeren. Dan zal er op den duur een periode zijn waarin de na-ebbende effecten van de investeringsstoten uit de voorafgaande perioden in totaal een inkomensvergroting geven die een veelvoud bedraagt van het bedrag dat telkens wordt geïnvesteerd.

Het multiplierbeginsel leert, dat in een depressieve toestand het economisch leven bv. door overheidsinvesteringen weer op gang kan worden gebracht, waarbij het per periode te investeren bedrag altijd kleiner is dan de inkomenseffecten die in totaal worden opgewekt.

Conclusie

De multiplier geeft de verhouding aan tussen de uiteindelijke toename van het nationale inkomen en de primaire toename van Y. Als men een groot aantal perioden achtereen telkens een bedrag Δ I investeert, komt er een periode waarin $\Delta Y = k \Delta I$.

4. Inkomens- en prijsaanpassing

Uit de beschouwing van de vorige paragraaf blijkt, dat er nog voldoende braakliggende produktiefactoren zijn die het mogelijk maken, dat I en daarmede Y stijgt. Er is dus sprake van onderbesteding, want anders gaat de produktie van kapitaalgoederen ten koste van de voortbrenging van consumptiegoederen. De theorie van Keynes is dan ook vooral van belang in een toestand van onderbesteding. Zij leert, dat in een dergelijke situatie door de overheid investeringen ter hand kunnen worden genomen om de werkgelegenheid te stimuleren. Het is dan niet noodzakelijk een bedrag te investeren gelijk

aan het verschil tussen *Y* bij volledige werkgelegenheid en de huidige *Y*, omdat volgens de multipliergedachte met een geringer bedrag kan worden volstaan.

Hoewel de gedachtengang van Keynes vooral op de depressie toepasbaar is, blijkt het door hem ontworpen begrippenapparaat ook bij overbesteding te gebruiken. De verschijnselen die dan ontstaan, kunnen echter beter met de klassieke theorie worden benaderd. Een extra investering, uitgaande van een toestand van bestedings-evenwicht, kan alleen maar leiden tot een inflatoire prijsstijging. Dan gaan de prijzen weer een rol spelen. Er ontstaat een soort gevecht tussen de prijzen van de kapitaal- en die van de consumptie-goederenindustrie. Van een reële toename van het nationale inkomen kan geen sprake zijn. In die situatie komt de klassieke gedachte betreffende de rol van de interest in het spel van *I* en *S* weer naar voren. Het sparen wordt weer het alternatief voor de consumptie.

De economie komt dan in rust bij een hoger prijs- en loonpeil. Dan is het inderdaad het prijsmechanisme, dat voor het evenwichtsherstel zorg draagt. Het grote bezwaar van de aanpassing via prijzen en lonen is echter de ontwaarding van het geld. Het monetaire evenwicht is in inflatoire richting verbroken geweest.

In een toestand van onderbesteding geldt de Keynesiaanse theorie, volgens welke het evenwicht tot stand komt via wijzigingen in *Y*. Er is op elk punt een evenwichtstoestand denkbaar. De interest wordt bepaald door het geldaanbod en de mate waarin men van liquiditeit afstand wil doen. Voorbij het bestedingsevenwicht zal bij aanhoudende effectieve vraag zich een evenwicht instellen door de prijsaanpassing. In dat geval is er van oppotting geen sprake en wordt een groot deel van het beschikbare geld in de actieve sfeer gepompt. De rentestand regelt dan de mate waarin dit geld in verband met investeringen wordt opgenomen. Het evenwicht is bereikt, wanneer door variaties in r *I* en *S* aan elkaar gelijk zijn. Lonen en prijzen stijgen, totdat overal vraag en aanbod elkaar in evenwicht houden.

Conclusie

De tegenstelling tussen Keynes en de Klassieken is geen kwestie van goed en fout, maar van wel of niet actueel. Als er onderbesteding is, kunnen de verschijnselen het beste worden begrepen door de theorie van Keynes en moet geen betekenis worden ge-

hecht aan prijsvariaties. Bij overbesteding is het begrippenapparaat van Keynes ook superieur, maar in die toestand is inderdaad de produktiecapaciteit bepalend voor de reële waarde van Y, omdat de effectieve vraag dan groter is dan past bij bestedingsevenwicht. Door prijsstijgingen neemt de nominale waarde van Y toe, totdat er bij een hoger prijspeil weer evenwicht is.

5. Slotopmerkingen

In dit hoofdstuk is de theorie van Keynes vergeleken met die van de Klassieken. De Klassieken meenden, dat zich alleen maar tijdelijk afwijkingen van het punt van volledige werkgelegenheid kunnen voordoen, omdat zij erg vertrouwden op de werking van het prijsmechanisme. Keynes heeft laten zien, dat dit vertrouwen in het algemeen niet gerechtvaardigd is en dat alleen wanneer de produktiemiddelen alle bezet zijn, de prijzen weer een rol gaan spelen.

Ook kwam het multiplierproces ter sprake, dat juist in een periode van onderbesteding van belang is; dit mechanisme leert immers, dat een toename van bv. overheidsinvesteringen het inkomen *Y* met een veelvoud van deze toename doet stijgen.

6. Vragen

1. Wat gebeurt er volgens de Klassieken, wanneer meer arbeiders worden gevraagd dan aangeboden?

2. Zijn er dan volgens Keynes nog meer consequenties?

3. Hoe groot is de multiplier als de marginale consumptiequote ⅔ is?

4. Het nationale inkomen komt 5 miljard tekort om volledige werkgelegenheid te realiseren. De marginale spaarquote is ⅕. Hoeveel zal de overheid investeren?

5. Bespreek de consequenties, als men zich t.a.v. de spaarquote heeft vergist.

6. Is het, macro-economisch gezien, juist de lonen te verhogen in een toestand van overbesteding (bij gelijkblijvende arbeidsproduktiviteit)? Wie zullen op een dergelijke verhoging aandringen?

XIII. Conjunctuur en groei

1. Fluctuaties van het nationale inkomen

Wij hebben nu geleerd, dat zowel een toestand van onderbesteding als een toestand van overbesteding kunnen voorkomen. In het eerste geval doet zich het verschijnsel van de werkloosheid voor, terwijl in het tweede geval een opwaartse druk op het loon- en prijspeil resulteert.

Perioden van over- en onderbesteding wisselen elkaar tamelijk regelmatig af. Deze afwisseling staat bekend als het conjunctuurverschijnsel. Het bovenste punt van de golf heet de crisis; de daarop volgende neergaande tak heet baisse en het dieptepunt de depressie. De opgaande beweging culmineert in de hausse. De lengte van een complete golf wisselt van 7 tot 11 jaar.

De stand van de conjunctuur kan met verscheidene zg. barometers worden bepaald. Zo kan men letten op de werkgelegenheid, de omvang van de produktie, het prijspeil, de geldstroom e.d. Tijdens de hausse vaart een golf van optimisme door het gehele economische leven. Het geld rolt, er is van alles te krijgen, prijzen en lonen stijgen. Monetair gezien heeft een inflatieproces plaats.

Naast de conjuncturele ontwikkeling is in het bizonder de meer trendmatige ontwikkeling van het economisch leven van groot belang. Voor de meeste westerse landen geldt, dat de conjunctuurbewegingen zich slingeren rond een opgaande rechte lijn, die de regelmatige groei van de produktiviteit en daarmede van de welvaart symboliseert. Deze regelmatige opgaande beweging is min of meer structureel bepaald door de veranderingen van de techniek, de bevolkingsgroei en de toenemende specialisatie. Met deze beweging hangt de economische ontwikkeling van een land samen en hier kijken de onderontwikkelde gebieden om de hoek, die te kampen hebben met een laag reëel inkomen per hoofd van de bevolking.

Conclusie

Vooral twee bewegingen van Y zijn van belang, nl. de cyclische conjunctuurbeweging en de regelmatige groeibeweging.

2. Conjunctuurtheorie

Het deel van de economie dat zich bezighoudt met de verklaring van het conjunctuurverschijnsel, heet de conjunctuurtheorie. De aandacht concentreert zich vooral op het verklaren van de crisis. Twee theorieën, waarvan hier alleen maar de hoofdzaak naar voren kan worden gebracht, staan hier tegenover elkaar.

Volgens de overinvesteringstheorie is tijdens de hausse teveel geïnvesteerd ten opzichte van de besparingen. Deze discrepantie tussen *I* en *S* is veroorzaakt door het bankkrediet. Door hun geldscheppend vermogen drukken de banken de interest op de markt beneden het niveau dat door het natuurlijk evenwicht van vraag naar en aanbod van geldkapitaal zou ontstaan. Naast de besparingen van de gezinnen voegt zich het bankgeld, waardoor het aanbod toeneemt en de interest daalt. De lagere interest prikkelt de ondernemers, langere produktiewegen in te slaan dan overeenkomt met de bedoelingen van de consumenten. Zolang de banken gelden blijven scheppen gaat alles goed, maar hier komt eens een einde aan, terwijl bovendien de consumenten op een gegeven ogenblik consumptiegoederen vragen die er niet zijn. Er ontstaan prijsbewegingen, omdat een zekere verwringing van de produktiestructuur blijkt, als gevolg van een te sterke nadruk op de kapitaalgoederenindustrie ten opzichte van de consumptiegoederenindustrie. De crisis is een feit; de banken stoppen hun kredietverlening. De baisse en daarmede de periode van herstel van het evenwicht is begonnen.

De onderconsumptietheorie verklaart de moeilijkheden uit de omstandigheid, dat de gezinnen hun spaarneiging nog handhaven, terwijl de ondernemers klaar zijn met de produktie-omweg en derhalve grote hoeveelheden consumptiegoederen op de markt werpen. De sterke spaargewoonte van de consumenten verhindert echter de koop van deze goederen; de afzetcrisis is een feit. Voorraden hopen zich op; orders worden geannuleerd. Een neergaande beweging zet zich in. Deze theorie vertoont enige verwantschap met bepaalde elementen uit de theorie van Keynes, in het bizonder de gedachte, dat het sparen de oorzaak van de stagnatie is.

Onderconsumptie- en overinvesteringstheorie zijn beurteling actueel. Nu eens moet een crisis inderdaad worden verklaard uit een soort kopersstaking, dan weer heeft een sterke inflatoire financiering tot een opgeblazen situatie geleid.

Conclusie

Een crisis kan worden verklaard uit een verschil tussen de gewenste investeringen en de gewenste besparingen in de loop van de tijd. Als de ondernemers, in de war gebracht door de banken, meer investeren dan door de consumenten wordt bespaard, ontstaat overinvestering. Deze gedachtengang is verwant aan de Klassieken, omdat I hier op S volgt via het interestmechanisme, terwijl bij Keynes juist S volgt op I via variaties in Y.De aan Keynes' theorie verwante conjunctuurtheorie is de onderconsumptietheorie, waarbij het sparen langer voortgaat dan de producenten blijkens de door hen ingeslagen produktie-omweg dachten. Dan ontstaat er een afzetcrisis.

3. Conjunctuurpolitiek

Beide theorieën komen erop neer, dat de effectieve vraag niet aansluit op de produktiecapaciteit. Bij de overinvesteringstheorie is de effectieve vraag eerst naar investeringsgoederen en later naar consumptiegoederen te groot en bij de onderconsumptietheorie is de effectieve vraag te klein. De centrale opgave van de door de overheid gevoerde conjunctuurpolitiek is dan ook het aanpassen van de effectieve vraag aan de beschikbare produktiecapaciteit, zodat zowel bestedingsevenwicht als monetair evenwicht ontstaan.

Om dit te realiseren staan de overheid verscheidene instrumenten ten dienste. Wij leerden reeds de monetaire politiek kennen als een middel om in- en deflatieprocessen te beteugelen. Daar het effect hiervan vaak beperkt is, is aanvulling gewenst. In dit verband is vooral de loon- en prijspolitiek van belang. Een evenwichtsherstel via lonen en prijzen in een toestand van overbesteding is niet alleen nadelig voor de koopkracht van het geld, maar is ook een proces waarvan men het einde niet kent. Men dient de overmatige bestedingsneiging rechtstreeks aan te pakken door lonen en prijzen niet haasje over te laten springen en door fiscale maatregelen te treffen. Zo kan de overheid altijd door het verhogen van de belastingen de bestedingen afremmen. Men ziet hieruit, dat in een moderne economie de belastingen niet allen dienen om de overheid aan geld te helpen, maar vooral een rol te spelen in de conjunctuurpolitiek.

De overheid beschikt ook nog over de begroting in haar geheel

als instrument van conjunctuurpolitiek. De overheidsbegroting is het overzicht van ontvangsten (belastingen) en uitgaven van de overheid. In een toestand van overbesteding zal de regering trachten, de overheidsontvangsten groter te laten zijn dan de overheidsuitgaven. Zo wordt de koopkracht uit de circulatie weggezogen. Als er onderbesteding is, zal men precies het tegendeel trachten te verwezenlijken. Dan is het zaak, koopkrachtverruimend op te treden. Men noemt deze vorm van begrotingspolitiek wel anti-cyclische begrotingspolitiek.

Al deze instrumenten beogen slechts één doel, nl. het in de hand houden van de bestedingen met het oog op de werkgelegenheid.

Conclusie

De conjunctuurpolitiek is een ingewikkeld complex van maatregelen ter beheersing van de effectieve vraag, erop gericht dat zoveel mogelijk het bestedingsevenwicht en het monetaire evenwicht worden gerealiseerd.

4. De groeitheorie

Blijkens de conjunctuurtheorie moet de oorzaak van de beweging worden gezocht in het niet op elkaar afgestemd zijn van de produktie-capaciteit en de effectieve vraag. Er is een discrepantie tussen vraag en aanbod, hetzij in de vorm van onderbesteding hetzij in de gedaante van overbesteding.

De groeitheorie concentreert zich nu op de factoren die het aanbod, d.i. het produktievermogen, bepalen. Aannemende, dat de overheid erin slaagt een toestand van bestedings- en monetair evenwicht te realiseren, komt men voor de vraag te staan, of dit algemeen economische evenwicht zich in de loop van de tijd in opwaartse richting kan ontwikkelen. Als dit zo is, spreekt men van een evenwichtige economische groei.

De factor die een proces van economische groei mogelijk maakt, is de technische ontwikkeling. De ontwikkeling van de techniek verhoogt de arbeidsproduktiviteit, d.w.z. dat per werknemer het produktiequantum per periode stijgt. Dit is dus een factor waardoor het produktievermogen zou kunnen toenemen. Of er wordt geïnvesteerd, hangt echter enerzijds af van de verwachtingen die de ondernemers t.a.v. de nieuwe vindingen koesteren en anderzijds van de spaar-

zaamheid van de bevolking. Het maken van meer kapitaalgoederen veronderstelt het tijdelijk afstand doen van consumptie; er moet worden gespaard. Het sparen maakt het mogelijk, produktieomwegen in te slaan. Sparen is echter slechts mogelijk bij een voldoend hoog inkomen. Dit is nu juist de moeilijkheid in de onderontwikkelde gebieden. De marginale consumptiequote ligt daar dicht bij één, omdat in de elementaire levensbehoeften nog niet is voorzien. Van sparen kan daarom geen sprake zijn. Er kan niet worden gespaard, omdat het inkomen te laag is en het inkomen is te laag omdat er niet wordt gespaard. Ziedaar de schrijnende problematiek van de onderontwikkelde landen, die nog wordt verergerd door de sterke bevolkingsgroei. De wet van de toe- en afnemende meeropbrengst leert, dat voorbij een zeker punt een toename van de variabele produktiefactor zelfs tot afnemende totale opbrengsten kan leiden. De produktiefactor arbeid is in overmaat aanwezig, hetgeen lage lonen en armoede veroorzaakt. Een van de klassieke economen nl. Malthus (1766-1834) kwam op grond hiervan al tot zeer pessimistische beschouwingen. Hij meende, dat de bevolkingsgroei aanzienlijk sterker zou zijn dan de toename van de bestaansbronnen. Velen zouden daardoor van honger omkomen. Malthus heeft geen rekening gehouden met de voortschrijding van de techniek, waardoor de spanning tussen bevolkingsgroei en bestaansbronnen niet zo groot behoeft te zijn als hij vreest. Zolang in de onderontwikkelde gebieden de technische kennis niet kan worden toegepast, lijkt de toestand erg op die Malthus voor ogen had.

De onderontwikkelde gebieden kunnen alleen worden geholpen wanneer men een mondiaal hulpprogramma opstelt. De rijke westerse landen zullen iets van hun welstand moeten afstaan. Nationaal zijn wij hier al aan gewend. De overheid hevelt bedragen van de hogere naar de lagere inkomens over. Daardoor wordt de nationale inkomens-verdeling enigszins genivelleerd. Precies zo moet men zich een herschikking van de internationale inkomensverdeling denken. Het grote politieke belang van een verheffing van het levenspeil in belangrijke delen van de wereld kan niet genoeg onder ogen worden gezien.

Conclusie

Het probleem van de onderontwikkelde gebieden gekenmerkt door een hoge marginale consumptiequote en een grote omvang van de

bevolking, is gelegen in het gebrek aan reëel kapitaal. De vorming van reëel kapitaal veronderstelt - naast de aanwezigheid van ondernemerszin - voldoende besparingen, die er echter door het lage inkomen niet zijn. Alleen een internationale samenwerking kan hier hulp bieden.

5. Slotopmerkingen

In dit hoofdstuk is iets nader ingegaan op conjunctuur- en groeiprocessen. Voor beide bewegingsverschijnselen geldt, dat men er een behoorlijk inzicht in heeft. Wat de conjunctuur betreft is dit inzicht van dien aard, dat men er ook in slaagt de conjuncturele beweging enigszins te beheersen. Aan het vraagstuk van de economische groei, vooral in de onderontwikkelde gebieden, zijn zovele niet-economische facetten waarneembaar, dat zeker nog niet van een oplossing kan worden gesproken.

De paragraaf over de conjunctuurpolitiek heeft geleerd, dat de overheid niet aarzelt op strategische punten in het economisch leven in te grijpen. Deze bereidheid was niet altijd aanwezig. Bij het klassieke inzicht over de werking van het economisch stelsel sluit het liberalisme aan. Volgens deze economisch-politieke denkrichting kan het optreden van de overheid in het economisch leven tot een minimum beperkt blijven, omdat het prijsmechanisme automatisch alle verstoringen uit de weg zou ruimen. Deze extreme vorm van het liberalisme komt thans praktisch niet meer voor. De zg. neo-liberalen erkennen, dat het prijsmechanisme vaak onvolkomen werkt en dat correcties nodig zijn. Hoever men met deze correcties moet gaan is meer een kwestie die wordt beantwoord op grond van de concrete situatie dan met behulp van duidelijke politieke richtlijnen. Zo is zelfs in het economisch-politieke denken een zekere toenadering merkbaar tussen neo-liberalen en socialisten. Oorspronkelijk beoogden de socialisten een volledige uitschakeling van het marktmechanisme, waarmede afschaffing van de particuliere eigendom gepaard gaat. Alle produktiemiddelen zijn dan in handen van de gemeenschap. Dit is het beeld, dat thans de communisten voor ogen staat.

Het moderne socialisme gaat niet zover. Weliswaar is men van mening, dat een aantal belangrijke industrieën door de overheid moet worden genationaliseerd, doch men wenst in beginsel het prijs-

mechanisme te handhaven. Hoewel zo op het eerste gezicht het moderne socialisme niet zo ver afstaat van het neo-liberalisme, blijken toch in de praktische politiek steeds belangrijke verschillen.

Deze verschillen komen vooral naar voren, als het gaat om de inkomensverdeling en de correcties daarop. Belastingverlaging of loonsverhoging kunnen uit macro-economisch oogpunt alternatieven zijn, die tegen elkaar moeten worden afgewogen. Bij dit soort afwegingen wordt echter niet alleen op het effect op de bestedingen gelet, doch spelen politieke factoren mede een rol.

6. Vragen

1. De liberale economen betoogden tijdens de depressie van de jaren dertig, dat de lonen moesten worden verlaagd. Is dit juist?

2. Met structuurpolitiek bedoelt men het complex van maatregelen, gericht op een evenwichtige groei. Kunnen conjunctuurpolitiek en structuurpolitiek botsen?

3. In een land is de inkomstenbelasting sterk progressief. Wat is het globale effect van een belastingverlaging? Vergelijk dit met een loonsverhoging.

4. Vertel iets over Malthus.

XIV. Internationale economische betrekkingen

1. Inleiding

In de loop van dit boek is reeds op verscheidene plaatsen de overheid in het beeld betrokken. Het buitenland is echter systematisch buiten beschouwing gebleven. Elke volkshuishouding onderhoudt evenwel relaties met het buitenland en daarom moet enige aandacht aan de internationale economische betrekkingen worden geschonken.

Er is niet alleen een arbeidsverdeling binnen een volkshuishouding, doch ook tussen de landen. Het ene land legt zich toe op de produktie van boter, het andere op de produktie van landbouwmachines. Deze specialisatie hangt samen met natuurlijke omstandigheden en de betrekkelijke immobiliteit van de arbeid over de grenzen. Elk land legt zich toe op de produktie van die goederen waarvoor het relatief het meest geschikt is. Het woord 'relatief' is belangrijk, want het is mogelijk, dat een land *A* twee produkten onder gunstiger voorwaarden kan maken dan bv. een land *B*. Dit betekent niet, dat er geen handel mogelijk is tussen *A* en *B*. Meestal is de voorsprong in één van de produkten immers het grootst en op dit produkt zal *A* zich toeleggen, terwijl *B* het andere produkt maakt. Dit zg. comperatieve kostenbeginsel gaat terug op Ricardo.

De uitvoer van goederen heet export, de invoer heet import. Naast de goederenruil heeft er ook dienstenverkeer plaats. Hieronder valt bv. het toerisme en het transport (K.L.M.). Bovendien neemt men kapitaalstromen waar, die het gevolg zijn van het over en weer verlenen van kredieten op korte en lange termijn.

Conclusie

Evenals de nationale arbeidsverdeling de ruil in het leven roept, vloeit uit de internationale arbeidsverdeling de internationale handel voort.

2. De betalingsbalans

De economische relaties die een land gedurende een jaar met het buitenland onderhoudt, komen op een systematische wijze tot uit-

drukking op de betalingsbalans. De betalingsbalans is in een vijftal deelbalansen onderverdeeld.

De goederenbalans vermeldt de in- en uitvoer van goederen. In Nederland overtreft de invoer praktisch altijd de uitvoer. Op de dienstenbalans komen het toerisme en de vervoersdiensten, zoals scheep- en luchtvaart, tot uitdrukking. De kapitaalopbrengstenbalans geeft de uit het buitenland ontvangen en aan het buitenland uitgekeerde renten en dividenden weer. Deze eerste drie balansen worden tezamen wel de lopende rekening van de betalingsbalans genoemd. De laatste jaren vertoonde de lopende rekening voor Nederland een overschot.

De kapitaalbalans vat de kredietverlening aan en door het buitenland samen. Op deze balans staan dus de ontvangen en verleende lange en korte kredieten. Tenslotte is er de goudbalans, waarop de in- en uitvoer van goud staat aangegeven. Het goud geldt immers nog steeds als internationaal betaalmiddel.

De betalingsbalans is formeel altijd in evenwicht, omdat elke transactie aan een tegentransactie is gekoppeld. Materieel behoeft er geen evenwicht te zijn, omdat de lopende rekening een tekort of een overschot kan vertonen. In een dergelijk geval vinden goud- en krediettransacties plaats, die, wanneer zij zich herhaaldelijk in één bepaalde richting voordoen op een onevenwichtigheid wijzen. Als de lopende rekening een overschot vertoont, spreekt men van een actieve betalingsbalans, in het tegengestelde geval van een passieve.

Conclusie

De betalingsbalans geeft een systematisch overzicht van alle economische transacties die een land gedurende een jaar met het buitenland afwikkelt. De betalingsbalans wordt in vijf deelbalansen onderverdeeld, die tezamen boekhoudkundig altijd in evenwicht verkeren. Het gaat echter om het materiële evenwicht, dat aan de stand van de lopende rekening kan worden afgelezen.

3. Fluctuerende en vaste wisselkoersen

Vrijwel elk land heeft zijn eigen geldstelsel. De buitenlandse betaalmiddelen worden in het algemeen deviezen genoemd. Tussen deze betaalmiddelen bestaan waardeverhoudingen, de zg. wissel-

koersen. Zo is de koers van de dollar thans ƒ 3.60. Als alle valuta's vrijelijk tegen elkaar kunnen worden ingewisseld, is er sprake van valuta-convertibiliteit. Het complex van wisselkoersen vormt dan één samenhangend geheel.

De internationale transacties kunnen worden afgewikkeld met een systeem van vaste of met een stelsel van fluctuerende koersen. In het laatste geval kunnen de koersen vrij fluctueren en komt de hoogte van de wisselkoers onder invloed van vraag en aanbod tot stand. Het grote bezwaar van de fluctuerende wisselkoersen schuilt in de onzekerheid die t.a.v. het goederen- en dienstenverkeer ontstaat. Men kan niet van de prijzen opaan, omdat deze regelmatig veranderen.

Tegenwoordig kennen wij een systeem van vaste wisselkoersen, dat gebaseerd is op de overeenkomst van Bretton Woods van 1944. Bij deze overeenkomst werd besloten tot de oprichting van het Internationaal Monetair Fonds en de Internationale Bank voor Herstel en Ontwikkeling. De eerste instelling is in het leven geroepen om de wisselkoersen te stabiliseren, de convertibiliteit te bevorderen en middelen te verschaffen om onevenwichtigheden op de betalingsbalans op te vangen, de tweede om langlopende leningen te verstrekken.

De mogelijkheid bestaat, dat een bepaalde valuta ondergewaardeerd is. Dit blijkt uit regelmatig terugkerende overschotten op de lopende rekening. Het betrokken land verleent voortdurend krediet en accumuleert goud. Deze situatie is onevenwichtig en leidt tot een druk op het binnenlandse loon- en prijspeil. Het Fonds spreekt in die situatie van een fundamentele onevenwichtigheid en opent de mogelijkheid, de valuta opnieuw te waarderen en de wisselkoers aan te passen. Wordt de waarde van de valuta ten opzichte van de dollar verhoogd, dan spreekt men van een revaluatie. Daar er een vaste goudprijs in dollars bestaat, betekent een revaluatie dus een daling van de waarde van de goudvoorraad van de Centrale Bank, uitgedrukt in de eigen valuta. Vindt het omgekeerde plaats, dan wordt van devaluatie gesproken. Hiertoe kan aanleiding zijn een betalingsbalans die voortdurend passief is. Devaluatie stimuleert de export en remt de import af. Het concrete effect hangt echter af van de prijselasticiteit van in- en uitvoer.

In Nederland heeft in het voorjaar van 1961 een revaluatie plaats gehad. Zo werd de dollar toen van ƒ 3.80 op ƒ 3.60 gebracht. De

achtergronden van deze revaluatie kunnen eerst goed worden begrepen, wanneer aandacht wordt geschonken aan de macro-economische balansvergelijking voor een open economie met ingrijpen van de overheid.

Conclusie

Krachtens de overeenkomst van Bretton Woods staan de nationale economieën met elkaar in contact via een stelsel van vaste wisselkoersen. Revaluatie en devaluatie zijn alleen toegestaan, als er sprake is van een fundamentele onevenwichtigheid van de betalingsbalans.

4. De macro-economische balansvergelijking

De nettowaarde van het nationale produkt voor een gesloten economie, zonder overheidsingrijpen, was $W = C + I$. Hierdoor ontstaat een nationaal geldinkomen Y, dat gelijk is aan W en dat wordt verdeeld over C en S.

Houdt men nu rekening met de overheid en het buitenland, dan is de nettowaarde van het nationale produkt W gelijk aan

$$W = C + I + G + E \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (1)$$

In (1) stelt G de overheidsuitgaven en E de totale lopende diensten aan het buitenland voor. De bestedingsvergelijking voor het nationale geldinkomen luidt nu:

$$Y = C + S + B + M \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (2)$$

In (2) stelt B de belastingen en M de totale lopende betalingen aan het buitenland voor. Men ziet, dat voor een open economie met overheidsingrijpen I en S geenszins aan elkaar gelijk behoeven te zijn. Thans geldt de gelijkheid:

$$I + G + E = S + B + M \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (3)$$

Alleen als de overheidsbegroting in evenwicht is - nl. $G = B$ - en de betalingsbalans in materieel evenwicht verkeert, zodat $E = M$,

is *I* gelijk aan *S*. Gaat men ervan uit, dat de overheidsuitgaven gelijk zijn aan het totaal van de belastingontvangsten, dan luidt vergelijking (3):

$$S - I = E - M \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (4)$$

Vergelijking (4) drukt uit, dat een overschot op de lopende rekening zich manifesteert als een overschot van de besparingen t.o.v. de investeringen.

Monetair gezien kan worden opgemerkt, dat in een evenwichtstoestand het inflatoire effect van de investeringen, de overheidsuitgaven en de lopende diensten aan het buitenland steeds precies wordt gecompenseerd door het deflatoire effect van de besparingen, de belastingen en de lopende betalingen aan het buitenland.

Naast een spaarlek kan nu ook worden gesproken van een belastinglek en een invoerlek. Geld verdwijnt uit de circulatie door *S*, door *B* en door *M*. Deze drie grootheden vertonen alle drie een verband met *Y*. De marginale spaarquote is $\frac{\Delta S}{\Delta Y}$; volkomen analoog is de marginale belastingquote $b = \frac{\Delta B}{\Delta Y}$ en de marginale invoerquote $m = \frac{\Delta M}{\Delta Y}$. De multiplier *k* is voor een open economie met overheidsingrijpen dus niet $\frac{1}{s}$, maar $\frac{1}{s+b+m}$. Hieruit volgt dat de multiplier kleiner is dan wet ot nu toe dachten. Er lekken ook bedragen weg via belastingen en invoer.

Hoe moeten wij ons nu de werking van het multipliermechanisme denken? Neem eens aan, dat er evenwicht is op de lopende rekening; dus $E = M$. Door een plotselinge buitenlandse vraag neemt *E* toe met ΔE. Daardoor stijgt ook het inkomen *Y* met ΔE. Daarvan wordt een deel consumptief besteed en leidt dus tot een nieuwe toename van het inkomen, terwijl de rest weglekt via *S, B* en *M*. Dit gaat door tot het inkomen volgens de multiplierformule is toegenomen met een veelvoud van de primaire toename ΔE:

$$\Delta Y = \frac{1}{1-c} \cdot \Delta E = \frac{1}{s+b+m} \cdot \Delta E \quad \ldots\ldots\ldots\ldots \quad (5)$$

Nu is er rust in de kringloop: het inflatoire effect van de extra uitvoer - vergroting geldcirculatie terwijl de goederen verdwijnen - is gecompenseerd door het deflatoire effect van het spaarlek, het belastinglek en het invoerlek.

Bij de Nederlandsche Bank is intussen de goud- en deviezenvoorraad toegenomen, hetgeen in het algemeen gunstig is, omdat bij een teruggang van de internationale conjunctuur een dergelijke reserve aan internationale liquiditeiten de mogelijkheid schept, nog enige tijd grondstoffen te kunnen invoeren en zodoende de werkgelegenheid op peil te houden.

Intussen veronderstelt de bovenstaande redenering, dat de produktie nog voldoende kan toenemen. Als het punt van bestedingsevenwicht praktisch is bereikt, kan of niet aan de buitenlandse vraag worden voldaan of het nieuw gevormde inkomen niet consumptief worden besteed, omdat er geen produktiemiddelen meer vrij zijn. In die situatie leidt een aanhoudende buitenlandse vraag slechts tot een druk op het loon- en prijspeil. Deze druk gaat voort tot het prijspeil zo sterk gestegen is, dat de buitenlandse vraag wegvalt, omdat wij te duur zijn geworden. Intussen heeft zich dan in het binnenland een niet ongevaarlijk inflatieproces voorgedaan. We zien dus dat ook wanneer overheid en buitenland in de beschouwing worden betrokken, het principe van de effectieve vraag blijft gelden met hetzij verschijnselen à la Keynes, hetzij gebeurtenissen à la de Klassieken.

In het voorjaar van 1961 openbaarde zich in Nederland de situatie van een aanhoudende buitenlandse vraag, terwijl de grens van de produktiecapaciteit was bereikt. De regering wenste geen stijging van het loon- en prijspeil, omdat daardoor de koopkracht van de gulden wordt tenietgedaan en de schuldverhoudingen worden verstoord. Er bleef toen slechts één middel over om de buitenlandse vraag en daarmede de overbesteding af te remmen nl. de revaluatie. De revaluatie betekent immers, dat wij voor het buitenland duurder worden en het buitenland voor ons goedkoper, Daardoor wordt het evenwicht op de lopende rekening dichter benaderd.

Naast monetair en bestedingsevenwicht heeft zich dus nu ook het materieel evenwicht op de betalingsbalans gevoegd. De grote moeilijkheid van de economische politiek is, deze alle te verwezenlijken en bovendien geen maatregelen te nemen die de groei nadelig beïnvloeden. Vooral dit laatste is geen eenvoudige opgave, omdat

investeringen die uit een oogpunt van economische groei noodzakelijk zijn, om conjuncturele redenen of om der wille van het betalingsbalansevenwicht achterwege moeten blijven.

Conclusie

Ook voor een open economie met overheidsingrijpen geldt echter, dat de verhouding tussen effectieve vraag en produktiecapaciteit de relatie is waar alles om draait. Effectieve vraag wordt ook uitgeoefend door de overheid en het buitenland. Bij de beheersing van de bestedingen spelen dus overheidsbudget en betalingsbalans ook een rol. De laatste jaren heeft Nederland vooral met overbesteding te kampen. Een druk op loon- en prijspeil is ontstaan, doordat de effectieve vraag steeds groter is dan de produktiecapaciteit.

5. Het Europest betalingsverkeer

Sinds 1 januari 1959 verloopt het handels- en betalingsverkeer in West-Europa volgens de Europese Monetaire Overeenkomst. Omstreeks die tijd werden de betrokken valuta's praktisch convertibel. Er is een Europees Fonds gesticht, dat landen die met tijdelijke onevenwichtigheden van hun betalingsbalansen te kampen hebben, kredieten verleent met een maximale looptijd van twee jaren. Nederland heeft in dit fonds 30 miljoen dollar gestort.

Via de E.M.O. verrekenen de centrale banken van de landen alle onderlinge vorderingen en schulden. De saldo's worden in goud en/of dollars betaald. De dollar fungeert als rekeneenheid. Als gevolg van de convertibiliteit kunnen de betalingen ook onderling worden afgewikkeld, zodat men in de E.M.O. vooral een Europees Instituut moet zien, dat een zekere samenwerking tussen de landen op het financiële en monetaire terrein mogelijk maakt.

Dit is in het bizonder van belang gezien de Europese Economische Gemeenschap (E.E.G.). Volgens dit verdrag zullen de invoerrechten en kwantitatieve restricties tussen Nederland, België, Luxemburg, Italië, Frankrijk en Duitsland in een periode van 12 tot 15 jaar worden afgeschaft. Het ziet er echter naar uit, dat deze gemeenschappelijke en grote markt sneller zal ontstaan. Tegenover de omringende landen wordt een gemeenschappelijk buitentarief ingesteld.

Men spreekt in een dergelijk geval van een douane-unie. Bij een vrijhandelszone handhaven de deelnemende landen tegenover de buitenwereld hun eigen tarieven.

Blijkens het associatieverdrag dat in de zomer van 1961 met Griekenland werd gesloten, heeft de E.E.G. een open karakter.

Conclusie

De economische samenwerking in West-Europa moet tenslotte leiden tot een gemeenschappelijke conjunctuur- en structuurpolitiek.

6. Slotopmerkingen

Dit afsluitende hoofdstuk brengt het buitenland in onze kringloop. Achtereenvolgens kwamen ter sprake de betalingsbalans, de wisselkoers, revaluatie, devaluatie, de E.M.O. en de E.E.G. In wezen gaat het steeds om het in de hand houden van de bestedingen en het stimuleren van de produktiecapaciteit. Het eerste vraagstuk is een conjunctuur-, het tweede een structuur- en groeiprobleem. Wanneer men uitgaat van een regelmatige technische ontwikkeling, is het groeiprobleem tenslotte de vraag naar de mate waarin men huidige consumptie wil vervangen door toekomstige. Deze vraag ligt voor elk geografisch gebied weer anders.

Bij het conjunctuurprobleem spelen vele instrumenten en doeleinden een rol. Men streeft naar bestedings-, monetair en betalingsbalansevenwicht. De overheid kan een anti-cyclische begrotingspolitiek voeren, lonen en prijzen beïnvloeden, revalueren. De Nederlandsche Bank kan disconto- en openmarktpolitiek voeren en zich beroepen op de Wet Toezicht Kredietwezen. Nu eens is het ene dan weer het andere instrument doeltreffend. De maatschappelijke omstandigheden veranderen van dag tot dag. De economische problematiek blijft in de kern echter dezelfde. Zowel micro- als macroeconomisch geldt, dat de spanningen tussen behoeften en bevredigingsmiddelen, tussen vraag en aanbod, tussen bestedingen en produktiecapaciteit tot een keuze dwingen uit de onderscheidene alternatieven, teneinde de spanningen zoveel mogelijk op te heffen.

7. Vragen

1. Koop het meest recente ‘Statistische Zakboekje’ van het C.B.S. en bestudeer de volgende overzichten:
    a. Samenstelling binnenlandse liquiditeiten.
    b. Goud- en deviezenvoorraad.
    c. Nationale Rekeningen.
    d. Betalingsbalans.
    e. Inkomensverdeling van natuurlijke personen.
    f. Prijsindexcijfer van het levensonderhoud.

2. In 1956 is er in Nederland een zg. bestedingsbeperking doorgevoerd. Onze bestedingen overtroffen toen nl. de binnenlandse produktie. Geef aan waarom deze bestedingsbeperking nodig was.

3. Waarom is het importeren deflatoir?

4. Hoe groot is de multiplier voor een open economie met overheidsingrijpen als de marginale spaarquote 0,1, de marginale belastingquote 0,2 en de marginale invoerquote 0,3 is?

Overzicht van de gehanteerde begrippen en relaties

I. Grondbegrippen

Economie, de wetenschap die zich bezighoudt met de verklaring van de verschijnselen die voortvloeien uit de schaarste.

Schaarste, de spanning tussen behoeften en bevredigingsmiddelen.

Goed, elk middel dat in een behoefte kan voorzien.

Nut, het vermogen van een goed behoeften te bevredigen.

Consumeren, het proces van de directe behoeftenbevrediging.

Produceren, het proces van de indirecte behoeftenbevrediging.

Gezinshuishoudingen, knooppunten in de volkshuishouding waar de consumptie plaats heeft.

Bedrijfshuishoudingen, knooppunten in de volkshuishouding waar de produktie plaats heeft.

Produktiefactoren, de natuur, de arbeid en het kapitaal. Van deze drie is het kapitaal de afgeleide produktiefactor. Natuur en arbeid zijn de oorspronkelijke produktiefactoren.

Arbeidsverdeling, het verschijnsel dat elk mens zich richt op een bepaald onderdeel van het produktieproces.

Ruil, het uitwisselen van goederen, hetzij rechtstreeks (ruil in natura), hetzij met behulp van het geld als tussenschakel (goed-geld-goed).

Centraal geleide volkshuishouding, gedetailleerde regeling van het economisch leven door de Staat.

Vrije ruilverkeershuishouding, samenleving waarin de economische beslissingen door de individuen in volle vrijheid worden genomen.

Data, feiten die voor de economische wetenschap een gegeven vormen en waarvan de verklaring derhalve aan andere wetenschappen wordt overgelaten.

II. De nationale boekhouding

Deductie, uitgaande van enkele hypothesen door logisch denken algemene conclusies opstellen.

Inductie, uitgaande van empirisch materiaal door logisch denken algemene conclusies opstellen.

Kringloop, samenvatting van de goederen- en geldstromen tussen bedrijven en gezinnen.

Nationaal geldinkomen, som van lonen, interesten, pachten en winsten die in één jaar ter beschikking komt. Symbool: Y.

Consumptie, gedeelte van Y dat door de gezinnen consumptief wordt aangewend. Symbool: C.

Besparingen, gedeelte van Y dat door de gezinnen niet-consumptief wordt aangewend. Symbool: S.

Bestedingsvergelijking van het nationale geldinkomen: $Y = C + S$.

Bruto-investeringen, toename van de voorraad consumptiegoederen, kapitaalgoederen en halffabrikaten.

Netto-investeringen, bruto-investeringen verminderd met de waarde-vermindering van het produktie-apparaat (afschrijvingen).

Netto nationale produkt, som van de waarde van de consumptiegoederen en netto-investeringen van een jaar. Symbool: W.

Samenstelling van het netto nationale produkt: $W = C + I$.

Vorming van het nationale geldinkomen door de produktie van de bedrijven: $Y = W$.

De gelijkheid van I en S, rechtstreeks uit de definities volgende betrekking tussen I en S. In symbolen: $Y = C + S$, $W = C + I$ en $Y = W$.

Macro-economie, beschrijving van het economisch gebeuren met behulp van geaggregeerde grootheden.

Micro-economie, beschrijving van het economisch gebeuren met behulp van niet-geaggregeerde grootheden.

Consumptiefunctie, verband tussen C en Y (resp. W). Als $C = cY$, waarin $c\ 0 < c < 1$, heet c de marginale consumptiequote.

III. De hoogte van het nationale geldinkomen

Autonome investeringen, investeringen die niet van de hoogte van *W* afhangen. Dus *I* is gelijk aan een constante waarde *A*.

Effectieve vraag, vraag uitgaande van gezinnen en bedrijven naar *C* en *I*.

Bepaling van W (*en Y*).

$$
\begin{aligned}
& W = C + I \\
& C = cW \\
& I = A \\
\text{Dus:} \quad & W = cW + A \\
\text{Of:} \quad (1\text{—c}) \quad & W = A \\
\text{Of:} \quad & W = \frac{A}{1\text{—c}}
\end{aligned}
$$

Kiezen wij *A* = 20 en *c* = ⅔ (de getallen uit het hoofdstuk) dan is *W* = 60, zoals reeds bekend is. De hoogte van *W* (resp. *Y*) hangt dus af van de autonome investeringen en de consumptieneiging.

Werkgelegenheid, aantal werknemers dat gegeven de produktie-omvang te werk kan worden gesteld. Als, bij gelijkblijvende *c, A* daalt, loopt dus ook de werkgelegenheid terug.

Prijspeil, gewogen gemiddelde van de prijzen van de goederen.

Keynes, Engels econoom, die leefde van 1884 tot 1946. Hij heeft grote invloed gehad op de stand van het tegenwoordige economisch denken.

IV. Het geld

Hoofdfuncties van het geld, ruilmiddel en rekeneenheid.

Afgeleide functie van het geld, oppotmiddel.

Geldsoorten, bankgeld en Staatsgeld enerzijds, chartaal en giraal geld anderzijds.

Geldschepping, vergroting van de maatschappelijke geldhoeveelheid.

Liquiditeit, vermogen van de particuliere banken om aan opvragingen van schuldeisers te voldoen.

Solvabiliteit, vermogen van de particuliere banken om verliezen uit eigen middelen te dekken.

Rentabiliteit, winstgevendheid van de particuliere banken die voortvloeit uit het verschil tussen de interest op de verleende kredieten en de interest op de opgenomen gelden.

V. De geldtheorie

Actieve kas, geldhoeveelheid die door de gezinnen wordt aangehouden i.v.m. hun dagelijkse betalingen. Symbool: M_1.

Inactieve kas, geldhoeveelheid die door de gezinnen met het oog op eventualiteiten wordt aangehouden. Symbool: M_2,

Maatschappelijke geldvoorraad, de door de monetaire autoriteiten in omloop gebrachte hoeveelheid geld. Symbool: M. Er geldt dus $M = M_2 + M_2$. De kassen van de banken worden niet tot M gerekend.

Ontpotting, overhevelen van geld van de inactieve naar de actieve kas.

Oppotting, overhevelen van geld van de actieve naar de inactieve kas.

Monetair evenwicht, toestand gedurende een bepaalde periode waarin geldschepping en ontpotting worden gecompenseerd door geldvernietiging en oppotting.

Bestedingsevenwicht, toestand gedurende een bepaalde periode waarin de effectieve vraag precies zo groot is, dat volledige werkgelegenheid ontstaat.

VII. Het consumentengedrag

Evenwicht van de consumptiehuishouding
Het nut N is een functie van de goederenhoeveelheden x en y. Dus $N = f(x, y)$. Dit nut N moet zo groot mogelijk worden gemaakt. De consument kan dit bereiken door van x en y zoveel mogelijk te kopen. Bij deze koop stellen het inkomen en de prijzen van x en y echter grenzen. Als het inkomen i is en de prijzen zijn p_1 en p_2 geldt $i = p_1y + p_2x$, indien het gehele inkomen aan de beide goederen wordt besteed. De voor de consument optimale toestand wordt grafisch bepaald door het raakpunt van de budgetlijn en de hoogst bereikbare indifferentiekromme op te sporen.

Individuele vraagfunctie, functie die aangeeft, hoe de gevraagde hoeveelheid van een goed afhangt van de prijzen van alle goederen en het inkomen. Als de gevraagde hoeveelheid x wordt genoemd, de prijzen p_1, p_2 ... p_n zijn en i

het inkomen is, geldt $x = f(p_1, p_2...p_n, i)$. Meestal spreekt men over de ceteris paribus vraagfunctie.

Collectieve vraagfunctie (*ceteris paribus*), functie die aangeeft, hoe de door de consumenten gezamenlijk gevraagde hoeveelheid afhangt van de prijs van het betrokken goed. Bij de constructie van deze functie zijn alle andere prijzen en de inkomens van de consumenten constant gedacht.

VIII. Het producentengedrag

Symbolen: K = totale kosten, *q* = produktie-omvang (resp. afzet) en *p* = prijs.

Totale kostenfunctie, functie die aangeeft, hoe de totale kosten afhangen van de geproduceerde hoeveelheid, dus *K* = *f*(q). De totale gemiddelde kosten zijn dus *f*(*q*)/*q*.

Individuele afzetfunctie, functie die aangeeft, welke hoeveelheden door de individuele aanbieder bij uiteenlopende prijzen kunnen worden afgezet. Dus *q* = *f*(*p*).

Individuele aanbodfunctie, functie die aangeeft, welke hoeveelheden door de individuele aanbieder bij uiteenlopende prijzen worden aangeboden. Dit is dus een andere functie dan de individuele afzetfunctie. Vandaar: *q* = *F*(*p*).

Collectieve aanbodfunctie, functie die aangeeft, welke hoeveelheden door de producenten gezamenlijk van een bepaald artikel bij uiteenlopende prijzen worden aangeboden.

IX. Het marktevenwicht bij hoeveelheidsaanpassing

Markt, het samenhangend geheel van vraag en aanbod naar verwante goederen.

Volkomen concurrentie, marktvorm waarbij zeer veel vragers en aanbieders. opereren op een volkomen markt.

Volkomen markt, markt die transparant is en waarop een homogeen goed wordt verhandeld.

Bepaling evenwichtsprijs.
Als de collectieve vraagfunctie luidt *v* = *dp* + *b*, is de grafische voorstelling hiervan een rechte lijn. Voor een vraagfunctie geldt *d* < *o* en b > *o*. Stel, de collectieve aanbodfunctie is eveneens een rechte *a* = *ep* + *f*; de coëfficienten *e* en *f* zijn beide positief. De evenwichtsprijs wordt gevonden door vraag en aanbod aan elkaar gelijk te stellen. Dus:

$dp + b = ep + f$
zodat
$p = \frac{b - f}{e - d}$
$p = b - f/e - d$
Elasticiteitscoëfficiënt

De formule voor de prijselasticiteit van de vraag luidt: $\frac{p}{h} \cdot \frac{dh}{dp}$; die voor de inkomenselasticiteit luidt: $\frac{i}{h} \cdot \frac{dh}{di}$ (p = prijs, h = hoeveelheid en i = inkomen).

De formule voor de prijselasticiteit van de vraag luidt: $p/h \cdot dh/dp$; die voor de inkomenselasticiteit luidt: $i/h \cdot dh/di$ (p = prijs, h = hoeveelheid en i = inkomen).

XII. Keynes en de klassieken

De marginale consumptiequote $c = \frac{\Delta C}{\Delta Y}$
De marginale spaarquote $s = \frac{\Delta S}{\Delta Y}$
Er geldt: $c + s = 1$ of $s = 1 - c$
De multiplier: $k = \frac{1}{1 - c} = \frac{1}{s}$ (gesloten economie, zonder overheidsingrijpen)

Voorbeeld.
Als $c = 2/3$ en ΔI bedraagt 10 mlj., is
$\Delta Y = \frac{1}{1-2/3} \cdot 10 = 30$ mlj.

De marginale consumptiequote $c = \Delta C/\Delta Y$
De marginale spaarquote $s = \Delta S/\Delta Y$
Er geldt: $c + s = 1$ of $s = 1 - c$
De multiplier: $k = 1/1 - c = 1/s$ (gesloten economie, zonder overheidsingrijpen)
Voorbeeld.
Als $c = ⅔$ en ΔI bedraagt 10 mlj., is
$\Delta Y = 1/1 - ⅔ \cdot 10 = 30$ mlj.

XIV. Internationale economische betrekkingen

De marginale consumptiequote $c = \frac{\Delta C}{\Delta Y}$

De marginale spaarquote $s = \frac{\Delta S}{\Delta Y}$

De marginale belastingquote $b = \frac{\Delta B}{\Delta Y}$

De marginale invoerquote $m = \frac{\Delta M}{\Delta Y}$

Er geldt: $c + s + b + m = 1$ of $s + b + m = 1 - c$

De multiplier: $k = \frac{1}{1-c} = \frac{1}{b+m+s}$.

De marginale consumptiequote $c = \Delta C/\Delta Y$

De marginale spaarquote $s = \Delta S/\Delta Y$

De marginale belastingquote $b = \Delta B/\Delta Y$

De marginale invoerquote $m = \Delta M/\Delta Y$

Er geldt: $c + s + b + m = 1$ of $s + b + m = 1-c$

De multiplier: $k = 1/1-c = 1/b+m+s$.